

201657

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

lung. l.

117. m

100

185
Könyvt.
117. l.

TÓTH KÁLMÁN
EMLÉK-ALBUMA

SZERKESZTETTE

DR. HORVÁTH CYRILL

BAJA

A TÓTH KÁLMÁN-SZOBORBIZOTTSÁG KIADÁSA

1894

TÓTH KÁLMÁN

EMLEK-ALBUMA

SZERKESZTETTE

DR. HORVÁTH CRYILL

BAJA

A TÓTH KÁLMÁN-SZOBORBIZOTTSÁG KIADÁSA

1894

80

OSTER

Josh Kalm's

TÓTH KÁLMÁN
EMLÉK-ALBUMA

SZERKESZTETTE

DR. HORVÁTH CYRILL

BAJA

A TÓTH KÁLMÁN-SZOBORBIZOTTSÁG KIADÁSA

1894

201657

M.N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Növedéknapió
1894 év. 491. sz.

KOLLÁR ANTAL és FIA KÖNYVNYOMDÁJA BAJÁN

TÓTH KÁLMÁN
ALBUMA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A mit előre kell bocsátanunk, nem szorúl sok beszédre. Új ösvényt nem törtünk, csak a járt csapások közül választottunk — olyat, a milyen jobbnak látszott.

A mi ebben a könyvben van, nem mind új; az olvasó több régibb jeles dolgozatot is közölve talál a lapjain.

Ámde a mi célunk első renden épen az volt, hogy összegyűjt-sük, a mi a TÓTH KÁLMÁN irodalmában értékes és talán nem is forog eléggé közkézen.

Aztán nem nyújtottunk emlékmondat-anthológiát sem, a mi manapság immár szinte a betegségig divattá lett.

Azt hittük, ily efemer könyv nem volna méltó az alkalomhoz és legkevéssbé sem válnék hasznára senkinek.

S végre is: TÓTH KÁLMÁNNAK bővebb életrajzát hiába keresünk irodalmunkban. VADNAY emlékbeszéde kiváló alkotás, kitűnően jellemez, a költő helyét alaposan megjelöli a költészetben és sok értékes adatot tartalmaz; de műfaji sajátosságainál fogva nem igen terjedhet ki sok minden dologra. SZANA TAMÁS és FERENCZY JÓZSEF ismét Vadnay nyomán jártak és még előzőjüknél is szűkebb keretben mozogtak . . . Más aztán — tudunkra — nem is vállalkozott rá, hogy a Tóth Kálmán életirója legyen.

Egyelőre — bizonyos körülmények miatt — költőnk teljes biográfiája nem is lehet egyéb *pium desideriumnál*.

Részünkről addig is lehetőleg közre akartuk bocsátani, a mihez hozzáférhettünk és a mi közölhetőnek látszott. Aztán közkincsé öhajtottunk tenni egyet-mást, a mi ma még összegyűjthető, de holnap már — esetleg — nem lesz az többé. S végre, töredékesen ugyan,

de mégis jelezni kívántuk azt a közhangulatot, mely TÓTH KÁLMÁN egyéniségét s munkásságát kísérte: kortársainak és az utódoknak lelkesedését s ragaszkodását.

A koszorú — őszintén szólva — elég szerény; de a kik nézik, a kik egykor tökéletesebb alkotáshoz felhasználják virágait és leveleit, fognak benne találni jót és szépet és látni fogják annak a szülővárosnak kegyeletét, melynek közönsége készítette és a költő ércszobrának lábához helyezte.

Ebben a reményben, őszinte hálát mondva könyvünk jeles íróinak és munkatársainak, özv. Sterenberg Ernőné, szül. TÓTH FLÓRA és LONKAY LENKE úrnőknek, a SPITZER-családnak, WEINBERGER TERÉZ k. a.-nak, DR. BALASSA JÓZSEF úrnak, néhai ALLAGA IMRE volt 48-iki országgyűlési képviselő úr szellemének és DR. HEGEDŰS ALADÁR t. barátunknak szívességök- és buzgalmukért, most, az apothéózis ünnepének, Tóth Kálmán érc-szobra leleplezésének előestéjén nyugodtan teszszük le a szerkesztői tollat, melyet a szobrot emelő bizottság adott kezünkbe. A szót hadd vegye át a történelem, a kritika és az, a minek ünnepére készülünk, a költészet.

DR. HORVÁTH CYRILL.

A BÖLCSŐTŐL A SÍRIG

Levélgyűjtemény

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A BAJAI IDILL

szőlőháztól a sárga, — mily könnyű ki-
mondani annak, ki jóformán párnák közt szendergi át az életet;
mennyi tanulságot, gondolkodóba esést rejt azok számára, kiknek
szíve megtanult a költő szerint túrni, szenvedni, fájni . . . A hajlék
mellett ott áll a rózsabokor, ágán ott ringatózik, édes szerelemben,
párjával a madár; de mi lesz abból, a melyik elhagyja a csendes
fészket, bokrot és száll-száll, messze tájra, ismeretlen vidékre? Útjá-
ban ott áll a szenvedés keresztfája, — nem vár-e rá is szenvedés?
Ki lát keresztül azon a ködön, mely a távolban borong? Ki tudja
a jövőt?

A gyermekkor csöndes idilljét fölváltja a zaj, és az ősöktől vett
homályos nevet a dicsőség fénye fonhatja körül; de a szenvedés, a
gyötrelmek, a melynek árán a ragyogást szerezzük, ritkán ér föl a
szívnek az elveszett paradicsom boldog homályával.

Valóban, a legszebb gondolatok, a legmélyebb érzések a fájda-
lomból fakadnak. A szív belsejébe többnyire a sebeken át lehet
pillantani, s a mi ott van, leginkább a sebeken át tör ki. Szébb és

igazabb sorokat nehezen írt valaki, mint az a fiatal költő, ki dalairól elmondta, hogy könnyű belőlök válogatnia, a ki mit szeret:

Ámde a ki írta,
A míg dalba sírta,
Mennyit szenvedett!

Most — a TÓTH KÁLMÁN apotheózisa előtt lehetetlen másra gondolnom. Fényes pályája visszavezérli lelkem kisedet szülőházához, gyermekkora idilljéhez, melyre oly gyorsan következett a gyötrelmek ideje, a dicsőségszerzés küzdelme.

És van-e vajjon, a mi egy gyermek életének szűk világából érdekelni tud bennünket? — Ám tekintsen kiki lelke mélyébe, vagy emlékezzék BERNARDIN DE SAINT-PIERRE elbeszélésére *Pál és Virginiá*-ról; kérdezze meg a történetírókat, kik a férfi dicsőségének apró gyökereit a gyermek szívében és környezetében kutatják.

Az a ház, melynek képe a cikk elejét díszíti, Tóth Kálmán szülőháza, Baján, a Zöldfa-utcában van. Egyszerű, falusias épület, mely a harmincas években urasági tiszti lakul szolgált. 1840-ig a költő atya, TÓTH GYÖRGY, Grassalkovich herceg uradalmi számtartója lakott benne. Akkor tűz ütött ki, mely majdnem egész Baját s vele a tiszti lakot is fölemésztette. A Tóth-család, mely a lángtengerből csak életveszélylyel tudott menekülni s napokon át a szőlők közt húzta meg magát, a mai városházában, akkor Grassalkovich palotájában telepedett le. Azonban itt sem volt sokáig maradásuk. A családfő lemondott hivataláról és a mai Tóth Kálmán-utcában levő saját kis házukba vonultak. Itt serdült fel Baja dicsősége s egyik legodaadóbb fia, a szerelem édes-szavú költője.

A család egyszerűen élt. Nem voltak gazdagok. A szülőket egész sereg gyermek, fiúk és leányok, vették körül,* s mégis beérték három szobával. Az elsőben balról állt az öreg zongora és a zöld

* A Tóth-családra vonatkozólag a bajai r. kath. plebánia anyakönyveiben a következő adatok találhatók: Tóth György és Nixti Teréz 1817. május 26. keltek össze. Gyermekük: Etelka (szül. 1818. jun. 14.); Móric (szül. 1820. ápril 17.; megh. 1820. ápril 17.); Móric Ferenc (szül. 1821. márc. 31.; megh. 1821. ápril 15.); Laura Teréz (szül. 1822. márc. 31.); Farkas György (sz. 1824. jan. 10.; megh. 1824. jan. 17.); Leó György (sz. 1824. nov. 24.; megh. 1828. jan. 21.); Irma Paulina (sz. 1826. márc. 13.; megh. 1828. jan. 24.); György János (sz. 1827. dec. 1.); Teréz Amália (sz. 1829. szept. 11.); ALBERT KÁLMÁN (sz. 1831. márc. 30.); Jozefa Mária Piroska (sz. 1833. jan. 18.); Jolánta Emilia (sz. 1834. okt. 24.); Flóra Irén (sz. 1836. dec. 31.); Béla (sz. 1838. szept. 19.; megh. 1839. febr. 22.). A tizennégy gyermekből ma már csak ketten vannak életben: Tóth Etelka, özv. Szűcs Sándorné (Budapest) és Tóth Flóra, özv. Sterenberg Ernőné (Zenta).

kályha; jobbról a gazda ágya: ilyen volt a szalon. Ha vendég volt a háznál, ide ültették be, s a leányoknak rendszerint énekelniök kellett. JOLÁNNak és a legkisebbnek, FLÓRÁnak, szép hangja volt, és ilyen alkalommal őket szólították be. Kifogásnak, vállvonogatásnak nem volt helye, a két leányka sokszor sírt; de az öreg úr nem tűrt ellenkezést, menniök kellett, és énekeltek, bár arcukon nem ritkán végigfolyt a könny.

TÓTH GYÖRGY különben elég érdekes természettel volt megáldva. Ha valakit megfoghatott, leült, behunyta a szemét s ekkép órákig elbeszél, míg föltekintett, nem egyszer azon véve magát észre, hogy hallgatója időközben észrevétlenül elpárologott. Sőt emlegetnek más gyarlóságát is. Egyszer sokáig betegeskedett s bajából a Seehofer-tinktúra segítségével állott talpra. Ettől fogva szentül meg volt győződve, hogy a Seehofer-tinktúra mindent meggyógyít. Láb-, szem- és gyomor-baj ellen egyformán ajánlgatta, s a mi még több, a rossz nyelvek szerint, mikor egy alkalommal remek georgináit letörte a szél, a georginákat is Seehofer-tinkturával kente be. Olvasni nagyon szeretett, s ilyenkor a könyvben minden sort alávonalzott. A theológiában kiváló jártassággal dicsekedett, és ebbeli hajlandóságánál csak páratlan egyenes-lelkűsége volt nagyobb.

A háziasszony — NICHSZTY TERÉZ — nemcsak középpontját alkotta a családnak: a szeretet édes melegét árasztotta környezetére. Nem tartozott azok közé, a kikről sok érdekest lehet beszélni; csak hitves és anya volt; de egy szív, egy engedékenység minden ízében. Ezzel uralkodott és tartott rendet a sok tagú családban; vele kormányozta gyermekeit, s beoltotta szívökbe. A ki együtt látta őket, nem felejtí el soha, mondják a szemtanúk. Pedig a Tóth-gyerekek nem voltak csöndes csemeték, a kiket könnyű lett volna vezetgetni. A természet sok tehetséggel áldotta meg őket; de ugyanannyi dévaj-ságot és elevenséget oltott beléjük. Az iskolai fegyelmet nem tűrték, a »természet vadvirágai«-nak ismerte őket mindenki; de önmaguk annál többet és annál szorgalmasabban művelték magukat. A leányok közül csupán RIZÁT taníttatták zongorázni, s tőle, kivéve az egy MIMIT, valamennyi megtanulta a zenét. Aztán olvastak sokat. Az örökké jókedvű Riza lelkes pártolója volt a Frankenburgtól szerkesztett *Életképeknek* és Vahot Imre *Pesti Divatlapjának*, s a leányok rendszerint közösen élvezték a cikkeket, szorgalmasan aláhúzták az »új szavak«-at és az iskolából hazatérő diákokat csípték meg: »No,

Stankovics, találja ki, mi ez: »szellem«? »hölgy«? — lévén akkori-ban mindez nem egészen közönségesen értett, vagy fiatal szó, a minőt az akkori írók nagy mennyiségben használtak. Egyszóval, a család művelt és kedves volt, s minden tagját összekapcsolta a jótékony szellem, a melyet az édesanyától örököltek.

KÁLMÁN, a leendő költő sem tett kivételt, a zsenialitás, mely még csak szunnyadt lelkében, közös volt mindnyájukkal, mint természetes vidámságuk, érzékenységek és szeretetök. Ő volt az anya kedvence s később megkapó szépen írta le, miképen titkolta ezt édesanyja, hogy a többi gyermekek féltékenysége föl ne ébredjen. Leányos arcú, sápadt, fekete hajú és szemű, kis termetű fiú volt, kit kötekedésből otthon és az iskolában egyformán *polyesznek* vagy *pusionak*, deák nyelven törpének szólítottak. Tipikus öltözetét, a vörösbarna köpenyt, minden diák ismerte és sok rossz élcet gyártottak róla. Való is, a kérdéses köpönyeget még második iskolas korában kapta és azóta föl, a 6-ik osztályig hordozta, mint-hogy semmikép sem tudott belőle kinőni. Pedig minden áron szeretett volna nagyobb lenni. Szégyenlette, hogy ő az iskolában való-ságos kis gyermek, mikor társai, a kiket kérdezéskor nagy ügyességel kisúgott, csupa megtermett és bajuszos legények. Azok a nagy legények pedig őszintén szerették, ölükbe, vállukra kapták s engedték, hogy a bajuszukat kipederje, sőt megesett, hogy a mai Drescherházban volt cukrászboltba is elvitték, Juluhoz, a szép oláh leányhoz, ki egy-egy huszasért a diákok szerelmi ömlengését is jó lélekkel meghallgatta.

Kálmán nagyon szerette édes anyját. Mikor elment hazulról vagy hazament, letérdelt a »legjobb anya« előtt, karján felgyúrte a ruhát és csókjainak özönével halmozta el egész kezét. Később költészetében is meg-megszólalt ez az érzés. Mily megható az a vers, a melyet anyja betegségekör írt! Ott áll a kilenc évi szenvedő ágyánál, a szíve majd meghasad, s mégis mosolyog és boldognak mondja magát. Tudja, hogy a szegény beteget örömmel tölti el fia boldogsága. Mikor szülője meghal, forrón, mint soha senkit, csókolja a nedves homokot, melyet végbúcsúzásúl a koporsóra vet:

Ha összehull majd koporsója,
Könnyebb lesz így a föld neki;
Oh álmodozza, hogy az ég ott
Fia csókjában fürdeti.

És mikor úgy érzi, hogy mindenütt hiába számít szeretetre, földült lelke ismét csak édesanyjához tér vissza:

Sehol egy hely, mely szívemet
Megnyugtatni bírja . . .
Egy hely van csak . . . az is az én
Édes anyám sírja.

Testvérei közül legjobban RIZÁhoz, mint mondani szokta, »múzsájához«, aztán JOLÁNhoz és a kis FLÓRÁhoz vonzódott. Riza, utóbb Kempeleonné, ki több csinos elbeszélést írt, már akkor elárulta írói hajlamait. Jolán, ki Lonkay Antalhoz ment feleségül, költői kedély-

Tóth Riza.

Tóth Flóra.

lyel volt megáldva s több kedves költeménnyel gazdagította irodalmunkat, melyek közül a »*Pitypalatty*« címűt, a szegény fűrj-család veszedelmét, a Bárány Ignác olvasókönyvéből fél Magyarország ismeri. A kaszálók megölték a fészek kicsinyeit. Ekkor mit sem sejtve érkezik az anya.

»Megsuhantja szárnyát, alig veszi észre,
S villámsebességgel lecsap a fészekre . . .
Forró, piros vérben lelankasztja fejét . . .«

Igy bánkódik kedves halottai fölött, mig őt is eléri a halál. — Flóra, végül, dévaj leányka volt, kit Kálmán örökké csókokkal üldözött.

Egy alkalommal verscsinálás közben a még gyerek poéta föl és alá járkált a szobában. A szótagokat és taktusokat ujján méregette,

majd kifáradva egy pohár vizet ivott. Flórácskának se kellett több, nótát rögtönzött s azonnal énekelte is a következőképen:

Ez a Kálmán iszsza már,
Ez a Kálmán iszsza már,
Iszsza már, — számár!

A fiú nem haragudott meg. Szépen visszafelelt, szintén versben:

A kis Flórát nevesd ki,
A kis Flórát nevesd ki,
Nevesd ki, — vesd ki!

Azzal megfogta a kis leány kezét, pukedlit csinált vele a jelenlevők felé s kivezette a szobából.

TÓTH KÁLMÁNban a könyvek iránt való hajlam elég korán mutatkozott. Kezeim közt a kis Flórától, ki immár tiszteletre méltó öregasszony, van egy levél, mely többek közt idevágólag is nyújt egy érdekes adatot. A stilja tán nem vall írók gyakorlott kezére; azonban a testvér, a közvetlen megfigyelő szava szól belőle, s érdekes világosságot áraszt a költő kora gyermekségére. „Anyámtól hallottam említeni,“ mondja Kálmánról, „hogy alig volt 3 éves, (midőn) látta a gyermekeket iskolába menni . . . Ő is összeszedett álmoskönyvet, naptárt, szakácskönyvet és elszökött az iskolába. Anyám tiltotta: »Kicsiny vagy még, fiam«; — de ő, ha szerét ejthette, ment. Utóbb hagyták. Az a jó barát páter, a ki a gyerekeket tanította, azt mondta neki: »Csak jőjj, kis fiam, belőled úgy is lesz valami.« Egyszer kérdezte a tanító: »No kis Kálmán, mit tanultál, hadd halljuk!« — Erre Kálmán elkezdte mondani, a mit a nagobbaktól hallott. — »És honnan tanultad? hisz a betűt sem ismered!« »Ebből ni!« felelt a kis fiú és nagy büszkén felmutatta az álmoskönyvet, naptárt és szakácskönyvet. Mindenki kacagott; de T. K. hazament s attól fogva nem akart megválni könyveitől. Még éjjel is rájuk feküdt és rajtuk aludta az igazak álmát.

Hasonló jelenségeket láthatunk más gyermekeknél is, a kik később mindent szeretnek, csak a szellemi dolgokat nem. Azonban annál, a ki teljes életében az eszmék embere volt s a legsanyarúbb viszonyok között sem akart és tudott lemondani a tollforgatásról, ilyfajta tünemény bizonyára több a semminél. A kis ábécés gyerekből derék

tanuló vált, s a legkisebb fiú a legelső volt a maga osztályában. Mint 6-ik iskolás diák már legtöbbet értett a magyar nyelvből, mely legkedvesebb tárgya volt, s minden társánál jobban tudott skandálni és verselni. Tanáráról, páter Rókusról nem egyszer készített rímeket, a miért a jó ember mindenek fölött szerette és ha valami csínyt követett el, mindig pártját fogta a konzesszus előtt.

A költőket senki sem olvasta Kálmánnál nagyobb kedvvel. OVIDIUST, a régi világ dévaj és könnyed szerelmi dalnokát nagyra becsülte s mindig szerette volna ismerni szerelmes munkáit.

A hazaiak közül PETŐFI és TOMPA akkoriban még csak kezdő írók voltak, ARANY föl se lépett, s a közönség VÖRÖSMARTYÉRT, KISFALUDY KÁROLYÉRT és HIMFYÉRT lelkesült. Kálmán nemcsak forgatta műveiket. Egy-egy nagyobb íróról dícsbeszédet készített és elszavalta az iskolában. Máskor utánozta munkáikat, s a mi az irodalom ismerőjére nézve aligha meglepő, különösen *Himfy szerelmeit*. Himfy ránézve nem csak az volt, a mi az akkori ifjúságra: annak a korszaknak Petőfije; T. K. ösztönszerűleg érezte, hogy lelke a Kisfaludy Sándoréval közel rokon. A nemesi világnak Kisfaludy volt legnépszerűbb szerelmi költője, s Tóth Kálmán maga jelentette ki, hogy ő a szerelem dalnoka. A *Kesergő szerelemben* sok volt a népi elemekből; s mikor Tóth K. lantja egész fejlettségében megzendült, a népiességből is táplálkozott. Költőink között nincs egy sem, még Petőfit sem véve ki, a kinek annyi dala átment volna a nép ajkára, mint Tóth Kálmánnak. Volt idő, mikor vasárnap délutánonkint a magyar nép, s vidám összejövetelein az ifjúság, mindenütt az ő verseit énekelte, mintha csak e dalok önszívéből fakadoztak volna. A szerető párok az ő költeményeiből irtak egymásnak emléklapot, s ifjú íróknak egész serege támadt nyomában (*Eötvös K.*). Mint a hogy egykor több mint 50 esztendővel előbb Kisfaludy S. lelkes olvasókká tette az irodalom iránt rideg, durva szíveket, úgy lelkesítette T. K. az egész országot. Annak a sötét időnek, mely gyászba borított mindent, az elnyomatás korának, midőn az aradi hóhérok kezén még párolgott a vér, ő lett a legnépszerűbb költője.

Tagadhatatlanul, már mint gyermekben, nyilatkozott benne valami zseniális vonás és volt benne egy adag ambíció. Szerette az ismereteket, lelkesült a szép eszmékért, de utálta az aprólékos, száraz munkát. A klasszikus költőket gyönyörűséggel olvasta; de a szótároz-

gatás épen nem volt ínyére. Ha társaival tudományos dolgokról vitatkozhatott, nagy örömeire szolgált. Ilyenkor rendszerint ő volt a győztes, és ez némi büszkeséggel töltötte el lelkét.

Egy alkalommal a bajai főgimnáziumban ma is meglevő Markovits-féle alapítványból, melyet mint most, akkor is a tanulók szavaztak meg, barátját, Stankovicsot akarták társai megjutalmazni. Kálmán nagyon szerette volna, hogy a nevét a kitüntetettek sorában kinyomassák, s bő kárpótlás fejében Stankovicstól elkérte a jutalmat.

Ugyanakkor a nyilvánosság előtt is föllépett a díszvizsgálaton. Az elnöki széket Bartók Mátyás, az akkori bajai apátplébános foglalta el. Kálmán a szigetvári hősokról beszélt s azt akarta bebizonyítani, hogy Zrínyi nem volt horvát, hanem magyar. A szavalat fényesen sikerült; azonban a végén az apátúr odahívatta magához. »Szépen szóltál fiam«, mondotta neki; »de utoljára egy nagyot hazudtál, fiam; mivelhogy Zrínyi épen horvát vala.« A díjat azonban odaadták neki, s a fiú büszkén távozott a teremről. Ez volt az első nyilvános föllépése.

Ahhoz a nyilvános szerepléshez, mely nevét a dicsfény koszorújával övezte, a szerelem, az ábrándos szerelem adta lelkének a szárnyat.

TÓTH KÁLMÁN maga egyik későbbi költeményében (*Szerelmeim*) négy szerelméről nyilatkozik és szándékosan mellőzi azt az egyet, az elsőt, mely egy lépéssel odavitte a gyötrelmek, a fájdalmak iskolájába. Szerencsére — BALASSA JÓZSEF tanár birtokában — 1850. február 26—8-ról keltezve ránk maradt egy hosszú verse, a mely bőséges világosságot áraszt a tizennégy éves fiú szívének dobbanásaira.

Egy alkalommal — a nap épen leáldozóban volt — az utcán haladt. Egyik háznak ablakából szép leány nézett ki, halavány arccal, mint a minő a hold őszi éjszakán. A fiú megbűvölve állt meg. Virgonc kis pajtása lapdázni hívta; de ő csak állt az ablak alatt: élő szobor volt. Végre »tántorogva, eszméletlenül« folytatta útját. A játék nem vidámította fel többé. Nem volt nyugalma, betegnek érezte magát, s hazaindult. A hölgy még mindig az ablaknál ült. A fiú boldog zavarában üdvözölni akarta, de — úgy látszik — leejtette a kalapját, s a furcsa véletlenre, a leány részéről kacaj lett a felelet. Kálmán halotthalaványan ment tovább. A kinevettetés szégyene, a megbántott szív fájdalma és szerelme három hónapig üldözte. Akkor »elve ellen« szerzetessé lett. Azt hitte, hogy lelke

nyugalmat talál, ha életét Istennek szentelé. Csalódott, nem bírt felejtleni. Még imáiban is csak szíve bálványát üdvözölte:

Voltam buzgón hívó s szent érzetű,
Térdelve az oltár szent zsámolyán,
Voltam vallásos és önzéstelen,
Midőn ő érette imádkozám.

Ha leomoltam az oltár előtt
És volt, mi vélem üdvöt sejtetett,
Elöttem túlvilági menny gyanánt
A szép Matildnak arca lebegett.

Tehát a büszke nőt *Matild*nak hívták. — A szegény fiú komoly és halovány volt. Társai s elüljárói látták a kórt, mely testét emésztette; arról, a mi a lelkében dült, nem tudott senki. Eltitkolta előttök, azt hitte, hogy a mi neki oly szent, azok előtt szerelme bűn volna.

Végre hagymázba esett. A »fáradhatatlan gyötrő végzet a még gazabb világba úzta« ismét. Hazatért (1846. jul. 27.), újra szabad volt szeretnie, tizenhat éves lelke újra bátran csaponghatott. De a »hideg keblű, halovány leány« most sem értette meg. Valami táncmulatságban találkoztak és a füzértáncot együtt ropták. A leendő költő reszketve fogta bálványa kezét s a pillanatban, melyért három éven át epedten epedt, nem bírt többet szólni egyetlen szónál: Szeretem. Matild ránézett és »kacagta a szerelmes szenvedőt.« Ez a bánás végig sértette Tóth Kálmánt. A hölgy kezében egy szál rózsza volt, — csak ezt kérte még emlékül. S a kőszívű leány még ezt sem adta neki; odadobta másnak . . .

A szerencsétlen játéknak vége volt. A víg kedélyű, eleven, szőke VOJNICS MATILD, a gazdag Vojnics György leánya később férjhez ment valami Vargay nevű kapitányhoz; Tóth Kálmán két heti betegség után kiábrándult. Lelke megtalálta, a mire vágyott — tizen-nyolc éves korában, — a szép, tiszta, ártatlan lelkű leányt, azt, a ki »költővé tette.« Így mondta el valamikor ifjú, lázas szívvel ő maga.

Pál és Virginia történetében van egy remek rész, mely CHATEAUBRIAND lelkét is megragadta. Pál azt kérdi Virginiától: miért szeretik ők egymást? — és Virginia így felel: »Azt kérdezed, miért szeretsz? De hisz minden, a mi együtt nő fel, szereti egymást. Nézd madarainkat: ugyanazon fészekben növekedtek, s ép

oly szerelmesek, mint mi; mindig együtt vannak, mint mi. Hallgasd meg csak, mint hívogatják egymást, mint felelgetnek egymásnak egyik fáról a másikra. Épen, mint midőn a visszhang felém hozza fuvolád hangjait és én ugyanazon dalt ismétlem a völgyben.«

Tóthékhoz nem messze, a szomszédban zsidó család lakott. Ennek a családnak volt három leánya, s a három között egy szép nyulánk, szőke gyermek: NINÁCSKA. Ez a buzavirágszemű, rózsás arcú kis zsidóleány volt az, a ki T. K. szívét újra lángra lobbantotta, s ez az ábrándos szerelem, a melynek fájó emléke később is sokáig ott kísértett a költő lelkében, adta tulajdonkép Tóth K. kezébe a lantot.

A kis Ninácska, a kis őz,
Első szerelmem ő vala:
Költővé — vagy mi is vagyok? —
Úgy lettem én ő általa.

Kicsit hiú, de mély szívű,
Férjhez ment, s meghalt oly korán —
Egész szerelmünk abból állt:
Hogy kezét egyszer megfogám,

énekelte a férfi, a mikor hajába dér vegyült és szíve is lassabban dobogott már.

A Tóth-család jó viszonyban volt a SPITZER-családdal. Többször átlátogattak egymáshoz és esténként, ha jó idő volt, a ház előtt, a padon is el-elbeszélgettek, mint a hogy a vidéken bizonyos rétegeknél ma is szokás.

NINÁCSKA mindenesetre több volt érdekes jelenségnél. Szép, arányos természetéhez, telt, rózsás arcához és szőke fürtjeihez csodálatos igéző kék szemek járultak, s kedélyében is volt valami megkapó. Az olvasást korán kezdte. Már negyedfél éves korában ismerte a betűket, s mivel a család a könyveket — a német irodalom termékeit — egy nagy ruháskosárba hányva tartogatta, a kis leányt nem egyszer találták a ruháskosárban, könyv a kezében és könyvekkel sáncolva körül. Mint serdülő hajadon mély kedélyű lett. Este szívesen vonult félre. Ilyenkor a sötétben zongorához ült, s mint mondják, mélabús játékában volt valami, a mi a hallgatót mindig meghatotta. Valami szomorú sejtelemféle, a mi az ábrándos szívet annyiszor meglepi, talán a jövő titokszerű előre érzése, — ki tudná megmondani?

Részemről, a hagyományok után, melyek hozzám jutottak, és a költő vallomásai mellett SPITZER NINÁBAN mindig találok valami titokzatosot, ha ugyan TÓTH KÁLMÁN énekeit nem akarom csupán a neki-hevült képzelet, a magában, tárgyaltalanul forrongó szív megnyilatkozásainak tekinteni. Vitatni lehet mindenestre. Maga a Spitzer-család alig vett észre többet, mint Tóth Kálmán vonzalmát. A fiú néha néha ellátogatott hozzájuk, illetve kortársához, a ma is élő Spitzer-fióhoz, Benőhöz, és látszólag kereste az alkalmat, hogy Ninával találkozzék: de udvarlásról szó sem volt. A leány valóban soha sem árult el semmit. Pedig beszélgetni — többször beszélgettek egymással. Este, ha Nina, édesanyja és testvérei kíséretében sétára ment, Kálmán utánok settenkedett és beszédbe eredt imádotyjával. Előre siettek — és ezek a rövid, szabad percek voltak az édes együttlét ideje, tán ekkor történt, hogy egymás kezét fogák, a nélkül, hogy valamikor elmondták volna, a mit éreztek.

Ninácska el-eljárogatott Pacskinéhoz, kinek óvintézet-féléje volt, varrogatni. Ugyanott tanult, még csak harisnyát kötni, a még kis B. Paulin. E kis leánynak rendkívül tetszett a feketeszemű, halovány Tóth Kálmán, és a gyermek szívesen vállalkozott a posta szerepére. A Kálmántól küldött verseket hűségesen átadta Ninácskának, ki aztán egy szál nefelejcsét küldött vissza, vagy ezt a szót: köszönöm.

A tiszta, eszményies viszony elég sokáig tartott; de nem egyforma boldogsággal. Ninácska nemcsak tartózkodó leány volt, de mellette kissé hiú, és mint a fiatal leányok rendszeren, bizonyos ravaszsággal, hol kétértelműleg, hol hidegen viselkedett. Ez nagyon fájt Kálmánnak. Keserítette, hogy épen az gyötri, a kit oly végtelenül szeret, a kié egész élete s minden gondolata. A szív fájdalma kiült arcára, teste összeesett, kerülte az embereket és fél-napokig elbolyongott a vidéken.

Lealkonyúl a nap,
Leesik a csillag,
Fölszárad a harmat,
Elhullnak a lombok.
Oh istenem, hát én,
Mért nem halhatok meg!?

Sötét, fekete sírba vágyott, »a minőre szívét a bú festette.«
Ekkor már a jó édesanya szemét sem kerülte ki a baj. Többször

kikelt az ármányos Nina ellen, kit különben Tóthék egész családja szeretett, s ezeknek a jóságos zsörtölődéseknek emléke az a vers, a melyben a fiatal költő elmondja, hogy:

Haragszik rád az én anyám,
Az én kedves édes anyám,
Szid is téged nagyon, nagyon,
Kivált ha én nem hallhatom. —

A világ keveset tud róla; de tény, hogy később Nináért Tóth Kálmánnak párbaja is volt. A szép zsidóleánynak más udvarlója is akadt: L. E. L.-ot bántotta, hogy Nina a költőnek adott első-séget, s a Bárány vendéglőben sértőleg nyilatkozott a »zsidórózsá«-ról. Kálmán, írja a már dícsért Flórácska, mint lovagias férfi nem késett a kihívással. A párbajnak vége az lett, hogy karján gyöngé vágást kapott. Ezt a sebet, mondja Flóra, »titkolta volna előttünk; de én, ki szobáját rendeztem, ágyán megláttam a vérnyomokat.« A 12 éves kis leány ijedve kérdezte: »Ki bántott téged, Kálmán?« mire édesanyjok figyelmeztetésé lett, s a titok kiderült. »Pedig«, írja az akkor még kis leány, »este sorra csókolt bennünket. De mi nem is sejtettük, hogy reggel párbaja lesz.«

Azonban hiába volt minden. A sors nem akarta, hogy a két szív egymásé legyen. Csak akkor értették meg egymást teljesen, a mikor minden késő volt. A bánatos ifjat elküldték hazulról — felejteni; Ninácskát az édesapja férjhez adta máshoz. Pedig Nina égett Kálmánért. Mint asszony napról napra haloványabb lett. A szép piros leánykából sápadt asszony vált, egy árnyék; csak szemének mennyországa volt a régi; de abban is a fájdalmak egész pokla lobogott. A napot csendes szobában töltötte, legfőlebb fájó szíve dobogását hallgatta. Így mondja el a dolgot maga Tóth Kálmán; s hozzá teszi:

Örök átok van terajta,
Súlyos átok, magad átka —
Magad tetted azzá, mi vagy,
Saját szíved hiúsága.

Boldogtalan lettem én is,
De legalább elpanaszlom,
Mit teneked titkolni kell,
Csalfa leány, szegény asszony!

A »sápadt asszony.«

Tudta, hogy nem oka Nina szomorú sorsának. S mégis, az önvád is gyötörte. Hiszen ha őtet nem szeretné, ez a szegény asszony boldog volna:

Én tettelek, oh én magam,
Oly boldogtalanná téged!

S ez jobban fájt neki, mintha a föld összes kínja súlyosodott volna lelkére. Még az üdvösséget sem tudta volna elfogadni Nina fájdalma árán. »Óh ne szeress«, írja hozzá:

Mert szerelmem
Kétszeresen fog úgy fájni —
Iszonyú kín, távol, messze,
Pokol mélységére esve,
A megnyilott mennyet látni.

Avagy szeress, úgy, a mint én,
S hamvadjon el együtt lelkünk;
Találkozunk a síron túl,
Ha, megátkozva a sorstúl,
Itt egymásé nem lehattunk.

A halál, a várva várt halál aztán végre könyörült rajtuk. A »sápadt asszony« meghalt, a szép »vadrózsa« nem volt többé, a »buzavirág szemű kis lány«-t odatették a ravatalra. És a költő ajkán megszólalt az ének, egyike a legszebbeknek, a melyeket valaha zengett. Elmondta, hogy a csapások megnémítették lelkét:

Mert megnémúl a lélek is, ha
Súlyos, nehéz ütések érik:
Mik értek engem? . . . láthatod te,
Fölhatottak azok az égig!

Nem tudja behinteni sírját dalai tarka virágával, melyek közül az első is Nina által termett. Csak egy percre jó ajakára hang, mint mikor valami nagy rázkódástól visszanyeri hangját a néma; de elég neki ez az egy hang is, csak drága sírját akarja megáldani.

Első dalom is a tied volt,
Az utolsó is tied legyen!

Ime, a régi, szomorú történet, mely Tóth Kálmánt költővé tette, a melynek hangulata végig kísérte férfikorán és fájdalommal rezgett át az őszülő ember szívéen. A költő elvesztette ifjúkorának

ideálját s hiába iparkodott többé másokban föltalálni. Egy-egy időben azt gondolta, hogy tud felejteni; pedig az, a mit Nina alakjához kötött, érzése, ábrándja, gondolata — egészen énjévé vált. Teljes élete a vigasztalás, a megnyugvás keresése lett, de ezt csak Nina szerelme adhatta volna meg neki, talán még az sem; napjai a csalódások láncolata, s meg kellett halnia azzal a tudattal, hogy másoknak használt, de önmagának nem bírt szerezni egyebet fájdalomnál.

Fölösleges volna itt e tény okait kutatni. VADNAY szépen elmondja mind, a mi mindezt megmagyarázza. A szerelem *Hamletjének*, a szerelem *bolygó hollandijának* tragédiája végén, melyben minden annyira a hős jelleméből fakadt, nekünk csak azzal lehet dolgunk, a kivel Tóth Kálmánnak megismerkednie: egy volt a költővé való magasodással, az ábrándos, részéről eltörölhetetlen szerelemmel és boldogtalansággal.

A költő szerint a tragédiának két tragikus hőse van; ő nem csupán maga lett boldogtalanná, a szép vadrózsa is elhervadt, a buzavirágszemű leányból sápadt asszony vált, ki ép úgy szenvedett, mint az, a ki annyira szerette . . . Vajjon nem költői ábránd-e a dolognak ez az oldala? Vajjon a sebzett szívű Tóth Kálmán nem volt-e hajlandó abból a sápadt arcból, azokból a lázasan csillogó szemekből mást olvasni ki, mint a mit bennök látnia kellett volna?

Azok, kik Spitzer Ninát közelről ismerték: családjá, környezeté, mit sem tudnak e hölgy szerelmi boldogtalanságáról. Művelt, jó férjet kapott, a ki mindent elkövetett boldogítására. Nina soha, egyetlen szóval sem mondta, hogy boldogtalan. Arca elhalványult; a mellbetegség ágyhoz szegezte és meghalt, de a mit a költő mond, az a saját beteg szívének ábrándja, semmi más. Így beszélnek az ismerősök, így a család. S mégis, mintha a dolog másképp állana. Ez a nő, midőn később meglátja Tóth Kálmánt, szemei egyszerre rendkívüli fényben ragyognak egy pillanatra; más-kor megpillantja az utcán és elhalványul. Tóth Kálmán aligha jól nem látott, aligha jól nem vette észre benne a mártírt, a szerelem, a hitvesi hűség mártírját, ki hallgatva szenvedő gyötrelmeit, tudva, hogy ez rá nézve kötelesség.

Találkozni — találkoztak elégszer. Egymás tekintetéből látták is tán a kint, melyet éreztek, — a költő szenvedélyét a környezet

észre is vette. Azonban ők ketten soha sem szóltak egymáshoz szerelemről, még barátságról sem. Örvény választotta el őket és sokkal becsületesebbek voltak, semhogy a véteknek csak gondolata is fölébredhetett volna lelkükben. A sors könyvében meg volt írva, hogy szenvedjenek egymásért s aztán meghaljanak. Ennek a szomorú jövőnek az árnyéka ott lebegett a Sugovica-parti két ház fölött, s most — visszatekintve — fájdalmas borongással hatja át csendes idilljöknek lelkünk előtt lebegő képét . . .

DR. HORVÁTH CYRILL.

TÓTH KÁLMÁN EMLÉKEZETE

(Felolvasva a Kisfaludy-Társaságban, 1892. febr. 12-én.)

A költő, kiről emlékezem, nem csupán barátom volt. Úti társak valánk huszonkilenc esztendőn keresztül az irodalom mezején. Ő elébb indult meg s a hírnév márvány lépcsőin csakhamar magasra jutott; de azért mindig egymás mellett maradtunk a földi ösvényen, mely eleintén, hosszú ideig, igen kopár, igen kietlen vala. A tíz évig tartott csillagtalan éjszaka és fagyasztó hideg kezdetén alig hogy túl valánk. Össze kellett húzódnunk, hogy biztatással melen-gessük egymást. Elnyomva a szabad szó, bilincsbe verve a szellemek szárnya. Minden jó ember, mintha két arccal bírna, folyvást csak a multba és csak a jövőbe nézett, vigasztaló emlékeket és kecsegtető reményeket kutatva, hogy azokkal fedje el a jelen áldatlan gyászát. Gyakran ültünk le, el-elfáradtan, a rögecses, meredek út szélén, nézve a kilátás nélküli bizonytalan távolba s nem tudva, hogy mit találunk ottan? Jól esett akkor, kezet szorítva, azt mon-dani: támogatni fogjuk egymást, számíthatunk egymásra, — bizalom! menjünk tovább! Az elnyomott nemzet közdala a régi bús nóta lett: »Megvirrad még valaha!« E biztatásból meríténk erőt kisebb-nagyobb munkánkra mindannyian, azok is, kik arra termettek, hogy magasra nőjjenek, s azok is, kik már 'eleve érezhettük, hogy nem lehetünk többek, mint egyszerű, de buzgó napszámosok a nemzeti műveltség szőlőjének munkálásában.

Az idő aztán, ha lassan is, nagy változásokon ment át; de a mi magán-viszonyunk nem változott soha. A mint egymás mellett valánk a hosszú, nyomasztó éjtszakában, együtt maradtunk a derű és ború közt vajúdott szürkületben is, és együtt üdvözlöttük a régóta várt hajnalhasadást és együtt örvendeztünk a támadó napnak, mely körülünk mindent verőfénybe vont, de csakhamar egyszersmind hosszú árnyékokat is vetett.

E hű, ez állandó együttlét adta meg nekem a jogcímet, hogy költők helyett én hirdessem az elhunyt költő emlékezetét s én tegeyek tanúbizonyságot életének és dalainak igazsága mellett.

Egy borsodmegyei kis faluban, melyet egykor SZEMERE BERTALAN születése és irodalmi munkássága tettek nevezetessé, ismerkedtünk meg. Falusi idill és vendégszerető házak légkörében, fiatal ábrándok szálaiból kezdtük szőni a barátság kötelékét, melyet később idő, rokonszenv, megszokás s a férfikor meggyőződése erősítének meg. Mikor ama kis magyar faluban a véletlen hozott össze bennünket, akkor TÓTH KÁLMÁNNak már volt költői neve. Az ő őszinte érzéstől meleg, rövid dalai, mint a pacsirta fris éneke hangoztak oly időben, midőn a költészet birodalmában a melankólia, fájó panasz és busongó emlékezés hangjai uralkodtak. Az ő dalait hamar szárnyra kapta a hír, beröpülve velök az országot. Másfél év elég volt arra, hogy nevét mindenfelé emlegetni kezdjék. Nem szabatos képét adta e zord időbeli magyar költők világának az, ki hirdeté, hogy a mi költőinkre állott akkoriban az, a mit egy római valaha a fájaldakra mondott: »a nagyok hallgatnak s a kicsinyek beszélnek.« Igaz, hogy a PETŐFI szenvedélyes hangú és ragyogó szárnyalású múzsaója örökre elnémult a szabadságharc zivatarában; igaz, hogy a VÖRÖSMARTY lantja keserű bánatba merült s csak ritkán riadt föl, csüggedten panaszolni el, hogy »oda lett az emberek vetése«; de sok jó költő élén ARANY JÁNOS és TOMPA MIHÁLY ép ekkor írták a honfajdalom legnemesebb énekeit s midőn egyfelől fenkölt gondolatuk és érzésök számára egy-egy allegóriában találtak menedék-helyet, másfelől épp ők buzdították a fiatal tehetségeket, hogy daloljanak. Egyikök a fiaihoz szóló madár képében bátorított: »Fiaim, csak énekeljete!«; másikuk az EGRESSY GÁBOR visszatértét üdvözlő költeményében hangoztatá: »Zengjen a ki zenghet!« S egyszerre új nemzedék, ismeretleneknek egész raja lepte el a tért s valamennyi

közt TÓTH KÁLMÁN volt az, ki leghamarabb és legmagasabban kivált, sok fővel emelkedve ki amaz élénk hangverseny korából, mely tele volt PETŐFI, ARANY és TOMPA-utánzásokkal, utóbb pedig a tájköltés keresett tarkaságaival. Már ekkor föltűnt, hogy költőnket nem a külső buzdítás, nem az ének nemzeties divata, hanem benső ösztön készíti dalokra. Érzelmeit egyszerűen fejezte ki. Teljes hangulatokat adott a forma és ritmus élénk érzékével. Látszólagos népdalai műdalokká emelkedtek. Nem minden költeménye volt még ilyen, de már sok dala volt ilyen.

Mikor megismertem, legkedvesebb dalnoka Béranger, s mindig magával hordott könyve, a Chansonok zsebkiadása volt. Ebből vette első nagyobb kötetéhez a jeligét is: »A jó isten mondá nekem, dalolj, dalolj, szegény kicsinyem!« Tetszett neki a francia dalnok egyszerűsége, őszintesége, sőt vidámsága is. PETŐFIT nem olvasta, mert tudta könyv nélkül. Csodálta rendkívüli lángeszűségét, melylyel a legjelentéktelenebb tárgyat is költőivé képes emelni, mint ahogy a nap bearanyoz sugaraival mindent, a mire vetődik; nem is vonhatta ki magát hatása alól, a mi azonban korántsem tette utánzójává, a mint legelső kritikusaik egyikike-másika helytelenül hirdette. Első elbeszélő művén: a *Kinizzsin* sokkal inkább érezhető az ARANY *Toldi*-jának befolyása, mert szívvel-lélekkel lírikusnak teremvén, az elbeszélés terén jobban rászorult, hogy egy nagy példány nyomait kövesse.

TÓTH KÁLMÁNT benső természete, lényének sajátos, uralkodó vonásai nem engedték sem a Béranger, sem a PETŐFI tanítványává lenni. Ép oly távol állt amannak derült, nyugodt életbölcsejétől, mint emennek szenvedélyes erélyétől és mindent hatalmasan felölelő gazdag képzelmetől. Nem csak a tehetség kisebb mértéke, hanem még inkább a benső természet másfélesége különböztette meg tőlük. Csak egy közös vonásukban osztozott: az őszinteség költői erényében. De a ki őszinte: az csak magát tudja dalolni, s a ki magát dalolja: nem válhatik soha mások utánzójává, mert saját egyéniségét fejezi ki dalaiban, s ily költő — legyen bár kisebb vagy nagyobb — teljes joggal vallhatja magáról a XIV. Lajos emlékpénzének büszke köriratát: »sibi soli par« (csak magához hasonlít).

A méltóság, a naiv tünődés, az érzékeny sóvárgás, melyek oly sajátos vonásokkal járultak költőnk egyéniségének kidomborításához,

már a fejlődő gyermek természetében is uralkodtak. Kétségkívül ezek sugalták neki azt a gondolatot, hogy jövőjét a kolostor falai közt keresse. Mikor még nem fejlődhetett ki szívében az uralkodó érzés, mely őt kitünő költővé és boldogtalan emberré tette: a melankólia fátyolán át úgy tetszhetett neki, hogy a kolostori magányos élet, az elmélkedés, az oktatás, a hit szolgálata boldoggá tehetik az embert. De e pályának is fényesebb oldalai foglalkoztatták képzelmét. Olyan festői pontra vágyott, minő Pannonhalma, s olyan gazdag szerzetbe, minő a Bencze-rend.

E rend egyik mai jeles tagja mult évben közzétette az adatokat, melyek költőnk fejlődő korának ez idejét megvilágosítják. A tizennégy éves ifjút, 1845 augusztusában, atyja Tóth György, ki a bajai uradalom rendes számvevői tisztségét viselte, elküldé Pannonhalmára, egy jeles tanár figyelmébe ajánlva a »bácskai ifjú csemeté«-t, melynek »lehetnek — úgy mond — több kinövései, sőt talán még tüskéi is, de az embereknek, kivált a zsöngéknek, öröklött hibájok az, hogy korábban teremjenek töviseket, mint gyümölcsöket, mit csak akkor hozhatnak, ha nemesen oltva, szemezve, ápolva lesznek.« Kéri tehát fia számára az apa ezt a gondos ápolást, hogy majdan a tudományos pályának, a hazának és a fényes rendnek dicsőségére válhasson. Ki sejtette volna még akkor, hogy e »bácskai ifjú csemete« arra van hivatva, hogy a költészet élőfája legyen s ágain egyházi tudományok gyümölcse helyett világi szerelem virágait teremje bokrosan? Atyja, ki száraz hivatalos teendőinek pontos végzése mellett szintén mindig szeretett vallásbölcselemi elmélkedésekbe merülni, nyugodtnak érezte magát, hogy szorgalmas és csendes természetű fia e zajtalan pályát választotta; anyja is, az egyszerű, szerető, mélyszívű asszony, ki maga vitte őt Pannonhalmára, vigaszt talált a gondolatban, hogy kisebbik fia az ég utait fogja járni addig, míg másik fia a nyugtalan tengeren jár, a hol ennek csakhamar még a nyoma is elveszett. Maga a fiú egész örömmel lépett a kolostor falai közé, hol Rajnáld nevet kapott. Szeretett elmélázni e híres kolostor boltívei alatt s e »tizenkét-megyés láthatárú« halomról. Szeretett tanulni s szerette társait és tanárait. De a becsvágyat elvitte magával oda is. Valahányszor látta a főapátot teljes ornátusában, mindig arra gondolt, hogy egykor ő is viselheti ezt az ornátust. Első versét alkalmasint e kolostor falai közt írta. Hagyományos

szokás szerint, egy társa neve napjára írt üdvözlő szonettet, melynek azonban sem tartalma, sem nyelve nem mutatja a költői hivatásnak még csak szikráját sem. Az ifjú mindössze egy évig maradhatott a kolostor falai közt. Mint újonc-mestere, Borovszky Lénárt, írta haza szüleinek: megfelelt a várakozásnak, mert észtehetségei szépek, erkölcse jámbor, a kiképzésre magát egészen általengedő volt, de a szigorú életmód és a sok tanulás idegessé, beteggé tették. Ideglázat, hagymázás kórt kapott, melyben addig éles hallása is igen megromlott. Vannak, kik testi, főleg érzéki fogyatkozásokban nem egy költő dicsőségének egyik főtenyezőjét keresik. Szerintök: Homér sohasem festhet olyan derült kék eget, ha nem csupán képzelet, hanem látja is a láthatár váltakozó színeit; Milton azért látta oly tündöklőnek az *Elvesztett paradicsomot*, mert nem látta a külvilágot, e siralom völgyét; másfelől Lord Byron sohasem válik a világfájdalom és embergyűlölet oly hatalmas költőjévé, ha nem sánta lábbal kell átbicegnie a földi pályát, ha tud táncolni azzal, a kit megszeretett s ha étvágya jobb. Mindenesetre nyomasztó végzet az is, ha a dalnok, ki szerelmi sottogások boldogságát áhítja, e szerelmi boldog sottogásokat nem hallhatja meg, mert rosszul hall. A külső élet ily fogyatkozása elősegíti a méltázást, a magány keresését s csökkenti az önbizalmat, az erély e sarkantyúját. De midőn a rendház újoncát ez érzéki csorba érte: annak hátrányait ő még igen kevésbé érezhette. A szerzet őszinte sajnálkozással bocsátotta haza, — mint írták vala: — »a nekik is kedveset, de a társaság teherviselésére elégtelent.« A haza került ifjú, ki — atyjának egy levele szerint — »kiskorától fogva vágyott a papságra«, otthon is csak azt a tervet táplálta, hogy mihelyt megerősödik, Győrbe megy bölcsészett tanulni s a mint teheti: a szerzetbe újra belép. Talán Guzmics Izidor példája lebegett előtte, ki szintén kilépett a pannonhalmi kolostorból, de más pálya, a gazdasági, nem elégítvén ki, megint visszatért e tudós és hazafias szerzethez, melynek aztán hosszú időn át nagy díszére vált. Hogy TÓTH KÁLMÁNT, a szelíd, törekvő ifjút, mennyire megszerették a pannonhalmi szerzetesek, mutatja Márkfy Samu tanárnak hozzá, a már kilépett újonc-hoz írott levele, melyben atyai szeretettel inti, hogy az életben, mely nem más, mint egy hullámozó tenger, vértelje föl hajóját a hit, remény és szeretet horgonyával, nehogy a hullámok, szir-

tek és zátonyok közt hajótörést szenvedjen; továbbá úgy éljen, hogy ha földi vándorlására kevés esztendő volna is írva az öröklét könyvébe, azoknak napjai érdemre nézve mind megannyi évek legyenek. Üdv azoknak — úgy mond, — kik rövid idő alatt soká éltek!

Sajátszerű sejtetem, mondhatni: a jövődönék félése nyilvánult mind az ifjú ama vágyakozásában, mely a kolostori élet egyforma csöndjét kereste, mind a jó tanárnak szeretettel írott levelében, mely a rendből kilépett ifjút hajótöréstől féltette az élet hullámzó tengerén. Mintha e mélázó ifjú már korán érezte volna, hogy menhelyre van szüksége az élet hányatásai elől; a jó tanár pedig mintha sejté vala, hogy ily érzékeny szíveknek, ha erősen föl nem vértetik magukat, sorsuk a hajótörés.

De ki kerülheti ki sorsát?

Meg vala írva számára a végzet könyvében, hogy világi pályáján elérjen igen sokat abból, a mire törekedett, csak az egyet nem, mit a kolostorban keresett: az élet nyugodalmát.

Valószínűleg aggódo édes anyja kéréseinek engedett, ki féltette egészségét, melyre — mint Pannonhalmáról őszintén megírták: — »a kolostori élet mérég«, hogy lemondott a győri útról. Pécsre ment tanulni, nem tudva, mi lesz belőle: bíró-e, ügyvéd-e? Kétségkívül ép oly gyöngé bíró, mint ügyvéd vált volna belőle, mert embereket elítélni s felebarátai ellen szigorral eljárni mindig igen nehezen esett volna gyermekesen jó szívének. És ha szerzetes marad, akkor is, midőn szívének rejtett vágyai fölébrednek, előttünk áll az a szomorú, vigasztalan kép, melyet Heine oly mesteri színekkel festett elénk. Utoljára is költőnk csupán azzá lehetett, a minek termett. Pécssett olvasta először PETŐFIT. Úgy hatott rá, mint Homér egykor Bouchardin szobrászra, a ki azt mondá: »a hányzor olvasom az Iliászt, mindig hús lábnyi magasnak érzem magamat.« Attól fogva ifjúnk más hevet, más kedvet kapott. Maga is kezdett irogatni verseket, részint egy Pécssett kiadott emlékkönyvbe, részint az *Életképek*be küldözött, álnév alatt. E zsöngék azonban még mindig nem mutattak költői hivatottságra. Külső hatások sohasem teheték volna őt költővé. Egyedül a szerelem vala az, mely a hivatás útjára vezérlé. De az akkori nagyobb tanuló ifjúság sokkal inkább foglalkozott a kor eszméivel, mint a szív érzelmeivel. A közérzület villamos árja behatolt

az iskolákba is, hogy majdan ott szintén »talpra« állítsa mindazokat, kiket a hazaszeretet tüze hevít. Midőn megkezdődött a nemzetiségek harca, s Baján fölhívás jelent meg, hogy a nemzetőrök közül ki vállalkozik önkénytesnek, indulni a föllázadt rácok ellen: az ép otthon levő tanuló ifjú volt a legelső, ki a kitűzött zászló mellé állt. Írt nyomban lelkesítő táborig dal is; de a táborozásból nem lett semmi, mert a vezérek tanultabb katonákat óhajtottak, mint a minő e fegyvertelen csapatka volt. TÓTH KÁLMÁN ekkor »tanultabb katona« kívánt lenni s a fővárosba jött, hogy a Ludoviceum növendékei közé irassa be magát. Örült, hogy egyik tanára a lánglelkű Vasváry Pál lesz. Természetének, mely a fegyelmet és a kimért életet aligha bírta volna elviselni, a katonai pálya tán még kevésbé felel vala meg, mint a szerzetesi élet; de az a lelkesedett idő elnémította a magánhajlamokat. A Ludoviceum, mint katonai tanintézet azonban, akkor kérész-élettel bírt. A tanárok magok is kardot fogtak, s a növendékek nagy része a harctérre ment tanulni. TÓTH KÁLMÁN a szabadságharc vége felé a Percel Mór seregéhez került. Szolgálatára kevés időre terjedt s nagyobbára irodai foglalkozásra szorítkozott; de ott volt a honvédek közt, látta a csurogi ütközetet és szemtanúja volt fényes zászlóink porba hulltának. Dicsőség és gyász egyaránt élénken hatottak ifjú képzelmére, nevelve benne azt a fajbüszkeséget, mely évek multán a *Ki volt nagyobb* című költeményben nyert legerősebb kifejezést. Volt ez álmodozó, de becsvágyas természetben egy kevély vonás a Schiller *Don Carlos*ából, ki mellére ütve, mondja: »Spanyol vagyok. Ki több nálam?« TÓTH KÁLMÁN szívből áldotta istenét, a mért ő magyar, noha pályájának nehezebbik felét oly időben kellett megfutnia, midőn igen nehéz volt magyarnak lenni s midőn a nemzet szellemi munkásai, mint a bányászok, sötétben, föld alatt aknázták az aranyat, hogy azzal később, a nap fényén, mások pompázzanak és gazdagodjanak.

Költőnk érdemének, dicsőségének bizonyára jelentékeny részét teszi az, hogy sanyarú időben szolgálta híven a múzsát.

A magyar Parnasszus egy század óta három ízben magasodott Sion hegyévé, honnan költők énekében hangzott az Úr szava. Vannak nemzetek, melyek nagyobb költőkkel dicsekedhetnek, mint a magyar, de egy sincs, mely több hálával tartoznék költőinek. Három ízben voltak ők sötét éjtszakának egyedül világító

csillagai, nehezen kelő napnak első hajnalsugarai. Daloltak, midőn beszélni nem volt szabad, rímekben szónokoltak, midőn szám-úzte volt a politikai szószék. Édes dallal enyhítették a lánc súlyát, biztatás igéivel táplálták a jó reménység lassan égő mécsét s régmúlt idők nagy emlékeinek fölelevenítésével erősíték a lankadó hitet egy szebb, egy jobb jövőben, az ígéretnak eljövendő országában.

TÓTH KÁLMÁN nem arra volt ugyan első sorban hivatva, hogy eszmék költője, páthosz hangvivője legyen; de midőn természetesen ömlő dalaival, szerelmi lírájával egyszerre meghódítá az ifjúság és nővilág rokonszenvét, érezte a kötelességet is, hogy az ifjak becsvágását egy *Szilágyi Mihály*, egy *Kinizsi* hős tetteinek festésével izmosítsa, a nők elé pedig a múltból a hazaszeretet, honleányi büszkeség, fenkölttség és hűség oly eszményies alakjait idézze, minők a *Losonci özvegye*, *Szilágyi Erzsébet*, *Gara Mária*. Ezekről írott költeményeit akkoriban ép úgy szavalták országszerte, mint énekelték meleg szerelmi dalait, melyek oly természetesen, frissen és bokrosan termettek, mint a vadrózsa, s melyeknek jó dalszerzők azonnal igyekeztek dallamban is szárnyakat adni, hogy gyorsan szálljanak szájról-szájra.

De bár költőnk hévvel, a hazaszeretetet nemes tüzével pengette a hazafiság húrjait is; bár időről-időre az irodalomnak mindig több ágában nyert tartós sikereket, koszorúkat; bár a színpad múzsája is szívesen fogadta kegyébe s bár népszerűségét éveken át a politikai élclapírás megizmosítva terjeszté el a magyarság oly rétegeiben is, hol a poézissel keveset törődnek: az ő költészetének legmaradandóbb tartalmát s életének benső történetét mégis a szerelem teszi.

Azt lehet mondani, hogy valamint a tengerész voltakép a hullámokon él s csak időnkint lép a szárazföldre, hogy annak nyugalmát és örömeit szintén élvezze: a mi költőnk is a szerelem hullámainak volt végzetes vándora, s csak pihenésül szállt ki olykor a biztos partra, hol szilárdan álló oltárokat talált, melyekről a sokszor megénekelt és mindig szeretett, áldott édes anya, a neki oly szép szülőföld, a gyászában és örömében egyaránt drága haza és hön szeretett egyetlenegy fiának képei mosolyogtak le rája. Ez oltárok, melyeknek lábainál nyugodta ki zaklatott fáradalmaikat, nyugpontokul szolgáltak

hányatott költői világában. Az öröm, a hála, a vigasz, a kárpótlás, a pihenés édes órái voltak azok, melyekben ez oltároknál melegen áradó énekekben áldozott. De nem maradhatott sokáig mellettök: hívta a zajló, a csalfa tenger, melyen a boldogságot hiába kereste.

Költői pályájának vége felé *Szerelmeim* című költeményében megkísérlé ő vázlatát adni ama szerelmi Odüsszeának, melynek hányatásai tovább tartottak az ithakai hős tíz esztendejénél. Négy nő neve fordul elő a költeményben. Az elsőt a gyöngédség hangján »Ninácská«-nak nevezi. Ez az, a ki őt »költővé tette« s innen hálája s folytonos emlékezése. Pedig egész szerelmök abból állt, hogy »kezét egyszer megfogá.« Bajai leányka volt, ki nemsokára férjhez ment s meghalt. Noha kétszer veszté el, megőrizte mindig emlékét, mert általa lett költővé. A második nő: Irén, kit — a mint kételkedőleg írja, »tán« szintén szeretett, s noha egymást szünetlen vérezék, mégis nehezen hagyta el. A harmadik, szintén a gyöngédség keresztelőjében, Erzsike nevet kapott, ez az egy, ki — a dalok vallomása szerint — igazán szerette, ki érette mindent áldozott és tőle mitsem kért soha. Az utolsó: Matild, ki szép, szeszélyes és csalfa volt — az utolsó, a végzetes, a hamis ideál abban a korban, midőn a költő hajába már dér vegyült s tudott bölcselgni már, de lemondani még nem, mert mind a négy nőt összefoglaló költemény végén éneklé:

Óh szerelem! te egyedül
Igazi nagy, nagy gyönyörünk!
Miért is élünk, ha szeretni
És szerettetni megszününk?

A költő e sorokban kifejezte természetének, benső világának lényegét. A szerelem adott szárnyat költészetének s csupán a szerelemért tartotta érdemesnek élni. Jól jegyezte meg évek előtt egy szellemes írónk: specifikus szerelmi költőnk olyan, ki inkább magának az érzelemnek, mintsem az imádott kedvesnek szolgálatában olvasztotta volna lénye összeségét dalba, TÓTH KÁLMÁNNAI NINC KÜLÖNB. Hozzátehetjük, hogy nincs boldogtalanabb sem, mert neki a szerelem nem út volt a boldogság, a céltérés felé, hanem a költői érvénysülés egyedüli módja, a benső ösztön lázas szüksége, rendeltetés, az, a mi a láng a fáklyának — attól ég, világít s attól emésztődik el.

A négy nő közül, kiket szerelmi vándorlásából említett, csak az

elsőnek mondta meg valódi nevét. A többinek álnevet adott: jellemők szerint hidegen uriasat, szerényen kedveset és pompázón hangzatosat. Az első, ama fiatal leány, kivel szerelme csak egy kézfogásban állt, ép azért mert voltakép meg sem ismerhette s csupán ifjú ábrándjainak teljével képzelte ki magának, vált eszményévé, s midőn elveszíté, azontúl is mindig azt kereste új alakokban; de nem találta meg. Olyat keresett, amilyen nincs, s amilyent csak ő képzelt. És ha egyszer életében talált is olyat, a kit méltó lett volna mindig szeretnie, vergődések közepett menekült tőle, mert sajkájáról, — melyen a szerelem hullámain hányódék, — hiányzott a delejtű, mely az embereket egy-egy sziget felé irányozza, hogy kikössenek a boldogság révében s a nyugodt partra szállva, fölépítsék a meleg fészket. De ő híjjával volt az emberi természet ama közönséges áldásainak, melyek a földi boldog élet föltételei. Noha sovárogt a boldogságot, félt is tőle, kételkedvén abban, hogy maga boldogítani képes. A tette készségeit majd mindig elriaszták tőle költői habozásai. Mindig a távolba nézett s elszalasztá a közel, a mellette lévő. Feledte az életbölcseseg mindennapi követeléseit. Sokkal érzékenyebb volt, semhogy túrni, sokkal izgatottabb, semhogy valamiben teljesen megnyugodni bírt volna. A külső körülményeket sohasem vette előre számításba, később pedig az akadályokat sem átugrani nem merte, sem elhárítani nem tudta. Szerelmének hevével nem párosult a természet erélye; képzelme nagyított mindent: örömet, bajt, sértődést. Ha a nagy jogbölcész, ki a *Törvények szelleméről* halhatatlan francia könyvet írt, halálos ágyán azt mondhatá: sohasem ismert búbánatot, melynek keserűségét fél órai gondolkodás el ne vette volna, a mi költőnk így szólhatott volna: nem érzett olyan szerelmi kis bajt, melynek fájdalmát egy órai lázas töprengés nagyra ne növelte volna. Panaszkodott, vergődött, a helyett, hogy cselekedett volna. Egész költői természete végzetes negativitásból állott. Így hányódott az édesen fájó szerelmi dalok vándora, a ki nem bírt ellenállani a szíren énekének, s a akinek nem volt sehol a távolban Ithakája, mert minden sziget, melynél megállt, rá nézve hamar elvesztendő édené változott.

Egy volt csak a négy nő közül, kit társadalmi és vallási nagy akadály nem választott el tőle a külső életben. És ez az egy nevévé lett — rövid időre. Sokára találta meg és hamar elveszíté. Elváltak,

anélkül, hogy egymással viszályban éltek volna. Belátták, hogy szokásaik, természetük eltérők, s rokonszenvöket jobban megőrizhetik távolabbról. Elváltak, anélkül hogy elszakadtak volna, mert a mi tulajdonkép egyesíté őket: egymás tehetségeinek sokra becsülése, még életöknek egy igen keserű mozzanata után is, épen maradt meg náluk. Az egykori férjből áldozatra mindig kész jóbarát lett, az egykori hitvesből pedig gondos ápolója a későbbi nagy betegnek.

Fölületesen olvasva hősünk szerelmi líráját: sok ellentétes, zavaros, ellenmondó tűnhetik föl benne; de mélyebben vizsgálva, minden összhangzik az érdekes disharmoniában. A ki csak arra gondol, hogy míg DANTE csak az egy Beatricét, PETRARCA csak az egy Laurát, CSOKONAI csak az egy Lillát, KISFALUDY SÁNDOR csak az egy Lizát ünnepelték énekeikben: költőnk, ki négy nőhöz írta szerelmét, könnyen a líra Don Juanjai közé számíthatja, talán ép a LÉNAU *Don Juan*jához hasonlítva, ki azzal menti csapongását, hogy ő a sok egyesben az *egy* nemet: az egész nőnemet szereti. De a mi költőnk szerelmi líráját ép az teszi nemessé, eszményiessé, hogy semmi don-juani elem nincs benne; ő nem a külső szépségnek hódol, hanem azért látja szépnek kedvesét, mert nagyon szereti; könnyű hódítás, kalandvágy sohasem vegyül szerelmi áhítatába; igen magasra emeli eszményét s fáj neki, ha közönséges vonást lát benne; nem a külsőnek, mindig csak az érzelemnek rabja; sőt érzékiség hangja is csak legutolsó szerelmébe vegyül, olykor és csak akkor, midőn e szerelem megszűnik már előtte szentség lenni, és ő sem sokáig bír többé annak költő-papjaként szolgálni. Igazi kultuszt végez különben minden világius könnyűvérség nélkül s a szerelmet a szív egyedül üdvözítő vallásává emeli. S amint e vallásban hinni megszűnik: vége belső világának és külső életének egyaránt. Egy darabig még martír, azután csak rom, élőhalott.

A tragikus szenvedély hangját, hevét sokan nem hallják, nem érzik költőnk szerelmi lantjában; de bajosan vitatható el tőle, a líra e Hamletjétől az, hogy szerelmeinek történetében *egy szerelmi sovárgásnak tragédiája* nyilvánul.

Nézzük annak folyamát.

A fiatal dalnok otthon, a Sugovica partján, így énekel:

A folyót is áldom,
 Áldom azt a helyet,
 A hol legelőször
 Találkoztam veled.
 Áldom a kis folyót!

És sok év multán, halála előtt harmadfél évvel, midőn összegyűjti és kiadja költeményeit, azok közt legutolsónak egy elégiát helyez, melyben áldást mond annak sírjára, ki első szerelme volt:

Feltűzöm e kis dalvirágot,
 A sírjel mellé emlékképen,
 Első dalom is a tied volt,
 Az utolsó is tied légyen!

A kegyelet, a hála, a hűség hangja ez, mely azt fájlalja, hogy a szép «vadrózsa» (a kihez írta egykor a *Vad rózsák* meleg dalait) akkor halt meg, midőn ő már könnyezni sem tud többé! De mint nagy rázkódástól a néma, ő is visszanyeri hangját egy rövid percre, mondván:

De elég nekem ez a hang is,
 Mig drága sírodat megáldom.

A mit egykor, ifjúságának tisztán fakadó érzései közt, ez a lányka mondott neki, ha nem is volt több egy »jó éjszakát« szelíd kívánásánál, az ő szívének, az ébredő gyermeknek, édes dajkadalként hangzott. S az az ábránd megmaradt sok év múltán is, midőn visszaemlékezve dallá:

Szívem most is csak értte tud,
 Csupán csak értte égni!

Azok a könnyű szárnyú, természetes hangulatú dalok, melyeket első szerelmének hajnali idejében írt, mint a *Fütyül a szél, Strjon, ríjjon a hegedű, Búza közé száll a dalos pacsirta, Naptól virít, naptól hervad a rózsza, Hegedülnek, szépen muzsikálnak*, ép úgy visszautkrözik az ő szerelmének tiszta hevét és búra hajló természetét, mint elégikus nagyobb költeményei, melyeknek egyik legismeretesbike e fájó panaszon végződik:

Te engemet szeretsz, én másért lángolok,
 A kinek szíve tán ismét másért dobog,
 És így tovább, tovább más szeret mindenik,
 Oly csillagok vagyunk, mik egymást kergetik,

S nem fogjuk sohasem egymást beérni, nem,
 És hideghűtlenül, forróan és híven
 Úgy bolygunk, epedünk át egész életen,
 Minek is van a szív s a szívben szerelem!

Annyira elfoglalta ez az uralkodó érzés, hogy a becsvágy és a hír szomja is, melyek pedig eleitől fogva mindig erősen sarkalták, el-elbágyadnak benne, s ilyenkor írja:

S mit ér, ha a világ nyelve
 Emleget is engemet,
 Ha te nem sügod fülembé
 Édes hangon nevedet.

A leány, a kit szeretett, férjhez ment s ő azt kívánta neki:

Menyasszony-koszorús fejed
 Minden szála legyen áldott!

pedig semmi egyebet nem érzett, mint saját veszteségét s szomorúan nézte az őszi szélről fujdogált faleveleket, e sóhajjal:

Boldog a fa, hej mert neki
 Van még elég mit veszteni.

Ez időben a férjhez ment fiatal nőről írta egyik legszebb költeményét: a *Sápadt asszonyt*, mely a legmeghatóbb képek egyike a jólétben, nyugodtan, de üres szívvel élő és senkinek nem panasz-kodható fiatal nőről, a ki mélyen érezheti, hogy

A nőszívnek nem nyugalom,
 A nőszívnek szerelem kell!

S költőnk ekkor fölteszi magában, hogy

Nem is szeretek ezután
 Senkit többé, csak a hazát!

És mégis ekkor kezdődik nála a szerelem ama nyugtalan lételete, mely csak szívének összetörésével ér véget.

Már rég nem a szülőföld gyermeke, a hol pedig oly boldog volt, ha »édes anyja ölében van feje«, s a hol feledte a halhatatlan-

ság, hírnév és szerelem kínzó ábrándjait. Megéneкли ugyan az édes otthont, hová rövid időre visszatér, s hol — a mint írja —

Rám mosolygnak kertünk fáí mind,
A fecske, galamb, mintha mondanák:
Maradj te itt közöttünk, jó fiú,
Nem teneked való a nagy világ!

de még sem hallgatja meg a fa, fecske, galamb intését, hanem mindinkább a nagyvilág fia lesz. Az akkor létezett két független napilap egyikénél: a *Hölgyfutárnál* napi rovatokat vezet; mindinkább megkedveli a fővárosi életet, hol sok kiváló férfinak lesz barátja, s hol minden körben elismeréssel találkozik; szeret járni a színházba, hol szívéből élvezi SHAKSPERE tragédiáit és MEYERBEER dalműveit; tanulni akar a színpadtól és élettől, kevésbbé a könyvekből, mert egy angol íróval tart, a ki szerint a sokat olvasás, főleg a sők elmélet, úgy hat az eredetiségre, mint a nagyon sok fa a tűzre: elnyomja; de bár inkább a gondolkodás, tépelődés, mint az olvasás képezi szenvedélyét, gyakran egy-egy könyvvel hetekig foglalkozik. Mélázó, érzelmes természetének mintegy gyógyításául a szatira újkori nagymesteréhez, THACKERAYhez fordul s gyönyörrel élvezi — mintegy lakja — annak *Hiúság vásárát*, s magában is, a szerelmi énekek írása közben, fölmerül a maga ellen irányzott gúny hangja:

Piros tűzből sötét korom,
Szeretetből gyűlölet,
Gúny lesz a sok szenvedésből,
De senki nem érti meg.

Nem tör az ki, csak belől dül
És a szívet bántja csak:
Mért szeretett, mért szenvedett,
Mért volt olyan balgatag.

Valóban szeretne szakítani a szerelemmel s jár társaságokba, hol a nők kitüntetve fogadják kedves költőjüket. NAGY IGNÁCban nemcsak a legjobb indulatú szerkesztőt nyeri, hanem pártfogó barátot is, ki azonnal kiadja költeményeinek kötetét, arcképpel. Az elismerés növekszik iránta s DEÁK FERENC is azt mondja: »ebből a bajai fiúból lesz valami!« Működésének erkölcsi és anyagi sikerei élesztik költői kedvét. De a külső világ örömeinek még sem tudja átadni

egészen magát. Érzéki fogyatkozása, úgy véli, megfosztja attól, hogy a társalgás embere legyen; eredeti természete követeli jogát és aztán egyre írja a *Vadrózsákat* s megint csak az ábrándos, méléző fiú lesz, ki vágyik szeretni, szenvedni, »balgatag« lenni.

S nemsokára feltűnik dalaiban egy sokat emlegetett »kis fehér kéz.« Eleintén csak játékszerűl óhajtja azt, de mindinkább érzéseinek, sőt utóbb sorsának intézője lesz. Félve közeledik a kis fehér kezű lányhoz, ki a »nagy világ leánya«; naponkint látja a páholyban, sőt meg is látogatja otthonában. A lány saját nagy házukban lakik, szeretett anyjával: termeik ragyognak a fénytől; de a lányka szobájának ékei csupán könyvek és egy kis kereszt. Maga is költőnő, ki kedves verseket ír. Zene, virág, úti emlékek és könyvek teszik kedvelését. Modorában játszi kellem vegyül előkelő hidegséggel; társalgása tele van észszel és sajátos ötletekkel. Költőnk egy titkot, egy rejtélyt lát benne s ez vonja. Eleintén nem azt énekli hozzá, hogy szeresse őt, hanem hogy ne szeressen senkit s maradjon: »Csillagok, virágok, szellők szeretője.« De érdekeltsége folyvást növekszik, s mivel ez sok érzékenységgel és izgatottsággal jár, átadja magát a hitnek, hogy ez a szerelem. Olykor azonban tisztán látja saját lélekállapotát:

Élő talány vagy óh lány, ki miatt
E forró szív is hideg lesz s kihalt —
Örökösén csak reád gondolok,
S első szerelmem elvész, mint mező,
Ha a borongó virágkereső
A rengeteg kutatásába fog.

Ez a kutatás azonban voltaképp csak tépelődés, mely sok vergődésbe kerül. Megnyerni e sajátos, rendkívül érdekes és vonzó fiatal lányt: lesz vágya; de egyszersmind fél tőle, mert nem tudja igazán megismerni. KEMÉNY ZSIGMONDOT, ki szerette a fiatal költőt ép naiv hiteért és érzékenységeiért, s kit költőnk — elég joggal — a legnagyobb ember- és életismerőnek tartott, megkérte, menjen el vele, ismerje meg e fiatal költőnt s mondja meg: mi sors várna rájok, ha örök frigyben egyesülénének? Csodálatos, de igaz, hogy egyetlenegy látogatás után, KEMÉNY ZSIGMOND tisztában volt jövőjükkel. Azt mondá a fiatal költőnek: »Mi sorsot képzelnék nektek együtt, azt én szóval nem mondom

meg, hanem küldök egy regényt, olvasd el.« S másnap elküldte FLYGARE CARLEN EMILIA egy nagyobb svéd regényének német fordítását: *Ein Gerücht*. A fiatal költő nem merté elolvasni, hanem engem kért föl rá, s midőn elmondám neki annak bús tartalmát, mosolyogva, csaknem bántódva mondá: »KEMÉNY nagy pesszimista.« Nem hitt neki, mert csak saját vágyainak, saját szívének kívánt hinni. De utóbb kénytelen volt bevallani, hogy a nagy pesszimista jövendőt látott, mert a költőpár története nagyobb vonásokban alig volt egyéb, mint e regény meséjének ismétlődése. Ámde addig, a míg ismétlődhetett volna, költőnk sok sovárgáson, tépelődésen, lázas éjtszakákon ment át. Dalaiban ezúttal ejté el a vallomást, hogy lelke »fészket keres.« Szeretni nem magáért a szerelemért, hanem a családi frigyért — ez egyszer villant fel költeményeiben. De gátak álltak útjába. A lányka ugyan bensőleg vonzódott hozzá, de előkelő nemzetség sarja lévén, anyja előkelő vőt óhajtott. A költő érzékeny büszkesége sebet kapott, visszavonúlt a háztól s kezdett foglalkozni a lemondás gondolatával ugyanakkor, midőn úgy szólván szíve vérével írta e dalt:

Lemondani, lemondani,
Könnyű nektek ezt mondani,
De a mikhez nevét kötém:
A rózsá, a csillag, a nap —
Óh egészen mást mondanak,
Ők szeretni tanítanak!

Mindamellet büszkeség és töprengés rövid idő alatt odáig vitték volna, hogy lemondjon, ha nem köszönt be egy váratlan fordulat. Egy nap a városban híre terjedt, hogy az előkelő család, csapások, hibás számítások következtében, megszűnt gazdag lenni. Költőnkre ez a hír épen nem hatott csüggesztőleg, sőt — idealista lévén — egyszerre fölébreszté benne a lovagiasság érzületét, az egyedülit, mely ment vala nála minden legkisebb habozástól. Most már — sokkal inkább, mint az érzés, — a kötelességérzet fogta el benső világát. Azt mondá: ha nem gazdag lány többé, akkor az enyém lesz! S nem sokára az övé lett!

Költeményei közt hiába keresnök a házas élet dicsőítését. Csak egy rövid költemény szól »a kis szobáról«, mely most »a kiömlő dalok világa« s az ölelő karokról, melyek az odahajló fej »koszorúja.« A mit PETŐFI az öröm szilaj szenvedélyével üdvözölt: a házas élet

paradicsomának festésére a mi költőknek nem voltak színei. Azt kell hinnünk, hogy lantjától meg volt tagadva az öröm, a boldogság hangja. Ő csak a sovargás, a szenvedés dalnoka volt — az élet és szerelem tengerén »bolygó hollandi«, ki ha a partra lépve meg is találja egy percben a keresett, a vélt ideált, nem tudja áradó szavakban köszönteni, hanem csak nézi búsan, mintha azt gondolná: itt van, hogy elveszítsem! Még amaz áradó énekben is, mely arról szól, hogy szerelmök örökké fog tartani, noha csak ellenképül, de mégis vissza-visszatérő gondolatfűzéssel, elhervadó virágokról és lehulló galyakról dalol.

S rövid idő múlva már »földindulás«-ról, a hit összedőlt egyházáról, bús romokról hangzik az ének.

A német *Vadrózsák* írója SAPHIR, ki egy este — nagy társasággal együtt — a fiatal pár vendége volt, frigyöket két csillag egyesülésének mondá. De e csillagok csak egymás mellé kerültek, a nélkül, hogy összeolvadhattak volna. A természet eltérő utakat jelölt ki számukra, s el is tértek egymástól, hogy idő múltán a barátság mérsékelt, de állandó melegével tekintsenek egymásra, támogatva egymást nemesszívűleg, midőn szükségök volt rá.

Az *Elszakadás után* a költőt mély bú és fájó szemrehányás lepte meg. Azt írta:

Úgy összetört engem a bú,
Egy virágot — pedig nem sok —
Le nem bírnék szakasztani.

Két hónapja csak, mióta magában maradt s ő »kétszáz esztendőnek« hiszi. Verse is — mint írja — fésületlenül megy a világba, mint a gyermek, kinek anyja beteg s nem gondolhat rá.

Ez egyedüllét azonban nem sülyeszté mélázó, csüggeteg tétlenségbe. Sőt ép az ezt követő években fejtette ki a legnagyobb, a legtöbb oldalú tevékenységet. Egészen lírai természet lévén, ezentúl is saját érzelmi világával foglalkozott legörömelebb, s egész lelkével a körül forgott; a magába mélyedés óráit csak kevésbíté, de nem távolítá el tőle a külső élet többféle követelése; dalaiban találta ezentúl is legnagyobb gyönyörét, s azt hiszem, ugyanannyi dalt ír, ha nincsen is föltalálva a nyomtatás; de másfelől egyre növekvőbb örömmel élvezte a tetszést, melylyel működését fogadták. Nagyon

fogékony volt minden kitüntetés iránt s büszke arra, hogy EÖTVÖS, DEÁK és KEMÉNY ZSIGMOND is jó költőnek tartják. A kritika, mely eleintén meg-megkeseríté s párbajokba is keverte, most már csak elismeréssel szólt felőle. Növekvő szerencse kísérte irodalmi fejlődését, s alig volt író, ki abban az időben oly anyagi sikernek örvendhetett volna, mint ő éveken keresztül. Lapjainak sok előfizetője, könyveinek sok vevője volt. A Kisfaludy-Társaság és az Akadémia újra megkezdvén működésüket, siettek őt tagnak választani; az első, egyszersmind második titkárnak is. A Társaság körében *Mit végzett az isten Magyarországról* című nagyobb, pathetikus, hazafias költeményével foglalt széket, az Akadémiánál pedig *A drámai nyelvről* írott s egészséges nézeteket hirdető tankölteményével. Írt továbbá színműveket a nemzeti színház részére s megalapítá 1860-ban, az alkotmányos világ szürkülete küszöbén, a *Bolond Miskát*, melynek irodalmi előzményei csak a LAUKA GUSZTÁV által 1848-ban szerkesztett *Charivari* néhány száma, közvetlenül pedig a FRANKENBURG *Bolond Miska* című kapós naptárai voltak.

Az elégikus szerelmi dalmok a napi ötletek, élcek, a közhangulat szolgálatába szegődött, s e szolgálatot is derekasan, váratlan sikerrel teljesíté. Jelszavát Zrínyitől kölcsönzé: »Ne bánts a magyart!« S ostora lett mindazoknak, kik bántani merték nemzetiségünket, alkotmányos jogainkat. Kedélyes, gyakran naiv tréfával csúfolta a germanizáció felsült lovagjait; reménykedve írt a magyar menekültek majdani visszatéréséről, s III. Napoleont és Viktor Emánuel királyt úgy tüntette föl, mint a kik egyszersmind a mi reménységünknek is erős horgonyai. Szóval az első magyar politikai élclap, melyet éveken keresztül sok ezerivel pártoltak az előfizetők, erősen táplálta az újra ébredő nemzet hitét, reményeit, sőt — nem szabad elhallgatnunk — külsegélybe vetett ábrándjait is. Valami nagy anyagbőség nem jellemezte a lapot. Hasonlított a mesterséges szökőkúthoz, mely ugyanazt a víztömeget veti föl sokszor számtalan apró csöpp alakjában, de mert a játékhoz verőfény járúl, melytől e csöppek színt kapnak és ragyognak, a látvány folyvást érdekel mindenkit. A *Bolond Miska* újra meg újra fölvetődő ötletjátékához a közhangulat adta a verőfényt. A lapot, mely nem vezette, hanem tolmácsolta az általános érzületet, költőnk nagy kedvvel s folyvást maga szerkeszté, míg a *Hölgyfutár*nak s utóbb a *Fővárosi Lapok*nak eleitől

fogva csak névleg volt szerkesztője. Az órákhoz kötött napi munkát nem szerette. Hivatalnak tartá azt, s ő hivatásnak szeretett élni. De egy héten át mindig talált órákat, melyekben kedvtelve vitte a szerkesztést. Írt a lapba sok elmés verset, kedélyes prózát, szójátékos apróságot a nap szükségei szerint. Friss meg friss erőt merített ez élclap országos hatásából. Szatiráiban voltak ugyan naiv vonások, de nem nélkülözték az erőt és meggyőződést. Noha a nemzet szája íze szerint szeretett írni, a túlságok, a túlcsapongások uszályhordójává sohasem törpíté magát. Sőt olykor a magunk túlzásai ellen fordítá a gúny suhogó ostorát. Többi közt írt két cikket, melyek a jó, a nemes cselekedetek értékével bírtak. E pezsgő, vajúdo időben támadt egy megfoghatatlan mánia, mely derék embereket is mohó készséggel gyanúsított azzal, hogy a németesítés évtizedében titkos kémiszolgálatokat teljesítettek. Ezt a lábrakapott mániát a *Bolond Miska* szerkesztője oly találólag gúnyolta ki, hogy a cikk elterjedése után a kémkeresés hajszája egyszeribe megcsappant. A bizottsági tagokat választó megyegyűléseken pedig az a kegyetlen szokás terjedt el, hogy személyválogatás nélkül »meghalt«-nak kiálták ki mindazokat, kik a Bach-rendszerben bármi kis hivatalt vállaltak is. Ekkor jelent meg költőnk tollából és élclapjában *A tizenharmadik seb* című rajz, melynek hőse egy volt vitéz honvéd, ki a bácsi ütközetben tizenkét sebet kapott, de élve maradt, s mivel később nem tudott ingyen élni, valami kis törvényszéki hivatal szobájában vonta meg magát. S mikor az idő jobbra fordult, erre a vitéz honvédre is azt kiálták: »Meghalt!« S ez volt az ő tizenharmadik sebe s valamennyi közt ez fájt neki legjobban. E kis rajz, melynek szerencsés a szerkezete, eltalált a hangja, oly élénk hatást tett mindenfelé, hogy azontúl jobban megnézték, kire kiáltják ki az erkölcsi halált. Bizonyára voltak a lapnak botlásai is, mert hisz valamennyien botolva tanulunk, botolva haladunk, s a ki sohasem botlott, jele, hogy nem is mert lépni bátran. Már pedig a *Bolond Miska* nagy mértékben bírt a szó bátorságával, a miért szerkesztője két ízben jutott ítélőszék elé és fogságba. Sőt a budai helytartó azzal is büntetni kívánta, hogy akadémiai taggá választását évekig nem erősíté meg. Mindez azonban csak népszerűségét fokozta, s a lap hatásának a hivatalos rendszabályok mitsem bírtak ártani. Ez a hatás csak akkor bágyadt meg, midőn a magyar már vissza volt adva önmagának és egymással szenvedélyesen küzdő

pártokra szakadt. Ez időben a *Bolond Miska* sokat veszített eleven-ségéből, s versenytársai azzal csúfolták, hogy *Arva Miska* lett belőle. De ha valóban azzá lett is: az a TÓTH KÁLMÁN érzületének és gondolkozásmódjának csak becsületére válik. Az élc, a gúny, a csúfolódás csak addig voltak neki kedves fegyverek, míg a magyarság közös ellenségeit kellett sebezgetni velök; midőn a magyarság maga szakadt pártokra, nem bírt többé hévvel üldözni s élesen gúnyolni derék hazafiakat csupán azért, mert más politikai hitet vallottak. Maga tompítá meg fegyvereinek életét, hogy ne üssön fájó sebeket, s abban fáradt legjobban, hogy a keserű lapdacsokat mint aranyozhassa meg. A kivel egy jó szót váltott valaha: nem bírta gúnyolni, s személyes ismerőse lévén majd minden szereplő egyénnek: az élcelődés földje úgy szólván elveszett alóla. Maga is napról-napra mindinkább érezte, hogy midőn nem tréfás ötlet, nem tárgyias szatira, hanem éles személyeskedés és pellengérezés kapnak lábra: akkor ő nem legény többé ezen a gáton. Hagyta inkább elárvulni lapját, semhogy oly irányt kövessen, melyet magához és társadalmi állásához méltónak nem tartott. Érezte, hogy a költő sokat vesz méltóságából, ha nemzeti közérzelmek tolmácsolása helyett pártérdekek szolgáivá törpíti magát. »Én — mondá nekem egyszer, — jelszavul választottam, hogy ne bántsd a magyart, s ha most a magyarok egyik részének az tetszik, hogy bántsák a másik részt, akkor inkább veszzen a lap, mint a magam becsülése.« S megvált a *Bolond Miskától*, mely őt a politikai világban is népszerűvé tette és sok éven át oly gazdagon jövedelmezett neki, hogy voltak esztendőik, melyekben körülbelől tizennyolc-húszezer firtal rendelkezett szabadon. Általában a mily erős magyar volt, ép oly kevésbé bírt pártember lenni. Négy országgyűlésen képviselte szülővárosát: Baját s töprengései következtében nem maradt mindig egy pártnak tagja, de akármelyik oldalon ült, a párt egyoldalúságában vagy túlzásaiban osztozni sohasem tudott. Irányelvűl választotta és többször idézte SZALAY LÁSZLÓ e mondatát: »mérséklet illeti meg az erőt, s e kettő párosulásából támad a méltóság.« Mindig a nemzeti dicsőség csorbításának tartá, ha kitünőket ócsároltak pártszenvedélyből, s nem volt már a Deák-párt tagja, midőn a DEÁK FERENCET szenvedélyesen megtámadó vezércikkék íróira azt mondá: »Ezek nem ismerik az arab példaszót, mely szerint: a ki oroszánt akar

elejteni, vizsgálja meg elébb, ha vajjon maga is oroszlán-e?» Hódolt az igazi nagyságnak, bármily pártbeli volt is, s költeményei közt egyaránt találunk magasztaló költeményt SZÉCHENYI szellemére, KOSSUTHra, DEÁKra, kiről többi közt e két jellemző sort is írta:

Királya is — nézzétek a nagyot, —
Neki csak kézszorítást adhatott!

Országgyűlési működésének emlékezetes mozzanata az a nagyfontosságú szolgálat, melyet az időszaki sajtónak tett, midőn a hirlapbélyegeket az ő indítványára és izgatásaira törölték el. Ezenkívül az volt főöröme, ha szülővárosa javára valamit keresztül vihetett. Máskülönben pártkérdésekhez ritkán szólt. Tulajdonkép nem is birt soha politikai emberré válni. Nagyon érzékeny szíve volt hozzá s nem is sokat fáradt abban, hogy a fenforgó kérdésekhez részletes ismereteket s ezek által szélesebb látkört szerezzen. Mindinkább veszté is érdekeltségét a politikai viták iránt, de midőn a török-orosz háború alkalmával ismét általánosan nyilatkozott egy nagy nemzeti rokonszeny, akkor — noha már törődött vala — újra ott látjuk őt a megtartott népgyűlések és a török vendégeket fogadó bizottság élén.

A min ő szívvvel, lélekkel folyvást csüggeni tudott, az mindig a költészet maradt.

A drámairás kedve szintén korán ébredt benne. Még mint bajai ifjú, 1849 végén, *Puszták rózsája* címmel írt egy három felvonásos színművet, melyet a nemzeti színház drámabíráló bizottsága 1850 februárjában elfogadhatónak nem talált. Zsöngé munka, melyet a szubjektivitás sugalt tollába. Akkor szerette szíve egész melegével, de kilátás nélkül, azt a fiatal lányt, kit egy akkor még nem egyenjogósított osztály vallási válaszfala is elkülönített tőle. Ily válaszfalak ki-egyenlítése foglalhatta el akkoriban képzelmét. Első színműve szintén mezzalliansz-ból indul ki s azon is végződik. Egy grótot, ki polgár-lányt vesz nőül, úgy üldöznek e lépése miatt, hogy a fiatal pár kénytelen kis gyermekét egy parasztházban hagyni, hol ez pórleányként nő fel s megszereti a bojtárt. Később a szülők eljönnek gyermekükért s a grófkisasszonyt nőül veheti a bojtár, mert a szabadságharc vitéz hadnagya lett. Értéktelen, valószínűtlen kompozíció, de világot vet a nézletkörre, mely a kezdő dalmokot akkoriban elfoglalá, s egy pár népies jelenésben s a népdalok közé szőtt saját ver-

sekben föl is villannak már a tehetség első szikrái, az elevenség érzékével.

Hét esztendő telt el, midőn az első kísérlet után a költő — ki akkoriban már népszerű, elismert lírikussá emelkedett, — újra írt drámát, az akkor uralkodó ízlés szerint a hazai történet távoli múltjából merítve tárgyát. *Az utolsó Zách* tragédiáját írta meg, mely a nemzeti színházban buzdító fogadtatásban részesült. A harmadikkal: az *Egy királynéval*, melynek néhány érdekes helyzete s ezekhez gondosan alkalmazott nyelve van, a Teleki-díj 1857-iki száz aranyát nyerte meg, SZIGLIGETI egy gyöngébb darabjával: az *Almassal szemben*. Mindezeknél nagyobb értékű, mert tragikaibb, *A harmadik magyar király*. Színre 1860-ban került, s a közönség zajos üdvözléssel fogadta benne a száműzöttek visszatérési jelenetét, szabadságharcunk hazavárt menekültjeire gondolva; de e jól írt részletnél többet ér e műben a hősnek: Aba Sámuelnek tragikai koncepciója. Egy nemesszívű ember válik benne, a viszonyok és saját szenvedélyének hatása alatt, vérontó zsarnokká, előidézve saját bukását, nemzését. E műben igen jó nyomon járt a költő, s ha — mint utóbb gyakran tervezé — ideje s ereje marad e szomorújáték végső részének hatásosabb kidolgozására: ez a történeti darab ma is élénk sikerre számíthatna.

Későbbi színműveit mind valami korszerű szükség érzése sugalta tollába. A nemzeti ébredés új hajnalán, 1862-ben, midőn a nők tevékenységére is kellett számítanunk, írta *Dobó Katicáját*, mely a nemzeti színházból kiindulva, élénk körútat tett a vidék valamennyi színpadán. Majd meg érezte, hogy a magyar történelmi drámák kardcsörgető páthosza után változatosságra, történelmi vígjátéokra volna szükség, s megszületett *A király házasodik*, melyet az intrika erőtlensége dacára is egész maig élénken tartottak fenn néhány alak színpadi elevensége és több jelenetnek költői hatása. Később, 1871-ben, midőn a választások árnyoldalai, a honatyáknak nem való honatyák, a szerepelni vágyó asszonyi hiúság s a lábrakapó szédelgés társadalmunk képében mindinkább kirívó vonásokká váltak, *A nők az alkotmányban* című vígjáték aratott zajos és tartós tetszést, s maga az első felvonás minden időben kerek és jól festett életkép hatásával fog bírni. Utolsó két színművében is, melyek már kevésbé sikerültek, korszerű társadalmi eszmék vezették. Az *Ördög vánkosa-*

ban, melynek formája jóval többet ér, mint kidolgozása, a polgári munka becsét kívánta hirdetni a népszínház közönségének. Az alapeszme értékét azonban az élclapi stíl és a párhuzamos jelenetek egyformasága nem engedték kellő érvényre jutni. Gyakorlott dramaturg keze azonban könnyű szerrel igazíthatna e művön, hogy mint élénk polgári színmű jelenjék meg újra a deszkákon, melyeken jóval gyöngébb munkák is — módosítás segélyével — szerencsésen megérték a föltámadást.

Legutolsó színműve: *A kis hóbertos* volt, mely a nemzeti színházban csak egy előadást érhetett meg. A költőt ennek megírására is határozott eszme vezette. A túlságba menő anyagelviséggel szemben az idealizmus szépségét törekedett feltűntetni. Első két felvonásának élénk mozzanatai, néhány eleven életképi részlet s a főalak rokonszenves vonásai elismerésre is találtak; de az utolsó felvonás, melyben százezreknek tűzbedobása fordul elő, úgy tűnt föl, mint merő képtelenség, s a nevetés ama fajtáját idézte elő, melyről azt szokták mondani, hogy öl. A költő, túlhajtott idealizmusában, e jelenetért írta az egész művet, s a közönség ép ezt a jelenetet úgy fogadta, mint az ő hiszékenységre számított játékot. Valóban el volt hibázva a mérték, s a költő, ki eddig ép a színi hatások kiszámításában mutatott jártasságot, ezúttal szakítva minden életvalódisággal, a költői igazságot ennek talaján kívül, a képzelgés kódében kereste. A hibát egy mulasztás szülte. Költőnk hosszú időn át, ép amaz években nem kísérte figyelemmel a színpad fejlődését, melyekben új irány: a realizmus izmosodott meg a vígjátékban, eszményét abban keresve, hogy pontosan fesse az élet és emberek valódiságát. Ez iránynak nagy tetszéssel fogadott példányaival szemben költőnk hüperidealisztikus kísérlete úgy tűnt föl, mint elfogadhatatlan élettelenség, vagy mint a realisták mondják: képzelgő naivság. De bár e műnek színpadi sikere nem lehetett, nincs minden érdem híján. Egy, főleg saját belvilágával, naiv, de nemes képzelmeivel foglalkozó s a külvilág változásait és ízlését már-már figyelembe sem vevő költőt jellemző mű ez; bizonyára hanyatlás terméke, de hibájában is elnézést érdemlő, mely az életet nem mutatja ugyan olyannak, a milyen, de annál inkább mutatja azt, hogy egy idealista minőnek szeretné tudni az emberi gondolkozást. A költő érezte, hogy célt tévesztett; belátta, hogy nem kívánták megérteni, mert nem értenek vele egyet. Igazít-

hatott volna művén, s ez ürügy alatt vette is vissza a színháztól; de eszeágában sem volt módosítani rajta. Nem akarta visszavonni, megtagadni legsajátabb gondolatát. Egyszersmind ekkor már rohamosan kezdé veszteni az erejében, tehetségében, szerencséjében vetett bizalmat, mely ennek előtte könnyű szárnyakat adott szellemének.

Hogy ez önbizalom korán tört meg benne, mit azonban bevalani sokáig gátolt önérzete, vagy — ha e szó jobban jellemez: — hiúsága, annak oka szerelmi vándorlásának ama másik fele, melyben még lázasabb nyugtalansággal kereste a meg nem talált vagy elvesztett eszményt. Egy ideig a politikai élet megújult pezsgése, az új ösvényeken aratott népszerűség és jelentős sikerek ő rá is úgy hatottak, hogy a rendeltetés, a végezet ereje, mintegy megbágyadt vele szemben. De életének ez a nyugodtabb s a külvilággal kapcsolatosabb epizódja nem tarthatott nagyon sokáig. Valamint tehetsége számára ki volt jelölve, hogy a szerelem útja vezesse fel a Parnaszszusra s minden egyéb oldalút, ha virágos völgyeken és szép magaslatok közt vitte is, csak mellékösvény maradjon: úgy lelki életének sorsát is ez uralkodó érzés hatalma dönté el. Sem az új érintkezések ingere, sem a népszerűség, sem az anyagi jólét nem voltak képesek őt kielégíteni. Más szomjat érezett. Nem birt sokáig ellenni nagy szeretet nélkül. Már évek előtt szíve mélyéből és igazából énekelte: »Nem is tudok én mást, csak nagyon szeretni.« S ismét lázasan kereste annak új tárgyát. Ekkor tűnt föl előtte az a jóságtól, ragaszkodástól és igénytelenségtől sugárzó nő, kit költeményeiben Erzsikének nevez. Ismerte az ő sugár alakját, fehér arcát, nemes vonásait már régebben, a színpadról, hol rövid, de nem dísztelen pályája volt, s honnan a hangvesztés csapása távolítá el. De ez a csapás nem keseríté meg e lemondásra termett nő nemes kedélyét. A magánélet szűk és igen szerény körében támasza lett szüleinek: gazdag öröme egy szegény háznak. Szívében erény áldásai rejlettek s kárpótolták a vesztett pálya sikeriért. A színpadon is megőrzött polgári egyszerűséggel és tisztasággal vonúlt félre a tapsok házától, s midőn a költő mély rokonszenvvel közeledett hozzá, boldog volt és boldogítani kívánt. Vonzóbban, igazabban nem lehet nőt jellemezni, mint a hogy költőnk festi e sorokban:

Ha haragom volt, csillapítád,
Ha örömem volt, azt növelted,

Bátorságomban mérsékeltél,
 Biztattál csüggedésim mellett,
 Erényimről nagyítva szóltál,
 Hibáimat meg mindig mentéd, —
 Barátnál hübb, anyánál jobb és
 Mint a nőtestvér, olyan gyöngéd.

Igazi nő, ki arra van hivatva, hogy begyógyítsa egy zaklatott szív sebeit s nyugalmat szerezzen annak, ki eddig pihenésre is alig tudott szert tenni. A szerelmi idill varázsa most először kecsegteté költőnket. Ha e szigetnél elszánja magát arra, hogy kikössön: tán néhány évig boldog emberré lesz. De ő végzetes sajkáján maradt, céltalanul átengedve magát egy szelíd mánornak. Meddig ringatózott e mámorban, azt nem mérte, mint a hogy nem tudjuk mérni azt az időt, a melyben alszunk és álmodunk. Egyszer csak fölriadt belőle, s habozás, töprengés, szemrehányás és menekülés lett a vége. A negatív természet, mely az erélyes lépésektől visszariadt, vált végzetessé fölöttük. Részint a fölbontott házasság emléke, részint a már növekvő fia iránti tekintet, de még inkább a külső körülmények hátránya, mely büszkeségnek és hiúságnak nem kedvezett, oda vezettek, hogy lemondjanak egymásról. A mint egyik dalában keserű gúnnyal írja: Amor jót nevetett a hátuk mögött:

Szépen tettetek, fiaim,
 Hanem nagyon ostobául!

A világ nyelvének e jó leányt kitenni nem akarta, nőül venni pedig nem merte. Azt hitte, hogy ezuttal az okosság követelésének hódol, midőn örökre lemond a boldogság vágyairól, — és ha csakugyan le bírt volna mondani örökre, megmenti tán a hátralevő élet nyugalmit. De önváddal vonult vissza s kereste a kárpótlást hol fia szeretetében, hol elhunyt anyja emlékénel, hol a történet hőseinek és vértanuinak elfoglaló képeinel, énekelve mindannyiukról melegen és szomorún; de az emlékezést, a vágyat nem fojthatá el, s búsan érezte magányos voltát. Ekkor dalolt így:

Őszi idő, alig jöhet föl a nap,
 Fészkeikből elszálltak a madarak;
 Boldog, a ki szerettivel elrepül —
 Egy kínos csak: úgy maradni, egyedül!
 Egyedül!

S nem is bírt egyedül maradni: újra átengedte magát a csalfa hullámok játékanak, noha nem volt többé fiatal. A sors úgy akarta, hogy épen ellentétével találkozzék annak, a kiról — okosságból lemondott; kacér, csalfa, tettető nővel, ki csak nyugtalanítani bírt, de boldogítani nem; ki a szerelmet nem templomnak, hanem bálteremnek, a hiúság vásárának, szeszélyes vonzalmak színhelyének tekinté; ki hiún élvezte az örömet, hogy egy jó költő megéneklí, de arra sohasem gondolt, hogy e költő vonzalma legalább is gyöngédséget és komoly rokonszenvet érdemelne. Költónk maga is belátta, hogy áleszmény igézete alatt áll, de menekülni nem bírt. Tudta, megénekelte, hogy »nincs ereje semmi tétthez«, hogy »szíve gyáva«, hogy ő »az igazi Hamlet«, ki Opheliájának azt dalolja: »menj te — nem klastromba, hanem férjhez.« És az ugynevezett Ophelia férjhez is ment, de mielőtt megtette volna, kiforgatott egy költőt saját lényéből, a szenvedélyeskedés lázaiba sodorta, úgy hogy izgatottságai közepett ez már azt kiáltá a szerelemre, hogy az »csupán a vérnek részegsége«, holott eddig oly szent, oly nemes érzésnek vallá, melyért egyedül méltó élni; arról pedig, kiben a vesztett boldogság kárpótlását kereste, ily elítélőleg énekelt:

Kit nagyon meg akar áldani az isten
Egy jó tette miatt:
Ismerje meg a te édes csókjaidat,
A te üdvözítő csodabájjaidat!

S kire egy rossz tettért ráküldeni akar
Az isten nagy átkot:
A mikor már szeret: akkor ismerje meg
A te hiúságod, a te kacérságod!

S e hiú, e kacér nő mellett érezé költónk a szörnyű kint, mely az érzést apránkint öli meg, ma egy reményt, holnap vágyat, aztán a hitet. Ekkép kifosztva kincseiből, a szerelem tengerén hanyódó sajkának sem zászlója, sem horgonya többé. A szirén egy kopár, hideg szirten ül s e szirtnél történik meg a hajótörés. Midőn a költő harag és fájdalom elszántságával kiáltja: »Emlékedet széttaposom kevélyen«, érezzük, hogy voltaképp az ő szíve van már eltaposva. Vége a szomorú útnak, melyből nem hiányzik a tragikai nemezis. Maga idézte azt föl, midőn világi büszkeségből egy hozzá méltó szívtől a méltatlanhoz menekült, kire hiába pazarolta megmaradt

érzéseit: utóljára még büszkeségét sem mentheté meg. S mi maradt meg vigaszul? A fájó emlékezés Erzsikére: »Volt egy mégis, ki igazán szeretett«, s az áldás annak sírjára, a kit ő először szeretett.

Ime benső története ama költőnk szívvilágának, a kit igen szerencsés embernek tartott a világ, mert bőven aratta a sikert, nagy hirnévre tett szert, ünnepeket rendeztek tiszteletére, szokásos és szokatlan kitüntetésekben részesíték, mert nemcsak arany tollat, ezüst serleget s a hölgyvilágtól aranyos koszorút kapott, hanem még Miskolc városának nemes csizmadia-céhe is megválasztá tiszteletbeli mesternek; továbbá elsőrendű irodalmi intézetek emelték tagjaik sorába; szülővárosa négy ízben választotta meg képviselőnek s mester keze által festett arcképét helyezte gyűléstermébe; könyveit sűrűn adták ki és vették, lapjait állandó és nagy részvét tartotta fenn, s csak adakozó természetén és a jövővel való mitsem törődésén mult, hogy irodalmi keresményeiből jelentékeny vagyont nem gyűjtte. Mennyi külső szerencse! De költeményeinek gyűjteménye, mely mentt minden szenvelgéstől és ámitástól, s oly őszinte, hogy az érzelmek dalokba öntött naplójának tekinthetjük, tesz tanúbizonyságot a mellett, hogy ez a szerencsés író sohasem volt boldog ember. Bizonyára saját természetének hibái és hiányai álltak útjában. Szívének túlságos érzékenysége és egyedüli uralma zavarták meg élete egyensúlyát. Mihelyt szíve volt szóban, egészen átengedé magát az érzés ragadó árfjának, az izgalom lázainak. Szomorú sors magára nézve, de szerencse az irodalomnak, mert épen ez tette költővé. Mihelyt uralmat bír nyerni érzésein: megcsorbítja lírai egyéniségét s elsekélyesíti érének gazdagságát. A mint őszintesége adta meg az ő lantjának a közvetlenséget, ép úgy hányatásai kölcsönöztek annak változatosságot. Ama költők egyike, kiket egy ismeretes ötlet a selyembogárhoz hasonlított, mely másnak selymet, magának koporsót sző.

Ha a szerelmi dalnok szívétől az ember jellemképéhez fordulunk: itt már sajátosan ellenkező vonásokat is fogunk találni. Az a szív, melyről ő azt énekelte, hogy a szerelem tetteihez »gyáva«: a magánéletben bátor, gyakran elszánt vala. A ki a szív sértődésein csak panaszkodni tudott: egyebekben semmi sértést nem tűrt. Mindjárt kész volt kiállni a lovagiasság mezejére, hogy elégtételt adjon vagy kapjon. Párbajaiból azonban maradt egy nyomasztó emléke, mely miatt sokszor tett szemrehányást önmagának. Egy kitűnő kritikus-

hoz,* ki gúnyosan bírálta egy, ép jegyeséhez írt költeményét, bepecsételetlen levélben a legkikeresettebb sértést intézte. Párbaj lett belőle s az ő golyója talált. És azután évek múltán is, valahányszor akkori ellenfelétől egy-egy szép művet olvasott (pedig sokszor olvasott ilyet), vagy róla egy-egy nemes vonást hallott (pedig sokszor hallott), mindig zaklatta a szemrehányás, hogy ezt a kitűnő eszű és szívű embert a megfélekedés egy pillanatában durva sértéssel tudta illetni. Hányszor kérdezte tőlem, mintegy megnyugtatót várva: »Mit gondolsz, el tudja-e azt a szót feledni valaha?« S hányszor mondá: »Mily ostobaság a párbaj, elébb megsértünk, aztán meglövünk valakit; hisz ha igazság, ha istenitélet rejlenék benne, akkor nem én lőttem volna meg az ő lábát, hanem ő az én kezemet, melylyel azt a szót leírtam.« Jellemző, hogy sohasem bírta megbocsátani magának azt az egy szót, melyet igazságtalannak, magához méltatlannak tartott.

Sajátszerű továbbá, hogy míg szívügyeiben — mint maga is megírta — sohasem hallgatott az ész józan intéseire, egyéb dolgaiban, vállalatainak alapításában, külső sikereinek intézésében mindig sok gyakorlatias észet tanusított. Megérezte, a mire szükség volt s tette készen, habozás nélkül fogott hol könyvkiadáshoz, hol lapindításhoz, hol emlékkönyvek (naptár vagy album) szerkesztéséhez. És sohasem hibázta el számítását. Mikor a *Fővárosi Lapokat* alapítá: minden külső körülmény e terv ellen szólt. Akkor indult meg az új és nagy politikai mozgalom, mely közönséget és írókat csaknem kizáró érdekekkel vett igénybe. De hiába mondták neki, hogy az idő nem kedvez szépirodalmi napilapnak, ő megmaradt terve mellett, s fél év elég volt, hogy az új közlöny gyökeret verjen. Bízott érzékében, szerencséjében és becsvágyában. Mert erős becsvágya volt már fiatal korában. Midőn a besoroztatásból hazakerült, LISZNYAI, ki külsőségekre sokat adott, az ő szeretetreméltó tréfálkozásával rá akarta bírni, hogy válaszszon magának szebb hangzású költői nevet, s ő azt felelte rá: »Én a magam közönséges nevét is széphangzásúvá fogom tenni.« Hiúnak tartották és az is volt, mint a költők, művészek, ez ingerlékeny faj legnagyobb része, kik rendesen úgy tesznek, a hogy a rege fogja a Bajkál tavára: fölfortyannak, ha csak tónak és nem tengernek nevezik. Költőnknek is sok kedvetlenséget okozott egy-egy kedvezőtlen kritika: de hozzá kell tennem, hogy soha költő

* Gyulai Pál.

nem táplálhatott ártatlanabb hiúságot, mint az övé vala. Irígység, elfogultság nem párosult azzal. Soha nem kereste kedvét ama nemtelen szokásban, mely a nagyobb tehetségek és nevek kisebbitésében élvet, gyönyörűséget talál. Ellenkezőleg, mint a maga, ép úgy a mások sikereinek is őszintén tudott örvideni, s kedvetleníté, ha a kitünőket valahol ócsárolták. Midőn SZIGLIGETI néha üldözöbe vette valaki, csaknem megfoghatatlannak tartá, hogy oly író is bánthatnak, kinek a színpad többet köszön, mint rajta kívül valamennyi színműírónak. Szíve egész őszinteségével üdvözölte a fiatalabb drámaírók sikereit is; szerette a tehetségesebb ifjú versírókat, s mindig arra buzdítá őket, hogy csak azt írják, a mit éreznek.

Nem elsőrendű, de egyik érdekesb költeménye az, melyet halála előtt másfél évvel *Költészetem* címmel írt. Teljes joggal mondhatta ebben:

Minden dalom igazság volt,
Sohsem mondtam hazugságot.

Ekkor már, múltjának mintegy romjain ülve, nem álmodott halhatatlanságról s dicsőségének egész összegét e szerény mértékre vontá:

És dalai szerelmemnek
A falukban elterjedtek,
Ablakokból kihallani:
Fütyül a szél, Lemondani!

Sok pusztult az idő alatt,
Egy pár dalom mégis maradt;
Ifjú költő, tudod mi az?
Az marad meg, a mi igaz!

Mint ember is igaz volt, szótartó, megbízható, szavában, érületében nyílt, becsületes. Szerette az embereket és segített sokon. Adakozó hajlama, másokban vetett gyermek hite ép oly mértékben, mint a jövőről való gondoskodás elfelejtése, járultak ahhoz, hogy az örökség, melyet hátrahagyott, csupán költészeti kincsekből áll. S ezek valamennyiünk öröksége.

Költeményeinek gyűjteményét, melyet »teljes«-nek nevezett, habár inkább »válogatott«-nak mondható, 1878-ban rendezte sajtó alá. Fölforgatta az egyes művek időrendjét, talán azért, hogy »szerel-

meinek életrajza« ne legyen abból könnyen kibetűzhető. S kihagyott költeményei közül sok olyat, melyek egy vagy más tekintetben értékkel bírnak, de ő egyes részleteikben gyöngéknek vagy keresteknek talált. Óhajtotta, hogy a Ráth Mór kiadását teljes gyűjteménynek tekintsék. A kihagyottakat mintegy kitagadta. Sok oly terméket, melyeket csak külső benyomás, vagy múló alkalmiság szült, elhagyott, s a mit fölvelt is közülök, azért tette csupán, hogy a *Bolond Miska* számára kedvvel végzett verselésének szintén maradjon néhány nyoma e kötetben. Ünnepi költeményei közül is számosat mellőzött, s valamennyi közt legtöbbször becsülte azt, melyet *Damjanichné arcképe előtt* írt, mert e hűségében és gyászában állhatatos nő iránt a tisztelet egész pietásával viseltetett.

LESSING azt tartá: kitünő költőnek mondható az olyan, a kinek költeményeinek egy harmada jó. A TÓTH KÁLMÁN gyűjteménye meghaladja a LESSING mértékét. A mi kincs az ő szívében, lelkében rejtett, azt egészen átadta az irodalomnak e kötetben. Mert elérte tetőfokát, mielőtt testi hanyatlásnak indult volna. Főlebb alig szárnyalhat, még ha egészséges és munkabíró marad is. A költői anyagot, melyből ő maradandót alkotott, nem az eszméknek egyre gyarapulható, hanem az érzéseknek idővel kifogyó kútfejéből meríté. Elénekelte azt is, mit dicsőíteni szeretett: hazát, szülőföldet, az »Előre« rohanó honvédek dicsőségét s a vértanúk sorsának gyászát. A szerelem pedig megszűnt kultuszának tárgya lenni, mihelyt egyszer a »vér részegségé«-vé vált. Túlzott szeretetével egyre gyakrabban ütköztetve rideg szívekbe: költészetének melegségét alig menthette volna meg az öregkor számára. Csak mélézés, emlékezés révén írhatott volna még valamit, őszi sugarakat a tavasz verőfénye helyett. Maga is érezte kimerülését s utolsó színművének előadása után hallám tőle a legvigasztalanabb szót: »Fuimus!«

Mi törte meg szívét: eldalolta ő s az imént mondtam el én. De lényegesen járultak ehhez külső körülmények is. Nem lévén eléggé megáldva a békéntűrés erejével, mélyen bántotta egy tekintélyes lapban költeményeiről megjelent kicsinylő kritika, noha ez semmi nyomatékka nem bírt, amaz ifjúi öntetszelgő kísérletek egyike lévén, melyek csak saját kedvöket szolgálják, midőn elismert nevek sülyesztgetéseit próbálgatják. Ha költőnk érzékeny-

ség helyett bölcseséggel tekinti e meddő kísérletet, bizonyára az első órában belátja, hogy nem ilyféle kritikák döntenek el egy költő értékét. De minden kis méltatlanság sajtó sebet ütött már rajta. Legnagyobb azonban az az általa nem várt fordulat, hogy az 1878-iki választásoknál Baján a többséget képező kormánypártiak elpártoltak tőle. Pedig ezt számításba vehette volna előre, mint-hogy maga sem volt többé e párt tagja. Hallván a kedvezőtlen hírt, leutazott, hogy beszédet tartson; de izgatottsága miatt nem bírta megtartani. Említé, hogy némelyik párthive azt kívánta tőle, hogy írjon a papság ellen a választókhoz, pap lévén az ellenjelölt. Visszariadt e gondolattól, hogy ő megtámadjon egy osztályt, melyben annyi derék hazafit becsül, s épen ő írjon a papság ellen, ki egykor a bencések házában annyi szeretetet talált. Az önérdék nem bírta hálátlanná tenni, s a siker minden reményeért sem tudta leírni azt, a mit nem tartott igaznak. Pedig folyvást nyomasztá a gondolat, hogy szülővárosát nem képviselheti többé, s ezzel vívódott gyakran akkor is, midőn agyának már csak szakadozott gondolatfoszlányai valának.

Nem a régi ember volt többé. Csak fél ember már. Semmit nem bízott magában, s félt a jövőtől, melyben csak árnyakat látott. A ki találkozott vele, szaván, nézésén rögtön észrevette, hogy végéhez közelít. Szemének fénye, elméjének világa, szavainak kedélyessége elbágyadt. Rögeszmékkal kezdett vívódni s testi ereje egyre fogyott. Visszafordult a múlt idő eltűnt képeihez, s nem egyszer mondá szomorún nekem: »Ha még egyszer újra kezdenék!« Midőn szívének gazdagságából ki volt fosztva, egyre az anyagiakkal foglalkozék és sajnálta, hogy jobban nem gazdálkodott. Érezte a DANTE szerint legnagyobb fájdalmat: szép időkre emlékezvén vissza a nyomorban. Mélázott olykor a koszorún, melyet századnegyedes jubileumán a hölgyektől kapott; de a költőből már alig maradt meg benne valami. A mi azután történt: mindnyájunknak fájó emlékezetében él. Ép születésnapja utáni éjjel, 1879. október 13-án, agyszélhűdés érte. Jobb fele megbénult s élőhalottá, testi rommá lett. Mily szomorúan és milyen sokáig gyötrött mindnyájunkat, kik hozzája közel állottunk, a reménytelen látvány, hogy az a szép elme, mely mindig nemeset gondolt s az a gyöngéd szív, mely folyvást mélyen érezett, sem gondolni, sem érezni nem

tud többé semmit abból, a mi életének, pályájának annakelőtte gazdag tartalmat adott. Élete sok hónapon át már csupa tengődés vala, nem áldás többé sem magára, sem másokra nézve. Állapota a jó III. György angol király mesteri jellemzőjének szavait juttatá eszünkbe; »minden fényt, minden értelmet, az emberi szó minden hangját, az isten földjének minden gyönyörét — mind, mind elveszíté.« Kórógyhoz szögezve kínlódott egész 1881. február 3-ig, mely napon a végzet megleglé testi szenvedéseit. Bénúltsága, lelki érzéketlensége egy évnél tovább, haldoklása huszonöt óráig tartott. Így vált meg az élettől az ötvenedik év küszöbén.

Ily fájdalmasan veszített el a nemzet egy jó költőt. Így kellett nekem is megválnom a régi baráttól és a huszonkilenc éven át oly állandó és hű társtól, minőt szerezni az életben egyszer van csak időnk és alkalmunk.

Sok év előtt írt ő a *Halálról* egy költeményt, melyet báró EÖTVÖS a világgköltészet egyik gyöngyének tartott. Az van benne mély melankóliával megénekelve, hogy nem az a halál, midőn koporsónkat szögezik, hanem az, »midőn még itt vagyunk, de halva, és magunk siratjuk önmagunk.« A szomorú ének vége így hangzik:

Itt is sokszor halunk, óh én azt érzem,
Én már rég meghalék, agyam forr és kezem
Mozog még: de tudom, hogy ez nem élet és
A mi még hátra van: az csak elköltözés.

Költőknek gyakran vannak csodálatos és borzalmas sejtéseik.

PETŐFI leírta, hogyan szeretne meghalni: szabadság harcmezején, trombiták hangja, ágyúk dőreje közt, száguldó paripák lábától összetiporva — és három év múlva úgy halt meg. TÓTH KÁLMÁN is évekkkel előbb leírta, hogy mint hal meg. Agya forrt, keze mozgott még, de az már nem élet, és a mi még hátra volt, az csak elköltözés. Elköltözés és megváltás volt. A halál egy sötét és kínos börtön ajtaját nyitá meg előtte, s ha az utolsó órában eszmélkedésre ébredhet, bizonyára úgy szól, mint a kesergő Jób: »a sírt az én anyámnak nevezem és a koporsót az én barátomnak!« Mert koszorús síri ágya sokkal lágyabb neki, mint a minő a földi volt. S átröpülő szelleme egyszersmind elmondhatá: »non omnis moriar.«

Nem is haltál meg te egészen, jó dalnok és jó barát! A te költői bíborod Nesszus-öltöny volt, mely elégett ugyan, de meg is dicsőített. Könyved hosszú ideig marad élő kútfeje vigasznak és gyönyörködésnek. Sok fájó szív fogja megtalálni a te sívsúgta dalaid sóhajaiban és sovárgásaiban a maga fájdalmának visszhangját. Mivel szíved által lettél költővé, érező szívek mély és tartós rokonszenve fog gondoskodni arról, hogy dalaid meg legyenek óva a kora enyészettől s koszorúd babérjai frissen maradjanak.

VADNAY KÁROLY.

AZ UTOLSÓ ÖT ÉV

Ragyogó májusi délutánon, Balaton-Füreden, *kéröm* volt TÓTH KÁLMÁN, és öt évre rá, komor, februári napon, halálos ágyán, *én fogtam be szeméit.*

Ez öt év alatt alig múlt el nap, hogy föl ne kerestem volna, s viszont ő ne lett volna családom vendége. A saját családjának tekintette azt és lakásomat a saját lakásának. Hugai közül első feleségemet, LONKAY LENKÉT legjobban szerette, édes testvérei közül LONKAY ANTALNÉT bálványozta. Egy ideig ugyanabban a házban is lakott, a Zöldfa-utcában, s később is mindig közel hozzánk fogadott szállást. Jó darabig a Szerb-utca és Zöldfa-utca sarkán a Monaszterly-féle házban lakott; innen a Lipót- és Havass-utca sarkát képező Csávossy-házba költözött, melynek egy márvány táblája hirdeti, hogy Ferenc József király is megfordult benne, a mikor *Pauler* Tivadar minisztert onnan temették.

Lonkay Antal és neje, sz. Tóth Jolán.

Ebből a házból temették Tóth Kálmánt is.

Az utolsó öt év legtöbb emléke e két lakáshoz fűződik. Mind-

két helyütt egyúttal a *Fővárosi Lapok* szerkesztősége is volt. És VADNAY Károlynak, a szerkesztőnek sok látogatója: rendszeren Tóth Kálmánnál is megfordult. Míg a házi gazda kedélye el nem vesztette derűjét: az irodalom régibb és újabb tagjai számára rendkívül vonzó központ volt a szerkesztőséggel szomszédos költői otthon. Sok nagy érdekű és nagy fontosságú kérdés megvitatásának színhelye lett ez a hajlék. Mennyi reminiscencia támad bennem, ha visszagondolok a közelmúltra.

S mindig a jeles költő és a páratlan ember áll előttem. Mit mondjak el, a mikor jellemezni akarom élete ez utolsó időszakában? Ismertem már sokkal korábban is, de csak futólag; a boldog Tóth Kálmánt azonban nem ismertem soha. Elkéstem régen.

Az emlékek, a bánatos emlékek egész raja száll meg. Alig bírok velök. Melyiket állítsam meg? Hol kezdjem és hol végezzem?

Egész könyvet írhatnék róla. Megindító könyvet. Hadd oszszak szét *egyelőre* néhány lapot belőle.

*

— A legnagyobb bűn mindig az öngyilkosság marad!

Sokszor mondta Tóth Kálmán e szavakat. És élete utolsó két-három évében majdnem mindennap hallottam tőle. A mióta lelke elvesztette volt az egyensúlyát: többé nem feküdt le a nélkül, hogy a »holnap« reményéről le ne mondott és nem kelt föl a nélkül, hogy a »ma« örömeit háborítatlanul élvezhette volna.

Nagyon szerette az életet és nagyon félt a haláltól. És mégis ezzel a két problémával foglalkozott, de csak magában, vagy egy-két legbizalmasabb rokona jelenlétében. Szenvedései alatt is szerette az elégedettet játszani. Hízeltgette önmagának a »boldog ember« szerepében. Milyen kínokba került, hogy ebből a szerepből ki ne essék! Éveken át el bírta ámítani az embereket, hogy kedélye vidám, bár odahaza, a négy fal között kétségbeesés környékezte. És éveken át alakoskodott, ő, a ki maga a nyíltszívűség és egyeneslelkűség volt.

*

Különben sokat adott színészi tehetségére. Környezetét el tudta ragadni mások utánzása által. Különösen az írói gárda tagjait pompásan tudta kifigurázni. Utánozta a hangjukat, mozdulataikat, elmondta

furcsaságait, gyakran túlozva, de sohasem maliciózan, kifogyhatatlan volt, a mikor *Liszniai* Kálmánnak, *Beöthy* Lászlónak (az örökös »szegény Beöthy Laci«-nak) egynémely visszás szokását, szeretetreméltó eredetiségét mutatta be. Az ő emléküknél azt a részét, melyről az irodalomtörténet nem vesz tudomást: Tóth Kálmán kacagtató »produkcói« tartották fenn az ifjabb író-nemzedék számára.

De mi volt ez a színészkedés ahhoz képest, a mikor a testi kínok alatt roskadozott, lelkét ijesztő éj kezdte környékezni és mégis vidámnak, elégedettnak igyekezett látszani! Bármilyen gyötrő gondolatokkal tépelődött, vagy a meghasonlás leplezetlen szavaival panaszkolt nekem keservét; mihelyt valaki kopogtatott ajtaján s új látogatója jött, a ki előtt röstelte melankóliáját, bámulatos módon hirtelen átalakult, mosolyra erőltette vonásait s mint vidám, örvendező háziúr fogadta vendégét, a kit csakhamar kacagtató adomákkal mulattatott.

*

Nem akart terhére lenni senkinek, még rossz kedvével sem. Hosszas vívódás után végre az elmúlás eszméjével is megbarátkozott. És ettől fogva tréfás szavakkal, de rettentő komolyan megjósolta, hogy *Kemény* Zsigmond báró sorsa vár reá. Orvosai sem akarták elhinni ezt a rettenetes jövő-mondást. De a komor gondolatot többé nem bírtuk kivenni a fejéből. Tudta jól, hogy szülítés fogja érni s ezzel a fordulattal is megbarátkozott. És már csak az az egy vágya volt, hogy gyorsan haljon meg. Alig volt nap, hogy a tréfa hangján, de szíve egész keserűségével ne mondta volna:

— Beh jó lenne csak úgy néhány lépéssel kísértelni ebből a világból, mint mikor az ember kilép a kapun!

És ő, a ki életében senkit sem irigyelt: mindig irigyelte azokat, a kik hirtelen haltak meg. S bár tisztában volt vele, hogy hosszú gyötrelém árán szabadulhat meg az élettől: azt a »legnagyobb bűn«-t még sem akarta elkövetni.

*

Kortársai úgy tekintettek rá, mint élő anakronizmusra.

S valóban válópörré indítottak egymás ellen: ő, meg a leg-

újabb kor. Mint író és mint ember egyaránt nagyon különbözött azoktól, a kik az ő utolsó éveiben a hangot adták s a kiknek működése, jelleme adta és adja meg most is a mai korszaknak jellegét.

Önzetlensége példabeszéddé vált. A mikor körülte mindenki arra törekedett, hogy részt vegyen a sokféle üzleti hajszákban: ő távol maradt mind e mozgalmaktól. Nem haladt a korról, melynek életrevaló fiai a szellemi és anyagi érdekeket oly különösen szeretik összekötni.

Pedig mennyi ajánlatot kapott, hányszor volt kitéve a kísértésnek. De irtózott attól, hogy úzérkedőnek tartsák.

— Ósdi ember vagyok, meglehet; — mondogatta ilyenkor. — Ha van egy kis nevem, akkor azt régi, ideális célokért való harcokban szereztem. Tudom, hogy ez a név akár tőke lehetne, mely szépen kamatozhatna is; de csak hadd maradjak szegény poéta!

Tiszta jellemét sokan kívánták cégérül. Irodalmi és nem irodalmi vállalatok szerették volna csalogató dísznek. Rá is fért volna az efféle szereplés után járó jövedelem, mert jótékonyosságai, adakozásra való hajlama szinte megkövetelték a jobb anyagi helyzetet; de azért állhatatos maradt és lemondott minden efféle sorsjavítgatásról.

A mije volt: azt megosztotta másokkal. A fiatal írók egész csapatja őt tekintette pártfogójának. És nemcsak tanácscsal, nemcsak műveik kiadásával segítette őket; hanem kevésbé ideális óhajtaikat is készséggel teljesítette, a mikor ez a szívesség nem állt másból, mint teszem egyszerű névalírásból olyan víznyomású papírlapon, mely a »Tóth Kálmán« nevével ellátva, sokszor jelentékeny összegeket ért.

Bízott mindenkiben és e miatt rokonai sokszor korholták. De ő tréfásan felelt:

— Viktor Emánuel azt mondta, hogy egy szivart és egy rendjelet senkitől sem tagadhat meg. Én meg azt mondom, hogy egy jótállást minden gavallér megkockáztathat. Különben annyi rossz vers alá írtam a nevemet, hogy a »jó« váltók alá annál inkább írhatom.

*

A kiben tehetséget látott, azt egész lelkesedéssel támogatta. Az alatt az öt év alatt, melyet mindennapi együttélésnek nevez-

hetek, egész sorát kedvelte a fiatal íróknak. Különösen szerette DÖMÖTÖR PÁLT, a kit tanítványának tekintett s a kinek egyszerű, mély érzésű dalait mindig kedvvel fogadta. Nagy öröme volt, a mikor, mint a nemzeti színház drámabírója, egy nap új darabot talált, melynek erős színpadi hatást jósolt. Modern színmű volt, címe: »Az eredendő bűn.« Napokon át izgatta ez a kézirat, melynek szerzőjét folyvást találgatta. Együtt néztük a más kézzel bejegyzett javításokat; ezeknek a toldásoknak a kézvonásai nagyon ismeretesekek voltak előtte, s mert nem bírt rájönni: kitől erednek, valósággal idegessé lett. Végre megkönnyebbülés volt ránézve, a mikor a bírálóbizottság elfogadta a darabot, s a szerző is jelentkezett VÁRADI ANTAL személyében.

Furcsán járt SZABÓ ENDRÉVEL. Egy nap új kötet verset talált íróasztalán. Megnézi s meghökken a címlap mellett sötétlő, torzonborz arcképen. Az »Üstökös« mostani szerkesztője ugyancsak »üstökös« volt, noha nem élclapot szerkesztett, hanem erősen bánatos verseket írt. A mostani félig ősz, félig kopaszos fejét pedig valóságos fekete hajrengeteg borította, a mi már nem csak érdekessé, hanem valósággal ekzotikussá tette. Tóth Kálmán az efféle dolgok fölött egész szívből kacagni szeretett. Nem fért a fejébe: hogyan járhat modern ember ilyen hajjal, hogy képes magát ilyen frizurával le is vétetni, sőt hegyibe még a verskötete előtt szerepelni is ilyen külsővel.

— No, ezt a kötetet se olvasom el! — mondta kicsinylőn és félre tette a verseket.

Három napra rá, egy esős délutánon benézek hozzá s látom, hogy a dívánon fekszik és olvas. Nagyot hallott s csak akkor vett észre, mikor már előtte álltam. Még akkor se szólt. Láttam, hogy valami verset akar előbb végig olvasni. Végre felült és lelkesen kiáltott:

— Teringettét, ez a borzas poéta tetszik nekem! Béranger magyar kisöcscse ez!

Aztán elmondta, hogy csupa unalomból és kuriozitásból vette a kezébe a kinevetett poéta kötetét, s csakhamar látta, mily igaztalan volt, a mikor csak az arcképet nézte.

— Biz' Isten, különb ábrázatot érdemelne ez a Szabó Endre!

Később aztán, a mikor személyesen megismerkedett a fiatal költővel és folytonos haladását látta: egyik kedvencévé avatta.

A mikor igen búskomor napjai köszöntöttek be: a legképtelebb önvádakkal gyötörte magát. Voltak hetek, hogy nem bírta kivenni a fejéből, mily véletlenül mult, hogy GYULAI PÁLT fiatalkori párbajukban agyon nem lőtte. Minden ok és minden alkalom nélkül jutottak eszébe ilyen bántó reminiszcenciák, és nem volt akaratereje, hogy azoknak kísértő kellemetlenségeitől szabadulni bírt volna.

— Borzasztó, borzasztó! — kiáltott föl tépelődései közepett. — Mit vesztett volna az irodalom, mit a magyarság, ha akkor az a kis ólomdarab nem okosabb, mint én! Nem bírnám most elviselni, ha a lába helyett a szívét találom.

Aztán ismét örömteljes dolgokkal vigasztalta magát. Sorra vette, mi jót, hasznosat tett, és magára erőszakolta az elégedettséget, hogy csak megnyugodhassék. Boldog volt, a mikor elmondhatta, hogy DÓCY LAJOS vígjátékát, a *Csókot*, ő magasztalta legelsőbbben, mint az akadémia egyik bírálója. Aztán dicsekedett, hogy a mikor CSIKY GERGELY első darabja, a *Jóslat*, kezébe került, mindjárt a kézirat második lapja olvasásakor kimondta: ez nyerni fog. Hatalmasan is küzdött a bizottságban a poétikus verses mű mellett, megbotránkozott, hogy SZÁSZ KÁROLY a hirhedt »száz bot«-ot emlegette e pályázat alkalmával, és maga Tóth Kálmán a »megszégyenítő paragrafus«-t követelő társak ellenében külön tiltakozó véleményt adott be, mint bíráló.

S milyen öröme volt, a mikor a *Jóslat* diadalt aratott a színpadon!

— Tudtam, hogy nem csalódom sem a Csiky, sem a magam jóslatában. Soha életemben semmit sem tanultam meg alaposan, de a dráma csinját-binját értem. Jobban örülök, mint hogyha magam írtam volna a *Jóslatot*.

Valósággal enyhet adtak neki az ilyen emlékek.

*

Minden kis méltánytalanság mód nélkül föl tudta háborítani. Volt idő, a mikor ÁBRÁNYI EMIL és BARTÓK LAJOS nem ragaszkodtak annyira egymáshoz, mint mostanában, sőt elkeseredett ellenfelek voltak. A feszültség végre párbajra vezetett, s ekkor Bartók nagyon is buzgó segédei előbb más fórum elé erőszakolták az ügyet. Tóth Kálmán mindkét fiatal költő-barátját egyaránt s kiválóan sze-

rette. Ábrányiban nem győzte eléggé magasztalni a forma mesterét, a sokoldalú lírikust; Bartókban pedig a merész hangot s az igaz erőt.

Nem érhetette ennél fogva nagyobb meglepetés, mint a mikor a megalakítandó bíróság őt óhajtotta elnökének. De elfogadta habozás nélkül, mert a segédek eljárásában méltánytalanságot látott, s eltökélt szándoka volt, hogy a kicsinyeskedőket megszegyeníti.

Ez az elnöki tisztség, a meddig csak tartott, nagy izgalmakat okozott neki. Az a tudat, hogy az ő döntő szavától függ az ügy fordulata: két éjen át nem engedte aludni. Fölindulását az elhatározó ülésen nem is palástolhatta. Védenecze érdekében oly kiméletlenül támadt meg az ellenfél megbizottait, hogy ezek belátták animozitánsukat s többé nem akadékoskodtak.

És Tóth Kálmán öröme annál nagyobb volt, a mikor a megvívott párbaj után az egykori két ellenfél utóbb testi-lelki jóbarátokká váltak, sőt Ábrányi Emil annak a *Bolond Istóknak*, mely annyit bántotta, egyik legbuzgóbb munkatársa lett.

*

Tóth Kálmán nemes szíve ritkán ismerte a haragot; de élete vége felé a legkisebb félreértés is képes volt felbőszíteni. TOLDY PISTÁNAK egy nem épen sikerült tréfáját sohasem bírta megbocsátani. Egy alkalommal pedig BALÁZS SÁNDORRA és LAUKA GUSZTÁVRA haragudott meg »halálosan«, mert ezek kedélyes vacsorálás közben azt találták mondani neki, hogy egész életében üldözte a szerencse.

Kicsinylést látott ez állításban, mintha nem a tehetségének köszönhetne mindent, és fölháborodva kelt föl az asztal mellől:

— Engem üldözött a szerencse? Engem? Hát volt-e író valaha ebben az országban, a ki annyit szenvedt volna, mint én? Van-e, a kit ez a cudar élet olyan galádul megtréfált, mint engemet? Hol a családi boldogságom? Hol az otthonom? Hol a nyugalmam? Irigység beszél belőletek és rosszakarat!

— De Kálmán! Maradj! Hallgass meg!

Hiába csitították, kérték Balázs is, Lauka is: nem hederített rájuk. Belekapaszkodott a karomba és elsietett velem a »Makkhetes«-ből. És ezt a helyet, a hol akkor szívesen megfordultak az

írók, soha többé meg nem látogatta. És a két jóbarátjával sem beszélt többé, valamint Toldy Pistával sem.

Túlzott érzékenykedések voltak ezek; a beteg kedély igaz ok nélkül való háborgásai.

*

Fián kívül szülővárosát szerette legjobban. Mint Bajának négy ízben megválasztott képviselője sokszor hallotta a gúnyt:

— Ez a Tóth Kálmán földiei kedvéért a királyi várpalotát is letolná szülővárosába!

Választóit annyira szerette, hogy a legszegényebbet is szívesen látta. Egy nap nevetve toppan be hozzám:

— Furcsa látogatóm volt. Hajnalban fölkeresett egy bajai polgárember s mint képviselőjét arra kért, hogy vigyázzak a tarisznyájára, a míg a dolga után jár.

Utolsó vágyainak egyike az volt, hogy »még csak egyszer« válaszszák meg.

— Ha letelik az a pár év: szépen lemegyek Bajára; ott meghúzom magam a régi családi házban. S ha majd mint idejekorán megtört vén atyus végigtipegek a Szent-Antal-utca fasorán: senki sem fogja hinni, hogy én vagyok a »híres úr«, a mint a rokonaim hínak. De magam sem fogom már hinni és akkor leszek csak boldog!

Olyan érdekesen, aprólékosan kiszínezte egész életét, mely reá Baján vár, és nem is sejtette, hogy épen Bajáról sújt feléje a legnagyobb csapás, melyet többé nem bírt kiheverni.

Elmondom az esetet híven.

Régi gyöngesége: a tárgy nélküli ábrándozás, örökös tervezgetés mind gyakrabban szállta meg. Egyik különös vágya volt: bár csak valami roppant nagy összeget, néhány milliót nyerne: mi mindent nem teremtene ő Baján! Az ország második városává tenné. Féktelen képzelgésében egész programot gondolt ki, csak úgy mulatságból, szórakozás kedvéért.

S mert ennyi jóakarattal volt eltelve szülővárosa iránt: eszébe sem jutott annak lehetősége, hogy Baján csak pénzáldozattal választják meg újból. Derülten szállt hajóra, hogy lemenjen választói közzé. Ott egyszerűn elmondja programbeszédét és azzal — úgy hitte — mindent megtesz, a mi egyáltalán szükséges.

Nem tudta, hogy Baján időközben megváltozott a helyzet. Pártja azt hitte, hogy a nagyot halló, kedélybeteg költő tán komolyan nem is reflektál már a mandátumra. Aztán *Latinovics Gábor* már komolyan hozzálátott, hogy a győzelmet biztosítsa magának. Előre láthatólag nagy küzdelem készült a választás alatt; az ilyen küzdelem pedig drága multság.

Máskor Tóth Kálmánt nagy lelkesedéssel fogadták Baján. Most az első szó, mely füléhez ért: elvette minden reményét. *Olay Lajos*, a ki mindig áldozatkészen fáradozott híres rokona érdekében, s a ki most is főkortese lett volna: bizalmasan kérdezte:

— Hoztál-e sok pénzt Kálmán? Mert ezúttal csak pénzzel győzhetünk. Az ellenpárt rettentően dolgozik.

A költő egyszeribe elvesztette minden kedvét. Még az nap, megfontolás nélkül, első felháborodásának engedve, lemondott a jelöltségről. Nem is volt többé maradása Baján. Este hajóra szállt s reggelre Budapesten volt ismét. Életének legsötétebb napja volt ez. A hajón egy szempillantásra be nem húnyta szemét. Teljesen meghasonlott lélekkel érkezett meg. Felöltőjét is elhagyta valahol.

Megdöbbsentem, a mikor révedező szemeit láttam, a legrosszabbtól tartottunk mindnyájan. Délután már kétségbeesett s fájdalmasan kiáltozva járt föl s alá szobáiban. El nem bírta viselni annak tudatát, hogy ő többé nem kell azoknak, a kikért mindenét feláldozta volna.

Aztán bánni kezdte, hogy oly hirtelen, nemes fölindulásában lemondott a jelöltségről. Tépelődött, miként változtathatna a dolgon. És minél tovább foglalkozott e gondolattal, annál rettenetesebben viharzott benseje.

— Elvesztem! elvesztem! — rebegte folyvást, a mikor maga is érezte, hogy nem bírja túlélni ezt a képzelt szégyent. — Nincs kigázolás! Nincs! — És most már a miatt esett kétségbe, hogy ez az eszme mindjobban kezd megrögzeni lelkében. Megrettent, a mikor arra eszmélt, hogy utolsó akaratereje már veszendőbe indúlt.

Mily kicsinyes, semmis volt az ok, mely megtörte őt! A koszorús költő, az országos hírű író már »semmi«-nek érezte magát, mikor nem volt — képviselő!

Hiába vigasztaltam, biztattam:

— Nézd Kálmán, hisz mások nagyobb vereséget szenvedtek. Megbukott *Jókai* is, de megbukott *Tisza* is a saját Rómájában; hát *Petőfit* nem kergették-e ki bottal a választók Kún-Szt-Miklósból?

Hasztalan volt minden. Elcsigázott lelke a legkisebb kelletlenséget sem bírta el, s íme szülővárosa — tán öntudatlanul — egész veszedelmet zudított reá.

Ha ekkor látták volna őt a bajaiak! ha tanúi lettek volna, mint fogadta orvosát, POÓR IMRÉT, a kit gyorsan hívtam; mint tört meg lelke végkép néhány nap alatt; mint szállta meg a rémes éj árnya, s mint rohant ki éjjel az udvarra, ruhátlanul; mint sietett föl a lépcsőn, a hol — hála a mennybéli jósnak! — még jókor észrevettem s egy másik rokonnal, TÓTH Pállal erőszakkal visszahoztuk és szerencsésen megakadályoztuk, hogy rettentő szándékát végrehajtsa.

Öntudatlanul meg akarta tenni azt a végzetes *egy* lépést, a melyet józan észszel a »legnagyobb bűn«-nek nevezett.

*

Tán nyolc-kilenc napig vergődött aztán, míg lassankint lecsön-desült. Nyugodt lett — de milyen szomorú nyugalom volt az! A régi embert többé nem ismertük föl benne. Nem gondolt többé a Szent-Antal-utca fasorára s nem ábrándozott a csöndes, kései napokról.

Sohasem fogom elfelejteni az utolsó napot, melyen szelleme még derült, tiszta volt.

1879. október 13-án, ép Kálmán napján, reggeltől estig együtt voltunk. Alig bírt már járni, de azért eljött hozzám. A legokosabb embernek nevezett, mert — földszinti lakásom volt.

— Ha ti is emeleten laktátok, akkor ez az utolsó menedékem sem lehetne.

Térdére ültette Adrienne lányomat, a kit nagyon szeretett, s nevetett, a mint a kis baba huzódzott borotvátlan tüskés arcától. Majd a bölcsőben fekvő Iréncét nézte s boldog volt, látva családi boldogságomat.

— A legszebb alkotásom, minden művem közt, mégis ez az idill! — mondta mosolyogva az egykori kérőm.

Majd sétálni hitt. Bizony nehéz séta volt; minduntalan megállt, mert alig bírta a derekát. De azért vidáman csevegett és örült a szép őszi időnek.

A lakásán aztán irodalmi pályája néhány emlékét beszélte el: mikép alapította a *Bolond Miskát*, mily tömérdek előfizetője volt, hogy kapkodták a *Kipfelhauser-verseket*, mennyire leszállt a megszeppent prenumeránsok száma, a mikor a magyar-ellenes kormány becsukatta őt. Élcelt az akadémiára, mely — mint mondta — sohasem választotta volna meg tagjának, ha nem félt volna tőle, mint élclapszerkesztőtől. És idézte egy akkortájt írt keserű versét, melyben elmondja, hogy ő

Az akademiának rendes —
Azaz levelező tagja.

A falon, íróasztalához közel, egyszerű aranyrámában egy furcsa diploma sárgult. Nem volt az sem az Akademia, sem a Kisfaludy-Társaság tagsági oklevele. Ezt a kettőt nem is tétette rámba Tóth Kálmán.

— Csak egyszer láttam ezt a kettőt — szokta volt mondani, — a mikor megkaptam és az asztalfiók fenekére tettem. De arra a dokumentumra ott: arra igazán büszke vagyok most is.

S vajjon milyen oklevél volt az? Tizenhat év óta tette az íróasztal környékének díszét. Azóta elveszett a rámás irat eredetije. A másolata, ime ez:

»Mi szabadságolt Miskolc városában létező Nemes Csizmadia Céh közönsége, adjuk emlékezetül mindeneknek, a kiknek illik, hogy a midőn az alább írott év és napon rendes évnegyedes közgyűlésünket tartottuk s közügyeink fölött tanácskoztunk vala, akkoron kebelbeli Céh- és polgártársunk, Nemes Péter Csizmadiamester előterjesztése következtében Bajai születésű Tóth Kálmán úr, a magyar országgyűlés képviselője, a »Bolond Miska« című élclap szerkesztője, igaz hazánkfia a Miskolci Nemes Csizmadia Céh testületébe tiszteletbeli Mesternek fölvétetik s kijelentetik, hogy eltérve Nemes Céhünk szabályaitól, a tanulói segéd gyakorlati idők részére elengedtetnek, sőt mint minden tekintetben tiszteletünket és szeretetünket bíró egyén a Céh-szolgái állomástól és kötelességek alól is fölmentetik. Kelt Miskolcon, 1866. évi Mindszenthava 19-ik napján tartott évnegyedes közgyűlésünkben. Kiadta és olvasta Fűry István, főjegyző. Kemecseli Juhász József, a Miskolci Nemes Csizmadia Céh fő Céh-mestere.«

— Igen, a főcéhmester! Nem sokára majd a legfőbb céhmester odafönn magához szólít, hogy »céhszolgái állomásom«-at elfoglaljam . . .

Keserűn mosolygott e szavaihoz, és soká nem bírt földerülni ismét.

*

Délután fiával, Bélával, sétálni vittük a Duna-partra. Hosszasan elmerengett a szent Gellért-hegyen, a tova hömpölygő Dunán, mely szülővárosa, Baja mellett is elhalad. És szemei oly titokteljesen révedtek. Mintha sejtette volna, hogy ezen a napon, Kálmán napján, látja utólszor mindezeket!

A séta kimerítette és minden tartózkodás nélkül leült a kőlépcsőre, nem törődve a járókelők ámulásával. Melléje kellett ülnünk. És csak nehezen bírtuk rávenni, hogy haza menjünk. Otthon egyszerre mély melankólia szállta meg, s kért, hogy maradjak nála.

— Megüljük a nevem napját . . .

Szomorú est volt az. Béla is, én is már-már könnyeztünk, a mint a beteg költőt néztük. Alig evett valamit, csupán egy csésze teát ivott. Mesterségesen föl akartuk vidítani. Mulattatására kigondoltunk egy furcsa történetet, melynek csak igen kevés alapja volt. Elmondtuk neki, hogy egy ismert, veterán zeneírónk ősz szakálát, hosszú fūrteit levágatta, koromfeketére festett bajuszát hetykére kipödri, a legújabb divat szerint öltözködik, s pepita nadrágban, mint valami dandy egy szép lánynyal jár, a kit még a farsangon feleségül vesz.

A tréfa hatott. Sokat nevetett — utólszor életében *öntudatosan*. Korán lefeküdt s mire hajnalban a szélütés rohama felköltötte: szelleme — nem ébredt föl többé.

*

1879. október 14-ikétől 1881. február 3-ikáig, majdnem másfél esztendeig feküdt, mint élőhalott Lipót-utcai lakásában. KELEN JÓZSEF dr. igazi önfeláldozással gondozta és enyhítette a költő szenvedéseit. Az ápolók közt ott buzgólkodott első sorban MAJTHÉNYI FLÓRA, a nagy beteg hitvese, a kit a szerencsétlen férj ez egész másfél esztendő alatt következetesen »orvos úr«-nak szólított, bár sokszor fölismerte őt.

Kedvenc huga LONKAY LENKE, szeretettel hozzá ragaszkodó édes testvére LONKAY ANTALNÉ, másik huga HORTOVÁNYI JÓZSEFNÉ s fia

BÉLA, meg én, valamint legbensőbb barátja VADNAY KÁROLY, nap nap után vártuk-lestük kórágya mellett: hátha még fölépül, hátha kiheveri a nagy csapást.

Világosabb órái, percei mind ritkábban következtek. Ilyenkor egy költeménnyel bajlódott, mely sehogysem bírt megalakulni, a melyben *Erzsébet királyasszonyunkat* akarta dicsőíteni. Váltig követelte, hogy írjam, a mit mond, s én jegyeztem a szavakat, a rímeket; de az összefüggés, az értelem hiányzott.

És a kórágyon szülővárosával is foglalkozott. Lázálmaiban ott lebegett szemei előtt Baja. Nem volt nap, hogy annak halavány emléke ne zaklatta, ne kísértette volna.

Ajkai sokszor emlegették, mély tüzü szemei föllángoltak s intett merevedő kezével. Vajjon mit jelentett értelmetlen fölindulása? A »hálátlanság« vagy az engesztelés érzete bántotta Baja nagy fiát?

*

Kéziratai, levelei, emléktárgyai közt, melyek rám maradtak: itt van az a fekete, kétrétű bőr is, melyet a költő az íróasztalán használt. Több mint tizenkét esztendeje van itt az íróasztalomon. Kissé kopott volt már akkor is, mikor kaptam, hisz ezen az egyszerű mappán írta Tóth Kálmán legtöbb költeményét, ezen alkotta *A király házasodik* és *Nők az alkotmányban* című darabjait és ezen jegyezte országgyűlési beszédjeit.

Írás közben, nap nap után rajta a szemem, a fekete mappán, melyen az ő — immáron megtört — szeme nyugodott; rajta a két kezem, mint valamikor az ő ihletett ujjai, míg aranytollát forgatta.

Mintha valami varázsa volna, hasonlóan ahhoz a bőrhöz, melyről BALZAC olyan csodás, híres regényt írt: folyvást emlékembe idézi Tóth Kálmánt, kinek minden írott sora vigasztal és fölemel s kinek szép, bánatos lelkét áldani fogom, míg szívem áldani bír.

PRÉM JÓZSEF.

POR ÉS HAMU

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

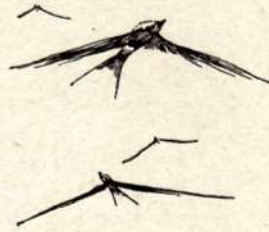
Szegény árva gólya,
Eltörött a szárnya,
Tél van — még sem szállhat
Melegebb országba.

Szegény árva költő!
Hideg e föld néked,
Mikor leled már fel
Azt a »jobb vidéket«?

*

Elszállott a gólya,
El a költő lelke,
Bár csak mind a kettő
Enyhébb hazát lelne!

Czóbel Minka.

TÓTH KÁLMÁN HALÁLÁRA

Nyugszol már, nyugszol! . . . Ott pihen már
»Édes anyád ölében« — lelked.
Nem halsz meg többé; — elköltöztél;
Daltermő szíved már nem szenved!
Elhallgatott a csalogánydal.
Halottat gyászol az erdőség.
Madarat — erdő . . . és tebenned
Csalogányát a szív: költőjét.

Oh »sápadt asszony!« szép »vadrózsa!«
Oh »buzavirág szemű lányka!«
Pihen már ő is, nem fáj szíve,
Csak a mienk fáj, fáj utána . . .
Mert mondhatatlanul szerettük!
A költőt, lantját, azt a lantot,
Melynek húrjait szívünkbe
Úgy oda szötte! . . . Ott visszhangzott . . .

Oly ifjú volt még, hogy kezébe
Ragadta bűvös hangú lantját,
S zengé szerelmét, anyja szívét,
És »mindnyájunknak édes anyját!«
Lelkét lelhelte énekébe,
Bűbájos, édes énekébe,
És dalnokává lett a honnak,
S szülőföldemnek — büszkesége!

A honra, a tiport hazára,
Dalából úgy folyt az ígézet!
Balzsam volt abban s biztatás, hit:
»Az Isten róla, hogy mit végzett!«
Új fényt gyűjtött belé a napba!
A vértanúk dicsőségébe!
S szívünkbe honszerelmet öntött, —
Neki »nem fért már több szívébe!«

S mikor nevét, sok szép dalával,
Felkapta szellő, kis pacsirta,
Mikor nevét már az örök Hír
Arany könyvébe beleírta, —
S mikor neve, a honpolgáré,
Fénylett ezernyi fáklyalíngban:
Csak ott kereste ő jutalmát,
Jó édesanyja mosolyában . . .

Mert egy volt ő mint költő s ember.
Magas volt lelke, mint a mennybolt!
Szíve — tengermély . . . oh, e kettő
Csillagnál, gyöngynél fényesebb volt!
Ember maradt, bármily dicsőség —
S költő maradt, sors bármi érte!
Börtön előtt sem, csak anyjának
Betegágyánál omlott térdre . . .

Oh, a te szíved annak élt csak:
Nagy szeretet- s nagy szenvedésnek.
Oh, a csalogány a legérzőbb
S fájóbb szíve az erdőségnek . . .
Dicső költő! dicsőségünkért
Mily sokat kelle átszenvedned!
De megőrizzük . . . csak pihenjen
»Édes anyád ölében« — lelked!

DÖMÖTÖR PÁL.

1881. FEBRUÁR 3.

(Egyetértés, 1881. február 4.)

Meghalt. El fogjuk temetni, el fogjuk feledni. Mi, a kik barátai, a kik kortársai valánk, a kik melegedheténk érző nemes szívének tüzhelyénél, mi még megemlegetjük őt. Azt a vidám gyermekkedélyt, azt az örökké lelkesülő gyengéd szellemet, azt az ábrándos és mégis mosolygó arcot, azokat az élénk szemeket, melyek vagy meredten néztek a láthatatlanba, vagy örök mozgékonyssággal vizsgálták az embereket, mi még sokszor földézzük magunk elé, magunk közé. De a nemzedék, mely utánunk jó, nem fog róla tudni semmit.

Pedig költeményei századokig élnek. Oh de ezek csak költemények, melyeket a nemzeti szellemnek új fordulata, új költőgénusznak teremtő ereje visszaszoríthat az irodalomtörténet szűk könyvesházába. És e miatt akkor nem léssen semmi kár. Hanem, hogy egy olyan embernek, mint ő volt, oly gyorsan el kellett és lehetett múlni: az a pótolhatatlan veszteség.

Mert benne az ember volt páratlan, a költő csak egyike a kitűnőknek.

Jó, szelid, nemes, szeretetreméltó. Mint egy kedves gyermek. Sohase volt ember, a kire ő irigykedett volna; sohase volt ellensége, a kit ő gyűlölni tudott volna; sohasem volt gyönyörűsége, tehát szerepe sem az irodalomnak és politikának hercehurcáiban, még azok is, kiknek kritikusa volt valamikor, szerették őt, habár kritikája halálát okozta is a műnek, mely kezei közé vetődött. Egy dal, egy

mosoly, egy él: ezekből állott összes hadfelszerelése az életnek, az irodalomnak és politikának harcaiban.

*

Az utolsó tíz-tizenkét év óta elmaradt a kortól. Ő is érezé, mi is láttuk, mindenki észrevette, habár neki talán senki meg nem mondá. A költői ér még néha felbuzgott benne, *Deák Ferenc emlékére* írt költeménye még kimagaslott versenytársai közül, itt-ott a hírlapokban még elolvastuk egy-egy kisdéd dalát, de már mindez csak úgy tünt fel előttünk, mint mikor a zugban pihenő régi lantnak el-elpattan egy-egy húrja. Egy szép hang zendül meg előttünk, mely elhangzik nyomtalanul és csakis arra való, hogy a régi múltnak édes emlékét költse fel szívünkben.

Az ő költészetének aranykora ott kezdődött, a hol a függetlenségi harc menydörgésének utolsó moraja elnémult, és ez aranykor ott végződött, a hol az alkotmányos élet gyári zaja, gépies zakatolása elkezdődött. 1850-től 1865-ig. Midőn kényuralom feküdte meg az országot; midőn elnyomták a magyarnak nemzetiségét; midőn minden honfi együtt siratta a múltat s egyetértve remélte és munkálta jövőjét; midőn még nem volt pártviszály; midőn még a politika nem életmód és nem úzérkedés volt, hanem nagy honfillekek ideáljainak nemes harca: érező lelkében akkor támadtak azok a remények, melyekre mi, annak a kornak gyermekei oly édesen s oly bánatosan emlékezünk vissza.

Minő költemények voltak azok! Minő hatásuk volt azoknak a magyar társadalomra! A szerelem költészetének legremekebb termékei minő jelentéktelenek, minő semmik most, ha a hatás fokozatát mérlegeljük, TÓTH KÁLMÁN dalaihoz képest!

Ezelőtt három évvel, midőn költeményeinek gyűjteményes kiadása megjelent, végig lapoztam ezt a könyvet, s gyermekkorom emlékeiként fölkerestem benne azokat a dalokat, melyek átmentek a nép ajkára és a nép szívébe. És összeszámláltam őket.

És úgy találtam, hogy Vörösmarty, Petőfi és Arany, e három költőóriás összevéve nem adott annyi népdalt a magyarnak, mint maga Tóth Kálmán.

Csodálatot gerjesztett bennem e fölfedezés. Hiszen a kritikusok azt beszélték belém, hogy ő csak Petőfi iskolájának lantpengetője,

semmi egyéb, hogy őt ama három klasszikus alkotóhoz még hasonlítani is szentségtörés.

Hát hiszen a műbíráknak igazuk lehet. Én most velük vitatkozni nem akarok, nem is tudnék, idejét sem látnám. Tudom, belátom, hogy a költői alkotások örök műbecse és korszerű hatása nem mindig jár együtt, sőt gyakran szemközt áll egymással. Sőt érzem, hogy ma, deresedő fővel és hamvadó szívvel az a dal: »Fütyül a szél, az idő már őszre jár,« egészen másként hangzik, mint ezelőtt huszonöt évvel, és nagyon is megengedem, hogy TÓTH KÁLMÁN géniusza csakis korának és akkori elnyomott nemzetének dalolt és nem az egész világnak és nem az örökkévalóságnak.

De hát én itt csak azt akarom fölemlíteni, hogy a mikor nem volt szabadság és nem volt politikai közélet; a mikor baráti találkozás, családi együttlét, zárt körben zajongó ifjúság vidám mámora volt csupán megengedve; a mikor a nemzet nagy része kezdett kétségbe esni s kezdte nyugzött sorsát olyannak tekinteni, a mely többé meg nem javítható; a mikor PETŐFI már ott pihent a Küküllő partján, a fehéregyházi csatatér zöld pázsitja alatt, VÖRÖSMARTYT némává tette az elbírhatatlan honfi-fájdalom, ARANY későnek tartotta biztatni a kidőlt fa ágát, az elfonnyadó nemzeti érzületet, hogy virágozzék megint, TOMPA pedig megkérte a bujdosó gólyamadarat, hogy a midőn találkozik a nemzet száműzöttjeivel, el ne mondja nekik, hogy mi itthon pusztulunk, veszünk, s mint oldott kéve, széthull nemzetünk: akkor előállott TÓTH KÁLMÁN, s mint hajnali csöndben a pacsirtadal s éjfél homályában a pásztortűz, dalolni és fölmelegedni és örvendeni tanítá búslakodó nemzetét.

Eltalálta az igazi hangot. Jobban eltalálta, mint kortársai bármelyike. Nem siránkozott a múlton, s nem a jövő század számára készített zenét. Volt a társadalomnak két eleme, mely nem esett kétségbe, mely élni és örülni akart, s mely ösztönszerűleg szilárdítá a nemzet számára a jövőndőt. A nép és a serdülő mívelt ifjúság. Ezekhez fordúlt, ezek számára dalolt a költő. És volt idő, és voltak évek a nemzet történetében, a mikor az ország északi határaitól a déli határokig s kelettől nyugotig vasárnap délutánján a magyar nép, s vidám összejevetelein az ifjúság mindenütt TÓTH KÁLMÁN dalait énekelte, mintha csak e dalok önszívéből fakadoztak volna. A szerető párok az ő költeményeiből irtak egymásnak emléklapot, ifjú íróknak

egész serege támadt nyomában s pengeté a lantot előtte, utána és körülötte, és az élemedett nemzedék, melynek multságait Csokonai, Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi fűszerezék, egyszer csak csodálkozva, ámúlva vette észre, hogy nagy költőit háttérbe szorítja az ifjú költő, s hogy az elfojtott hazafiság magas költészete mellett a szerelem dalai kelnek életre, mint borongó tölgyes oldalán a mezők illatos virágai.

Az alkotmányos korszak kezdete óta mindennek vége lett. Élt még és alkotott a költő akkor is. Alkotásai közt voltak nagybecsűek, voltak páratlanok, honfi-elegiái, honvédemlékei megragadják lelkünket e korból is, de az ő korszaka végkép lehanyatlott. Az utolsó tíztizenkét év már csak gyenge visszfénye a múlt dicsőségének.

Paloták fedele alá nem rak fészket a csalogány, s a politika hatalmasaihoz nem szegődött Tóth Kálmán. A veréb is az éneklő madarak seregéhez tartozik, de énekéért megkívánja és elfogadja a telt szérüt, a dús asztagot. Ő nem értett a verebek ügyességéhez s nem is tartá magát méltónak azok szerencséjére. Énekelt, midőn arra szíve kényszeríté, s kényszeríté szíve, midőn éneke jól esett a nemzetnek.

Szegény örökalvó költő! Nagyon jó volt elköltöznöd most már. E korszak nem volt már a tiéd s te nem voltál a korszaké. Megtagadtátok, elhagytátok egymást. A korszak hatalmasabb volt, mint te, el tudott felejteni téged. De te igazabb és nemesebb voltál hanyatló korodnál. Oly igaz és oly nemes voltál mindig, mint ifjuságod aranynapjaiban: mint akkor, a mikor oly sok örömet, oly sok vigaszt nyújtottál nemzetednek.

Köszönetünk, áldásunk kísér hosszú utadon.

EÖTVÖS KÁROLY.

Tóth K. sírja
Budapesten, a Kerepesi-úti temetőben.

A KÖLTŐ SÍRJA

Ősz hervad a tájon, egy nagy sír a föld, —
S rózsák fakadoznak, költő, sírodon!
Vidám tavasz-ének itt szárnyakat ölt,
Bár énekeit veszíté a vadon.
Hát ide jutottál, lángszívű dalnok?
Ah, mily hideg ágy, s mi sötét e terem,
Benn' üdv s a dicsőség álmit alunnod,
Kinek istene volt: haza és szerelem!

Ah! szelleme már a nagy égre lobog:
Hűlő erü földünk őt visszakivánja:
Mélyen a kihamvadt ércműz-folyamot
Éleszsze a költő tűzes szive árja!
S mint Aetna tövén: dal, rózsza fogamzik,
Hol hamva pihen s örökös kikelet:
Rózsával a lányok jönnek s dala hangzik
Szerelem dalosának sírja felett

Álmodj szerelemről, rózsáid alatt,
Emléked örök szerető sziveinkben!
Lejtsék körül ifjak, lányok sírodat,
S nyíló nefelejceszel a hűség keze hintsen!
S álmodj a hazáról! . . . Ó is aluszik,
Mély álma nehéz, s nem bír kelni belőle . . .
De fölkel az, és sírod is kinyilik,
Ha régi dalod majd megzendül: Előre . . . !

BARTÓK LAJOS.

A MIT A KÖLTŐ DALOLT

OSZKA

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Giszáros Széchenyi Könyvtár

TÓTH KÁLMÁN MŰVEI

A következő összeállítás magában foglalja *Tóth Kálmán*nak összes nyomtatásban önállóan megjelent munkáit. Ez azonban nem képe az ő egész költői munkásságának, mivel színműveinek legnagyobb része soha sem került sajtó alá. Kéziratban maradt az: *Utolsó Zách* (1857), *A harmadik magyar király* (1860), *Dobó Katica* (1862), *A király házasodik* (1863), a *Kis hóbortos* (1878). Aztán írói tevékenységének jelentékeny részét a hirlapírás teszi; szerkesztette a *Hölgyfutárt*, a *Bolond Miskát*, a *Fővárosi Lapokat* (1862) és a *Honvédménház könyvét* (Pest, 1870).

Kisebb költeményei: halála után teljes gyűjteményben jelentek ugyan meg; azonban e kiadás nem méltó a *Tóth Kálmán* kiváló költői munkásságához, s a kiadó ezzel a gyűjteménnyel nagyon csekély szolgálatot tett az irodalomtörténetnek.

Tóth Kálmán maga mindig válogatva adta ki költeményeit. Minden újabb gyűjteményébe csak egy részét vette fel a régieknek és csak a legutóbbi gyűjtemény óta megjelenteket használta föl teljes számban. E mellett mindig megzavarta a költemények rendjét is; talán, hogy az egymás után írt költeményekből ne tűnjék ki oly világosan szerelmeinek története. Tehát *Tóth Kálmán* költeményeinek minden egyes gyűjteménye az ő költészetének csak egy-egy részlete, egy-egy bokréta, melynek virágait a maga ízlése szerint válogatta és állította össze. Ehhez neki, a költőnek, teljes joga volt. Azonban, midőn a költő halála után a kiadó költeményeinek teljes gyűjteményével akarta megajándékozni a közönséget, tudományos értékű kritikai kiadást vártunk tőle; vagy ha erre nem mert vállalkozni, legalább meg kellett volna tennie, hogy az összes költeményeket pontos időrendben állíttassa össze.

A megjelent gyűjtemény két kötetből áll; az első kötet magában foglalja az 1878-iki kiadás költeményeit, s ezután következik — minden külön megje-

lölés nélkül — az a néhány költemény, melyet Tóth Kálmán ezen utolsó gyűjtemény megjelenése után írt. Az 1878-iki kiadás nem volt tekintettel sem a költemények keletkezésének időrendjére, sem tartalmi rokonságukra, belőle tehát a költő fejlődését megítélni éppen nem lehet. A második kötet *Kinisszi Pálon* kívül az utolsó gyűjteményből kihagyott régebbi költeményeket tartalmazza, állítólag időrendben. Azonban *Kipfelhauser* és *Bolond Miska költeményei* közül ez a kiadás is csak azokat közli, melyeket a költő maga válogatott ki közülök. Tehát ez a két kötet még kisebb költeményeinek sem teljes gyűjteménye.

Tóth Kálmán összes költeményeinek e tökéletlen sorozata csupán még élénkebbé teszi azt a vágyat, hogy mielőbb jelenjék meg összes munkáinak pontos kritikai kiadása, mely előkészítse a költő életrajzának megírását.

*

1. *A szabad magyar jobbágy dala.* (Külön lapon jelent meg; 8 öt soros versszak. Aláírva: *Tóth Kálmán.*) Pécsent, a líceum nyomdájában. [1848.]

2. *A pécsi főtanodai ifjúság örömdala.* (Külön lapon jelent meg aláírás nélkül; 3 nyolc-soros versszak.) [1848.]

3. *Kinisszi Pál.* Népies hősköltemény 10 énekben. Képekkel. 12°, 127 l. Pest, 1853. Bucsánszky Alajos. (Új kiadás: Pest, 1862; 8°, 87 l.)

4. *Szerelmi vadrózsák.* 1. füzet; 16°, 96 l. 1853. — 2. füzet; 16°, 106 l. 1854. Pest. Nyom. Beimel J. és Kozma V.

5. *Tóth Kálmán költeményei.* Kiadta Nagy Ignác. A szerző arcképével. 8°, 184 l. Pest, 1854. Nyom. Beimel J. és Kozma V.

6. Heldenthaten des berühmten ungarischen Anführers *Paul Kinisszi.* Nach der ungarischen Erzählung übersetzt von *Wiener.* In zehn Gesängen, mit zehn in den Text gedruckten Bildern. 8°, 88 l. Pest, 1855. A. Bucsánszky.

7. *Száz új költemény.* 16°, VI és 220 l. Szeged, 1856. Burger Zsigmond. (Új kiadás: Szeged, 1861.)

8. *Egy királyné.* 1858.

9. *Tóth Kálmán összes költeményei.* I. kötet. A költő arcképével. X és 284 l. — II. kötet, X és 315 l. Pest, 1860. Kiadja Heckenast Gusztáv.

10. *Kipfelhauser költeményei.* 16°, 79 l. Pest, 1861. Emich Gusztáv.

11. *Bolond Miska költeményei.* Kiadta Tóth Kálmán. Kis 8°, 224 l. Pest, 1866. Emich Gusztáv.

12. *Tóth Kálmán újabb költeményei.* Kis 8°, 175. l. Pest, 1868. Deutsch testvérek.

13. *Nők az alkotmányban.* Vigjáték 3 felvonásban. (Nemzeti színház könyvtára. 5. sz.) 8°, 70 l.

14. *Huszonöt év után.* Tóth Kálmán válogatott költeményei. 2 köt., 12°, 160 és 176 l. Pest, 1873. Aigner Lajos.

15. *Az ördög párnája.* Népszínmű 3 felvonásban. (Népszínház könyvtára. 5. sz.) 8°, 59. l. Budapest, 1875. Pfeifer Ferdinánd.

16. *Irka-firkák.* Elbeszélések, emlékjegyzetek, novellák, jellemvázlatok s

több efélék Tóth Kálmántól. Kis 8°, IV és 159 l. Budapest, 1877. Aigner L.
(Ugyanaz megjelent olcsó kiadásban: Magyar Könyvesház, 38—40.)

Uj (cím-) kiadás. Kis 8°, 158 l. Budapest, év nélkül (1884). Aigner L.

17. *Tóth Kálmán összegyűjtött költeményei.* Első teljes kiadás. A szerző arcképével. 12°, X és 479 l. Budapest, 1878. Ráth Mór. (Ugyanaz megjelent olcsó kiadásban is: 8°, IX és 310 l.)

18. *Tóth Kálmán összes költeményei.* Első kötet, 8°, 464 l. — Második kötet, 461 l. Budapest, 1888. Ráth Mór.

DR. BALASSA JÓZSEF.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

PETŐFI ÉS TÓTH KÁLMÁN

PETŐFI költészetének csodás hatása nem magyarázható meg egészen az irodalmak fejlődésének rendes törvényeiből. Petőfi nemcsak új költői irányt alapított meg, összeolvastva és művészi magaslatra emelve a népiest és nemzetit, de egy hatalmas egyéniséget is vitt líránkba, intenzívebben és sokoldalúbban, mint bármely költő-elődje csak elképzelni tudta volna. Küzdelmes pályája épúgy érdekel mindnyájunkat, mint irodalmi harcai, s költeményei nemcsak műbecsükkel hatnak, mindenik mögött ott fürkészszerű életének eseményeit, melyeknek produktumai. Az *ember* viszonyait kutató irodalom ma már könyvtárrá nőtt, körülötte költészetéről alig jelent meg néhány jóra-
való tanulmány. Hirtelen megjelenése, látszólag minden behatóbb tanulmány nélkül a tetőpontra emelkedése, nyomora, melyből a legelső írók és legelőkelőbb hölgyek társaságába küzdi magát, határozott önérzete, midőn pályája elején tisztában van végcéljával és tehetségével, melynek erejét merészen hirdeti, épúgy mint sorsának egykor kedvező fordulatát, a vészeknek örökös szomjazása, melyeket majd a sors halmoz pазaron útjába, majd maga dördít meg, hogy aztán élete üdvét egészen a nemzet nagy viharába temesse, hirtelen végének biztos megsejtése, harcias bátorsága, midőn eldobva lantját, habozás nélkül fegyvert ragad küzdeni az eszmékért, melyeket hirdett, s végül rejtélyes eltűnése, mely pályáját egy fényében lefutó

üstököshöz teszi hasonlóvá — mindez megkap, bámulatba ejt s ellenállhatatlanul leköt csodaszerű útja szemléletében.

Valóban ez az élet mindnyájunk kincse, nemzeti életünk egy jelentős szakának drága emléke. A ki egészen nemzetéé volt, mintha egymagában át is élte volna az egész fejlődési processzust, a melyen a magyar nemzet átment. Az egyszerű, félpasztorfiú küzdelme, a ki eléri az emberi nagyság legszélsőbb határait: a Széchenyi nemzetének harca, melyet a megváltás új eszméiért végigharcolt; vérenek nyugtalansága, cselekvő ereje: a nemzet forrongása, melylyel ideált ideál után kutat, hogy küzdelmeinek célját minél magasabbra tűzhesse; rendületlen hite a becsülettel folytatott munkának hite egy jutalmazó jövőben; a forradalom zavarában élete egészen összeolvad a nemzetével, s az a sír, mely a fejelegyházi temetőben a névtelen hősokeket takarja, ugyanakkor a magyar nép küzdelmeinek is hűnyát jelenti. Sorsának a haza sorsával való e közössége mintegy megszenteli pályáját s emléke együtt él a nemzeti élet többi nagy emlékeivel, melyek a magyart hivatásának magaslatára segítették, hogy egy csapással megsemmisüljenek.

PETŐFI hatásának kutatásában, meggyőződésem szerint nem szabad e pszichikai momentumokat figyelmen kívül hagynunk.

A forradalom utáni költészet célja nem annyira az ő irodalmi irányát folytatni volt, mint a hazát szolgálni azon az egyetlen téren, mely még a magyar számára épen maradt. Ez írók nagyrésze hazafias tettvágytól ösztönözve lép az irodalom terére, s mihelyt a cselekvés sorompói megnyílnak más mezők felé, nagyrészt végképen búcsút vesznek tőle. PETŐFI megdicsőült alakja áll előttük mintaképen. Kinek ne lenne szabad őt választani vezéréül? A mult nagy emlékeit ápolni, ébren tartani a maradék szívében, kinek ne lenne megengedve? E fölött nincs a zsarnoknak hatalma. Egyénisége ellenállhatatlan vágygyal szállja meg őket: bírni valamit az ő zsenijéből, részt kérni, bármi módon, az ő küzdelmeiből. Így áll elő egy alapjában hazafias költészet, mely a PETŐFI mutatta úton a magyar nemzet törzsökös sajátságait kifejteni vágyva, a vidékiesség kizárólagosságába téved s szem elől veszi a költészet egyetemes jellegét; mely zseniálisnak vallja magát, holott csak árnyék, s irányokért vél küzdeni, midőn a cselekvésnek semmi sem állja útját, sőt megszorítása lenne kívánatos. PETŐFI költészetének könnyed természete

tessége és őszintesége, meg az a vallomása, hogy tanulás nélkül lett nagy költővé, megkönnyíti munkájukat és költészetünk, bár kiterjedésben hihetetlenül nyer, így veszt egyfelől tartalomban s hanyatlik másrészt nyelvünk, verselésünk. Az alapjában nemes forrásból fakadó érzések többször egészen eltorzult alakban jelennek meg s terjednek gyakran egész hosszú irányokban. Még midőn néhány év múlva irodalmi kritikánk felébred is dermedt álmából s megkezdí az irtás munkáját, költőink leghazafiasabb működésükben megzavarva, legszentebb érzelmeikben sértve utasítják vissza vádjait s csak sokára tudnak az irodalmi objektivitás hidegebb régióiba emelkedni.

A jelen sorok célja oly íróval foglalkozni, a ki hazafiúi lelkesedés dolgában semmit sem engedett költőtársainak s még sem vesztette szem elől az irodalom törvényeinek tiszteletét; s bár sokáig, csaknem mindvégig, PETŐFI hatása alatt állt, meg tudta őrizni önállóságát, ki tudta fejezni költői egyéniségét. *Tóth Kálmán a forradalom utáni költészet legkiválóbb lírikusa.*

Ő is az uralkodó áramlat szolgálatában kezdte meg pályafutását. Vezére volt annak a *zseniális csoportnak*, mely a visszahatás szigorú kritikusa, GYULAI PÁL szerint »magan kezdte a magyar irodalmat s néhány költeményt írva büszkén és kihívóan dobta az irodalom szemei közé önbizalmát és tehetségét.«* Nem a tanulmány, hanem az istentől teremtett zsenialitás teszi a költőt. Ha ez megvan, csak éreznie, lelkesednie, szenvednie kell, hogy igazi költeményeket hozzon világra:

Ti nagyon tanultok . . . én nagyon szeretek,
Nem is tudok én mást, csak nagyon szeretni . . .
Fáradozásból áll a ti érdemetek,
Az enyim? énnekem nincs érdemem semmi.
Tinálatok az ész csinált fénye ragyog,
Nálam az istentől teremtett szív lángja —
Én hozzátok képest oly tudatlan vagyok!
Szívemből foly az én dalaimnak árja.

A költőnek egész érzésvilága, lelki élete van, a mely nem mérhető a közönséges emberek lelkének törvényeivel.

Az én fájdalomnak nincsen semmi oka,
Csak úgy jönnek azok, mint felhők az égre —
S ilyenkor megered a megnehezült szív
Fájdalmas zenéje.

* Budapesti Hirlap, 1855. I.

Kevesen ismerik ezt az úgy termő bút,
Melyet nem a földön, hanem égben adnak . . .
Ily szent fájdalmi, ily szent szenvedési
Csak költőnek vannak !

Valóságos megvetéssel tekint mindenkire, a ki a tudomány száraz elméletével, a művészet kódexének köznapi szabályaival mer művei felé közeledni. Az *Allatgyűlés* című szatirában, miután minden állatnak szerep osztatott a világon: a csalogány költő lett, az őz újdondász, a medve politikus: tudóssá a *pávát* választatja, a *szamarat* meg kritikusként teszi meg az erőszakolt zsenialitás torz vakmerőségével.

Ime a PETŐFI küzdelme, midőn az érzés szükségét hangoztatja a formák hidegsége ellenében, őszinteséget és természetességet a klasszikus színű mesterkéeltséggel szemben:

Nem verték belém tanítók
Bottal a költészetet,
Iskolai szabályoknak
Lelkem soh'sem engedett.
Támaszkodjék szabályokra,
Ki szabadban félve mén :
A korlátatlan természet
Vadvirága vagyok én.

Ime megvetése a művészet igazi törvényeit félreértő kritikaszterek ellen, mely azonban rendesen a humor köntösét ölti magára s fölényének tudatában inkább játszik, ritkábban támad vagy sért. A Tóth Kálmán *Allatgyűlése* a Petőfi *Ki a szabadba!* című, heinefordulatos költeményének utánezata:

A természetnek pompás színpadán
A primadonna a kis fűlmile:
Ki volna énekesnök! köztetek
Merész versenyre kelni ő vele?

Megannyi páholy mindenik bokor,
A melyben ülnek ifjú ibolyák,
Miként figyelmes hölgyek, hallgatván
A primadonna csattogó dalát.

És minden hallgat, és minden figyel,
És minden a legforróbb érzelem;
A kösziklák, e vén kritikuskok,
Maradnak csak kopáran, hidegen.

E zseniális exaltáltság eredménye a fantáziának mértéktelen csapongása a PETŐFIT utánzó irodalomban. A sas, mely a nap fényét áhítja, nem maradhat a föld kisszerű légkörében, merész ívekben szeli át a levegőt s villámgyors szemével pillanat alatt áttekint oly tereket, melyek a gyarló szemek előtt örökre idegen távolban maradtak volna egymástól.

Ha szikrává válnék most égő szívvérem,
Világot gyűjthatnék a beborúlt égen, —
S ha szívem szikrája
Mind csillaggá lenne,
Az eget boltjára
Tudom nem férhetne.

Szinte a Petőfi *Egri hangjait* halljuk visszhangzani:

S hogyha földobnám az égre
Szívemet,
Melegítné a világot
Nap helyett.

Petőfi *Felhőiben*, midőn az alacsony világ elől a képzelet merész hegyszakadékaiba menekül s vakmerő léptekkel járja ösvényeit, vélték e fölindúlt lelkek megtalálni a legigazabb, leghatalmasabb ősköltészetet. TÓTH KÁLMÁN is eljátszotta fantáziájának sziporkáit. A *Künn a szabadban*, *A búbanat*, *Én a lélekről*, *Nem szeretem*, *Most szenvedek* a Petőfi *Felhőinek* közvetlen hatása alatt születtek. Ime egyikök példának:

Én a lélekről furcsát gondolok,
Szerintem a testből az égre száll ;
Úgy látszik legalább, hogy ott
Mindenik test a mi lelkünkben áll.
Égő lelkeknek hiszem a napot,
Hideg lelkeknek a sok csillagot,
És így tovább, tovább . . .
Élő epedés az a holdvilág ;
A zengő felhőt költőnek hiszem :
Rongyos, tépett ruhát visel.

Tóth Kálmánt esztetikai ízlése megóvta attól, hogy a Petőfi-utánzók másik nagy tévedésébe, a *népieskedés kultiválásába* essék. Nem követte sem a palóc dalnokot, sem a kemenesi cimbalmost; nem kívánt a népköltészet alapján fejleszteni egy *tisztán* eredeti,

nemzeti népköltészetet, mely »bírván a magyar gondolkozásmód, jellem, szokások és nyelv eredeti kellékeivel — menten minden idegen zománcoktól a magyar élet hű kisugárzása és tüköre leend.«* Mindvégig az egyetemes nemzetinek állott alapján. Nyelvében nem szegődött valamely táj szavaihoz, szólásformáihoz — igaz, szülőföldjének, Felső-Bácsmegyének nyelve sem tér el az irodalmi nyelvtől erősebben — s ha itt-ott pongyolább, csupán népi használatra való szavakkal találkozunk is művében, mint :

Van ottan egy temető is,
Elmék oda, fölkeresem.
Rózsaeerdő Magyarország,
Rózsaeerdő,
Az nem talál benne rózsát,
Benne szép lányt, kinek nem kő, —

az épen úgy lehet ama nyelvbéli pongyolaság kifolyása, mely a Petőfi-utánzókat általában véve jellemzi.

A TÓTH KÁLMÁN haza- és fajszeretete költőibb alakban csatlakozott ahhoz a mozgalomhoz, mely hazafias líránkban a mohácsi vész óta fennállott s erős részvéttel kísérte a nemzeti élet minden nagyobb eseményét.

Majd száz év óta a magyar hazafi-líra egyenesen a közszellem ébresztője vala és a szív útján terjesztette az államférfiak érzését: Berzsenyi, midőn a romlásnak indult magyart temeti s a köz nagy fiait ünnepli, Kölcsey, midőn a jelen sivárságát a múlt fényével világítja meg s még inkább az újjászületés lírikusa, Vörösmarty, ki egészen a költői cselekvés terére lép, s SZÉCHENYI mint bajtársát köszönti. Ez az irány PETŐFIVEL éri el tetőpontját. Nemzetünk szívének minden dobbanása, erének lüktetése megragadja kedélyét és nyomot hágy költészetében. Egyéniségét ő érvényesíti legjobban a magyar költők között s ugyanakkor egészen felolvad a köz szolgálatában. A haza képe, sorsának ügye ott örökös vele a gréci táborban, ott virraszt a debreceni kis kunyhóban s borong a koltói grófi kastély fölött. Majd egészen drámai felindulással, nem bírva a honintéző nagy eseményeknek puszta énekes szemlélője maradni, kipattan maga is a cselekvés terére, egyidőre politikai vezérszerepet játszik s hős halálával szenteli meg elveinek őszinteségét.

* Szelestey. Kemenesi cimbalom. Előszó.

PETŐFI haza- és fajszeretete, midőn az őserő óriás hatalmával tör ki, egyszersmind művésziileg illeszkedik a költészet formáiba s lírákat egészen átalakítja. A szülői ház, az ismerős falu szűk határától a szocializmus fenséges tanáig: mily hosszú út s a költői őserő mily bujasága! A hazaszeretet legprimitívebb formája: a röghöz való ragaszkodás, melyen először pillantottuk meg a napvilágot, mely először termette meg a táplálékot fenntartani zsenge életünket: mily mélységgel, mily dús erkölcsi tartalommal s mily igaz költészettel nyilatkozik meg műveiben. A félegyházi kis lak ott lenn a verőfényes Kis-Kúnságon, melyet »átölel a Tisza-Duna karja s ölében mint kedves, mosolygó gyermeket úgy tartja,« a bölcsődal édes hangja, a gyermekkor oly együgyű és soha többé vissza nem térő örömei nem találtak nálánál művészebb alkotóra. PETŐFI lelkét egész ős vonzóerejével vonja az alföld; a főváros zaja, politikai mozgalmi és író barátai körében is egyszerre ellenállhatatlan vágygyal szállja meg, s ő izgatott természetének erőszakával kiragadja magát környezetéből s a rónák végtelenségével tágít keble érzésein. Mennyi érdeket tud ez egyhangú sík vidéknek adni, a mire csak a sajátjéért hevülő szív lelkes önzése képes! Benépesíti ménesekkel és gulyákkal, lefesti kalászerdejét és gémeskutait és költői világitásul fölragyogtatja a délibábot. Tudja minden fáját és bokrát, állatait és madarait a királydinnyétől a nyárfaerdőig, a visító vércsétől a selyemszórú paripáig. Otthon van csárdáiban, ismerőse a mogorva gazda s a betérő vándor, és elenyeleg, ha szerét ejtheti, a kackiás kocsmárosnéval. Mily gazdag, mily jellemzetes e föld népének rajza! A lobogó ingújjban, szilaj paripán száguldó betyár, a szamarán ballagó juhász, kinek »földig ér a lába«, a görcsös botjával vándorló szegénylegény, a furulyáján kesergő pásztor és az elbúsult, kivert, üldözött betyár egy eleven, érdekes, gazdag világ, művészetének színeivel élénk varázsolva! A sík vidék korlátatlansága a szabadság mindenben uralkodó eszméjét kelti fel lelkében s az alföld alakjai egy, a nemzet eredeti sajátosságait őrző, oly sok jelességgel kiváló néposztály megannyi szószólóivá lesznek. Festő költeményei, életképei így nyernek nemes erkölcsi alapot s törnek egy célra hazafias ódáival és politikai színezetű szatiráival. Petőfi föld- és fajszeretete nem a kultúra magas fokára jutott ember érdeklődése az alacsonyabb iránt, az ő érzése egy e népével. Csodás lélek, fogékony a primitív érzésektől a leg-

egyetemesebb eszméig, ép úgy, mint föl tud emelkedni a világ-fájdalomig, a nélkül, hogy megszűnnék naivnak maradni. »Tegyük a népet uralkodóvá a költészetben és nemsokára uralkodni fog a politikában is!« írja Aranynek *Toldija* megjelenésekor. Ime így kapcsolódik költészetének e része már szorosabban vett hazafias lírájához, melyben a társadalmi rendek egyenlőségéért küzd, nemzetét a legmagasb kifejlésre juttatni vágy s az európai eszmekörbe való emelkedésével: a születés és vagyon korlátainak ledöntésével a szocializmus határait érinti, messze megelőzve minden költőtársát, sőt korának államférfiát is.

TÓTH KÁLMÁN hazafias lírája egészben a Petőfi nyomán jár. Ő is a magyar alföld egyik városában született, ő is ott szeret legjobban, oda vágyik vissza-vissza a fővárosi élet zajából.

Ott érezi magát a madár legjobban,
A hol a fészke van, csak azon a lombon . . .
Én is vele tartok: ha mindenütt jó is,
Hej, de legjobb otthon!
Édes szülőföldem! kedves szülőföldem!
Be nagyon, be nagyon szeretlek én téged! . . .
Miként a bús gyermek vidám anyja arcát,
Nézem szép vidéked!

Szinte egyenesen rá lehet mutatni a mintákra is PETŐFI költeményei között, melyek e fajta darabjait sugalták. A *Szülőföldem tája* még külalakjában is Petőfi *Kis-Kúnságjára* emlékeztet, a *Honvágy*-nak Petőfi *Szülőföldem* című költeménye adott hangot.

Nem helytelenül jegyezte meg GYULAI PÁL fentebb idézett értekezésében, hogy TÓTH KÁLMÁN festő költeményeit bizonyos *terpedség* jellemzi. Szinte aggodalmas gonddal igyekszik összehozni minden vonást, hogy költeményét lehető teljessé s így annál jellemzetesebbé tegye. Baj, hogy e mestersége nagyon is kirívó, még nagyobb, hogy nem tudja tájképeit felolvasztani az érzés melegében. Petőfi festő költeményei nemcsak rendkívül elevenek, mozgalmassak, de hangulatukkal is megkapók és igazak. A *Szülőföldem tájának* befejezése, mely a kép hangulatát megadni lenne főként hivatva, meglehetősen hidegen hagy e szavával:

És a kép cioszlik, mint az idő halad,
De, mint az idő jön, jönnek új, szebb képek —

Talán itt akarja magát ragyogtatni
 A gazdag természet?
 Szép vagy szülőföldem, nekem is oly szép vagy!
 S elgondolom, mikor bájaiddat nézem:
 Hát még minő lehetsz, mily gyönyörű lehetsz
 Egy boldog szemében!

A *Honvágy* egyenesen affektáció terméke:

Meglátogatom a fényes csarnokokat,
 Holott a művészek játsznak, énekelnek . . .
 Nem tud elragadni . . . oh egészen más kell
 Az én ábrándozó, merengő lelkeimnek,
 Rengő bölcső mellett tündér dajka-mese,
 Messze furulyaszó csöndes éjszakákon . . .
 Mellé fájó nóta . . . »Sárga csikó, sárga« . . .
 Haza! haza vágyom!

Ki hinné el, hogy a költő dajkamesére vágy? Ez is csak jellemző vonások halmozásából foly, a minék PETŐFI a dús tárháza, de lelkes meggyőződés nem formálja képekké.

TÓTH KÁLMÁN szinte szeretne a nép egyszerű fia lenni, érzi, hogy akkor jobban illenék hozzá az alföld és csárdáinak szeretete. Valóban a *falusi leányt* így biztatja:

Ne fordulj el édes hűgám!
 Ne fordulj el tőlem:
 Azért hogy most ilyen vagyok,
 Ilyen úrfiféle vagyok,
 Én köztetek nőttem.

De a kis lánynyal együtt mi is érezzük, hogy a ki így tudakozódik:

Csináltok-e még dalokat,
 Járvá fonókába,
 Szól-e most is úgy az ének?
 S mellé a pásztorlegények
 Síró furulyája?

az nem beszél a nép fiának szájával és szívéből.

Szerelmének bánata elől a puszták magányába nyargal, akárcsak a Petőfi lobogósingű, elbúsult betyárja. Mily festői, mily zseniális alak elkeseredésében!

Aztán elmék a szomszédba,
 Szomszéd házba egy kislányhoz —

Mások által elvadított
 Vadgálambhoz, vadrózsához,
 Alig szólok egyet hozzá —
 Azt is félve . . . s tovább megyek —
 Megátkozva az én tiltott
 Az én örült szerelmemet.

Szegénynek is tetszeleg olykor, bár sohasem volt oly helyzetben, a minőt például a *Furán néz ki* költeményében rajzol, hol elmondja, hogy kalapjáról lehullt a piros bársony szalag, sarkantyújának két taréja letörött,

Dolmányomnak vagy hat gombja leszakadt,
 Olyan rongyos, mint szív a sok bú alatt —
 Talán tíz krajcárt sem ér,
 Úgy odavan a szegény —
 A könyöke enni kér . . . enni kér.

Ez is nagy mintájának visszhangja, ki oly meghatóan tudta élete e szigorú szakát a humor könnyeiben felolvasztani.

A fővárosi élet ő vele is megkívántatja az alföldi csárdák életét. A Petőfi szilajságára van szüksége, hogy ezt a vágyát erőteljesen ki tudja fejezni. *Patikárus Ferkónak* így ír:

Szeretlek én Ferkó! de hát hogyan is ne?!
 Eztet a nagy várost szívemből utálok —
 Szilaj gyerek vagyok . . . csak le az alföldre,
 S mulatsághoz mindig csak csárdákba vágyom,
 S ha te ráhúzol itt a fényes házakban,
 Úgy oda képzelem a csárdákba magam:
 Hogy tánc közben, nehogy gerendákba üssem,
 Szinte meghajtom a fejemmel a nyakam.

Ime még nyelve is elhagyja — az igazsággal és költészettel!

Milyen színtelen-halvány a *Felföldi kocsmában* is, melyet pedig jobb darabjai közé számított s mely szintén az alföldet dicsérné a felvidék rovására. Az *Aligvárdi csárda* ballada-féle, minden költészet nélkül. Bordalai, melyek a csárdai világot kiegészíteni lennének hivatva, mint a *Csonoplai tamburás*, *Éjjél vala*, *Hozzak-e bort?* költészetének éppen leggyaralóbb termékei, melyekkel komolyan foglalkozni sem lehet.

Az alföld világát rajzoló költeményei között legsikerültebbek még életképei, melyekben egy-egy magyaros alakot vezet elénk,

olykor-olykor találó vonásokkal jellemezve. Így *A vén betyár* a bujdosásban elaggott vétkest, bár nem teljes híjával a valószínűtlenségnek. A *Magyar kocsmáros*, mely még külalakjával is Petőfinek *A jó öreg kocsmárosára* emlékeztet, sok hűséggel adja az alföld kedélyes kocsmárosát, ki minden üzleti élelmesség és komolyság híjával, együtt mulat vendégeivel, ha jó kedve van s a barátság fejében, melylyel megtisztelik.

Öreg napjaira rendszeren szegény lesz.

Hanem ő ezt azért egy cseppet se bánja —
Édesen hajtja le megfáradott fejét
A múlt párnájára.
Egy kis telke maradt, azon eldolgozik,
S ha egy két krajcárja csepeg néha onnan,
Boros kancsó mellett büszkén mondogatja:
Hej a mikor még én kocsmáros úr voltam!

A *Szülőim komája* gyengébb már, mert a rajz nagyon hiányos s az érzelem melege sem tudja kipótolni.

Nem is ez TÓTH KÁLMÁN világa. Szellemében semmi sincs a PETŐFI zsenijéből, küzdő erélyéből, szilaj kedvéből. Az a gyöngéd, finom, olvadó lélek, mely örökösen magával foglalkozik, hogy a külvilág legcsekélyebb érintésére föltámadó érzéstengert feldolgozza, még jelenségeinek objektív megfigyelésére sem képes, annál kevésbbé jellemző vonásainak megkülönböztetésére. E folytonos érzelmhullámszámításában erélye mintegy felolvad s még az erősebb indulatokig sem képes emelkedni. A hol a lelkesülés fenséges régióit érinti, rendszeren szárnyafáradtan bukik alá ismét a merengés bágyadt légkörébe. Egészen az érzés embere, s alig van költő, kinél kevesebb eszmét találunk, mint épen ő nála. Különösen érezzük ezt hazafias költeményeinek olvastakor, látóköre szűk s költői ereje nem bírja meg az óda röptét, a hazafias költészetnek e par excellence nyilvánulása módját. Az ő hazafias költészete: egy mélyen érző szív áhítata a nemzeti élet egy dicső korszakáért, melyet a követő szenvedés szentté avatott. A forradalom igazi jelentőségét talán fel sem fogta; korának küzdelmét e nagy emlék hatása alatt érteni sem látszik; szinte a gyermekszív csodálatával csügg amaz idők nagy alakjain, büszke reá, hogy ő is *akkor* élt és *ott* volt, látta nagy tetteiket, hős harcukat és hirdetheti dicsőségüket. Az eszmék fenségével, a lelke-

sűlés erejével nem ráz meg, de az a rajongás, mely az *Előrében* a szabadság nagyszerű jeleneteit rajzolja, az az áhitat, mely *Kossuthnak* nevét élteti, az a csodálat, mely a *honvédek* dicső tetteiről regél, átplántálni a maradék keblébe, *kik voltak*, hogy emléküik örökké fennmaradjon: tulajdon szívének tiszta hangjai, őszinteség és költészet, eredetiség és igazság.

Mi tartotta ez érzékeny szívet örök hullámzatban? Mi hatott reá mély, uralkodó hatalommal? A külvilág mily jelenségei indították erősebb költői cselekvésre? Elértünk TÓTH KÁLMÁN költészetének igazi birodalmához. A hazafiság csak *megfér* az ő szívében azzal a másikkal, mindent fölülmuló érzellemmel, az emberi érzelmek leghatalmasbjával, mely világ kezdetétől legtöbb szívet foglalkoztatott, az életnek igaz tartalma, a költészetnek első, örök tárgya.

A szerelem aránylag lassan tudott kellő teret foglalni a magyar költészetben. Az az irány, mely virágénekeinket üldözte s BALASSI dalait tűzbe vetette, nem kedvezhetett kifejlődésének. Három század alatt Balassi neve az egyetlen, melyet a lírikusok nagy seregéből kiemelhetünk, mint a szerelem dalosáét. Irodalmunk újabb korát is papok, szerzetesek kezdik a múlt század végén, kiknek fogadalmuk tiltotta e hatalmas indulat ápolását, s ha az emberi lélek törvényei tán győzedelmeskedtek is az egyházon, átallották volna keblüket világ elé tárni. A horáciusi hetera, költői mintájuk szerelme tárgya sem hathatott kedvezően a líra ez ágának fejlődésére. Orczyna, ki ebben is HORATIUS nyomán jár, valóban nem nyer a szerelem jelentősebb szerepet, még kevésbé erkölcsi tartalmat. Berzsenyi már meg-megérinti húrjait, de ebben a német költőket választja mintájául s az ifjú, kinek első szeretője »az ő karjai közt elalélt,« »epedezve nyögi beteg szívének sebeit« s »a szerelem könnyel ázott kendőjét« kéri szemfödélül. E nemújlírai darabjait valóban nem számíthatjuk költészetének nemes termékei közé; sokkal több igazság van abban a nyilatkozatában, hogy »a házasságról kissé napkeletiesen gondolkodik,« mint egy-egy Emmihez, Lollihoz, Nacához intézett költeményében. Baj volt, hogy a nőnevelés nem tartott lépést a férfiakéval; emlékezzünk csak FÁY ANDRÁSra, ki a kis Sziráky Zsuzsit 6 éves korában veszi ki egy falusi iskolából, hogy kedvére neveltesse s utóbb nejjé tegye. Kisfaludy Sándorban, a szerelem első igazi énekesében is idegen nők nevelik ez érzelmet egész magasztos

jelentőségére. Neki valósággal utat kell törnie a szerelem számára a költészet birodalmában. »Voltak, kik dalaimnak homlokában megütözköztek,« írja *Himfy szerelmeinek* előszavában, »mintha az emberi természetnek legerősebb, legnemesebb, legszebb, legboldogítóbb indulatja, minden jónak, szépnek, felségesnek kútfeje, minden szeretetre, dicséretre, csudálatra és követésre méltó dolgoknak szerzője, a *szerelem*, vétkes, bölcssekhez nem illő, tiltott, törvénytelen indulat volna! mintha az egész emberség, az egész természet, sőt mindenek teremtője által felszentelt tiszta szerelmet beszélni, fejtegetni, énekelni illetlen volna!« Innen kezdve mind erősebb tért foglal a szerelem a magyar lírában. De az irodalmi foglalkozás csekély jövedelmezősége nem juttathatja a magyar költőt fenkölt szívének választottja mellé. CSOKONAI hiába eped Lilláért, VÖRÖSMARTY hasztalanul tölt be siralommal eget és földet, a deli Hajna, a szöghajú nyájas Etelka, a szép Zenedő kemény marad panaszaira. A magyar líra csak a kesergő szerelmet tudja zengeni, a boldogság dithirambjai nem rázzák meg húrjait, még kevésbé érti a családi élet üdvét, a szerelem nyugalját, gyermeki szeretetben való fölolvadását. Mind ezt csak a szerelem nagy dalosa, PETŐFI zendíti föl, ki társadalmi tekintetben is utat tör a magyar költőnek, midőn szülei, rokonai ellenére, úgyszólván erőszakkal, csak íróbarátainak tapsai közt, nejevé teszi az előkelő, nemes, nagyműveltségű Szendrey Júliát.

Egész hatalmában, uralkodó terjedelmében és fejlődésének minden fázisaiban az ő örök művészete teremtette meg a szerelmet a magyar irodalomnak. Már pályája elején, midőn költészetének első ütemei fölhangzanak, midőn megérzi »szárnyai növést, átrepülni az eget, a végtelent,« fölmerül lelkében a szeretett lény képe s ő »várva várja az órát, midőn, kit neki rendelt a végzet, a leány ölébe jön.« Valóban PETŐFI nemcsak *megénekli* a szerelmet, lényével teljesen összeforr az, nemcsak érzelm, hanem életcél, épen úgy, mint a költészet és művészet szeretete. Az ideált nem találta meg egyszerre, fárad és küzd érte s e küzdelem minden lépését páratlan őszinteséggel örökíti meg költeményeiben. E költemények nemcsak többé-kevésbé múltó érzelmek eszményítései, az ő szerelmi lírája egy emberszív *története*, egy mélyen érző, lelkesülő, odaadó nagy szívé. Látjuk kora fel-felvillanásait, tanui vagyunk hatalmas kilobbanásának s átérezzük borzasztó gyászát, midőn a sors oly kíméletlen kézzel tépi szét az

első szerelem aranyfelhőit. Majd vele együtt földerülünk, midőn a tavaszi viharra, mely élte egét oly hirtelen elhomályosította, föltünik az ezerszínű szivárvány: Csapó Etelka után Mednyánszky Berta, az új ideál. Ott a mélyen sebzett ifjú szív gyászképei és följajdulásai, itt képzeletének tarka játéka, ott egy föltámadt s tán hatalmasra fejllhetett indulat erőszakos megzavarodása, itt a szeretni vágyó szív csapongása, mely egyideig azt hiszi, hogy tárgyát megtalálta. Egyik sem igaz szerelem, az életnek nem tartalma, a létnek nem célja. Egyik sem a PETŐFI szerelme, szíve nem ily szerelemért dobog s ő természetének erőszakával, mely oly könnyen csap végletből végletbe, kétségbeesik, elveszti a boldogság hitét.

Nincsen leány, ki engemet szeretne,
Nincsen leány, ki mondaná nekem :
Hideg világ van, lelkedet meghűté,
Jer melegedj föl forró keblemen !

Itt akarja hagyni e zord világot, hogy rengetegbe vonuljon s talán a természet ölében találja föl egykor nyugalmát.

Nincs magyar költő, a ki a szerelemben több erkölcsi tartalmat tudott volna vinni Petőfinél. Midőn annyi érzelemháborgatás után megtalálja az ideált, nemcsak a szerető szív diadalát, győzelmi dithirambjait zengi költészete: egyszersmind a férfiú életének ideálját, küzdelmeinek elért jutalmát. A szerelem ezerféle gyöngédsége, édes bohóságai közt ott van a lélek fenséges öröme, hogy társát megtalálta, ki »röpülését követni bírja.« Nyugalma a zaklatott, hányatott, szegény fiú megpihenése, egykori keserű küzdelmei fejében. Boldogsága kötelesség a jövőre, fölvenni az élet gondját, dolgozni, túrni, tán szenvedni a lényért, kit szíve felesévé avatott. S midőn a haza vészei síkra szólítják, oly hamar megzavarva a rövid üdvöt: a honfi mellé áll a honleány, lelkesedni egy nagy ügyért és megosztani szenvedéseit. Míg PETŐFI a »Nemzeti dal« lelkesítő szakait veti papírra, SZENDREY JULIA zászlót varr, diadalra vezetni az eszméket, melyeket férje hirdetett, s midőn a harc trombitái fölharsannak, a költő szilaj kedvvel vágat vészei elé: lesz ki bekötözze sebét, lesz ki eljő homályos börtönébe, földeríteni csillagszemével, s a vérpadon vagy csatatéren lemossa vérét könnyüivel. A szerelemnek erkölcsi hatalmát csak egy kebel érezte még ily egész uralkodó fenségében, s hirdette a szív

eleven melegével: SZÉCHENYI ISTVÁN; a férfiú egyenrangú élettársának, küzdelmei részesének, a haza leányának ő rajzolta először a nőt, a magyar nő ideálját ő mutatta föl, s PETŐFI vette körül a költészet glóriájával.

TÓTH KÁLMÁN szerelmi lírájában is egy szerető szív egész története tárul föl előttünk. Története — és tragédiája. Ő is keresi az ideált, mint Petőfi — és nem találja meg sohasem. Élete a szerelmi vándorlás Odüsszeája, mely tovább tartott az ithakai hős tíz esztendejénél, és nem várta sehol a távolban Penelope. Szíve folytonos szerelmi sóvárgásban vergődő szív, mely nyughatatlan erélylyel keresi tárgyát s ez epedő harcban oly magasra helyezi, hogy örökké elérhetetlen távolban marad tőle. Maga építi maga alatt a hegyet, melyet sohasem sikerül megmásznia. Első szerelmének emlékei a kora ifjúság ábrándos éveibe vesznek, csak szelíd viszfényük hint olykor egy-egy sugárt a későbbi szenvedés éveire — örökre visszahozhatlanul. A férfi erős szerelmének tárgya, az a nő, ki később nejevé lett: rejtély, melyet sohasem sikerült feloldania. Valóban a TÓTH KÁLMÁN szerelmi ideáljának képe oly kevéssé alakul ki költeményeiből, mint a hogy maga is aligha tudott volna róla számot adni egészen. Hideg, fenséges, titokzatos ideál, a kihez csak félve mer közelíteni. Az egyesülés neki nem megnyugvás. Mintha a házaselet egyszerű gyönyöre nem is lehetne e nagy lelkiháborúhoz illő jutalom, fel sem merül költészetében, a frigy őneki csak szenvedés, áldozat és — kiábrándulás. A magasabb ideálnak örökös keresése az epedő odaadás útjain: ez az ő végzete, melyet szívében hord és előrelát jövődjében. Ha megtalálná, egyszeriben rendeltetése, léte semmisülne meg vele.

Maradjon ez sejtelemnek,
Fél igaznak, fél álomnak,
E szót, mely már ajkadon van,
Nekem soha ki ne mondjad.

Csüggjön az ott, mint a rózsán
Csügg a napvilágos harmat,
Én meg, mint a beteg lepke,
Hadd várjak rá, hadd szomjazzak . . .

Mikor megismeri azt a nőt, a kit oly szavakkal énekel meg, melyeknél szebben — VADNAY szerint — alig szóltak még nőről:

valósággal visszariad a közönséges boldogságtól, egyideig kábultan ringatja magát hullámain, hogy csakhamar följedjen, magára eszméljen és elmeneküljön. Aztán mikor az óceán végtelen hullámain, iszonyú mélységei fölött, visszatekint a boldogság kis szigetére, mely már elérhetetlen távoból int felé: lelkét rettentő önvád szállja meg, a maga és az ő eltépett boldogságáért. Lantján fölhangzanak az öngúny diszharmonikus hangjai, keserűen és megindítón, mint egy magyar költőén sem, és ő vitorlát megszaportítja, hogy mentül gyorsabban — eltávozzék a zöld szigettől, egyszerű boldogságtól, emberi örömeiktől.

Boldogtalan hajós, a ki iránytű nélkül keltél a szerelem örvényes tengerére! A kit ki nem elégített a földi tökély és nem volt ereje megtalálni az égit, e roppant harcok izgalmaiban megzavarodva, elvesztette küzdelmeinek tulajdonképi célját: magát a fennragyogó ideált. Utolsó szerelme tárgya már félelmes démon, a szépség zsarnok királynéja:

Hisz ő oly szép, — ilyen szépnek,
Azt hiszem, minden szabad.
Szépsége egy véghetetlen,
Korlátatlan hatalom:
Büntetheti szeszélyből is,
Kit bámulni odavon.

Egyideig lebűvöli, s ő félve húzódik meg varázskörében: csodálni, imádni hatalmát. Majd iszonyú lelki robbanással vsiszanyeri öntudatát s elborzadva úgy látja, hogy ő, a szerelem eszményi hőse: érzelkeinek rabja, az égi érzelem: *vérének részegsége*. Erejének összes erejével kiragadja magát a vészes szenvedély karmaiból s megdördül rettentő átka a kacér istennő feje fölött:

Mint engem csalt, csalják meg úgy,
Mint elhagyott, hagyják el úgy,
Undor és vágy rágjon szívéen,
Szenvedje át mind, a mit én.

Aztán leroskad, kimerül, — a szerelem harcosa kiejtette a fegyvert kezéből.

Fölmerül előtte pályájának egész tragikai katasztrófája: ábrándjainak összeomlott vára, elveszett élete, melyet úgy futott meg, mint

a »katangkoró,« űzve, hajtva a sors kezétől szüntelenül, pihenés, cél nélkül. Ekkor az öngúny és önvád börtönében, a lelki és testi haladoklás sötét éjszakájában még egyszer föltűnik első szerelmének képe, a bajai szép vadrózsa: Ninácska. A szerelem istene küldte engesztelő végsugárnak szenvedései közepett. Ennyit megérdemlett tőle.

Feltűzöm e kis dalvirágot
A sírjel mellé, emlékképen . . .
Első dalom is a tied volt,
Az utolsó is tied légyen!

E képzelt és nem képzelt, való és álszenvedések közepett költészete is el elveszti az egyensúlyt. A fájdalom igaz hangjai közé nem egyszer vegyül egy-egy álsikoly, borongásai nem mindig rezegtetik meg lelkünket őszinteségükkel, a gyöngédség, e TÓTH KÁLMÁNNál oly tökélyre fejlett jellemvonás, nem egyszer válik gyöngeséggé, naivsága mesterkéltséggé, a szerelem enyelgéseinek közt megüti olykor fülünket egy-egy udvarló hang, bók vagy szalonfrázis. Nem egészen helytelenül kifogásolta egyik bírálója,* hogy költészetében sok a titáni küzdelem, emberfeletti kín, rendkívüli szituáció s hogy általában a legfeszültebb húrokon játszik. TÓTH KÁLMÁN legszerencsésebb költői pillanatai azok, mikor lelkének forrongó tengere mintegy elsímül, ilyenkor nyugodtabb lesz s ezzel egyszersmind objektívebb is. Nem a teljes objektivitást értem, mert TÓTH KÁLMÁN sokkal inkább magába mélyedő természet, kinél az egyéniség kultusza a betegségig ki van fejlődve, s mint fentebb láttuk, a költészet tárgyilagos életvizsgálaton alapuló kisebb műfajait is csekély sikerrel kultiválta. De mikor tulajdon érzelmeit nem mint lelke kohójának azon nyersen buzgó tartalmát önti, hanem ráér helyzetet, képet, formát keresni hozzá, akkor alkot legművészebbet, legigazabbat, akkor hat meg úgy, mint ő meg volt hatva. Specifikus dalait értem. A lelki hőmérő szerencsés közép fokát ritkábban mutatta költészete, de mutatta, s épen ezek legértékesebb termékei. Mint PETÓFI népdalait nem választhatjuk el egyéb lírai költeményeitől, mert ezek is életének folyamatai, csak némileg más formában jutnak kifejezésre — s ebben vélem én az objektivitás bizonyos fokát fellelni —: TÓTH KÁLMÁN népdalai is szoros összefüggésben vannak életével. Az *Áldom a kis*

* Háhn Adolf. Pesti Napló. 1878. I.

folyót, első dalainak egyike, a Sugovica-parti vadrózsa lépteit áldja, az utolsó, a melyik a tévedező katangkoróról beszél, élete alkonyszakának példája. A szerelmi vágy, a népdalnak ez az uralkodó hangulata, mennyire talált az ő gyöngéd kedélyével, bánatos merengése mennyire az ő örök epekedésével! A *Ne süss nap* mily féltő gondal kér napot, bokrokat, csillagokat, hogy kedvesét szeretettel övezék körül útjain. A *Folyót is áldom* a szerető gyöngédség bájos éneke, s a szerelmes szív ábrándos szemérmét, naiv féltékenységét lehet-e kedvesebben kifejezni, mint e kis dal:

Mért nem tud a patak szólni,
A holott én sokszor járok;
Oh mért nem tudnak beszélni
A hegyek, völgyek, virágok.

S kivált az én ábrándimnak
Szent tanyája, az a berek,
Mért nem mondja meg az neked,
Azt... azt... a mit én nem merek!

A *Naptól virít, Búza közé száll a dalos pacsírta* a szerelmi bánat mindigszép termékei maradnak, a *Fütyül a szél* mily tündéri harmóniába olvasztja az őszi természet pusztaságát a lélek bánatával! TÓTH KÁLMÁN érti a népköltészet hangját, képzelet képeit, ismeri fordulatait, mikor például bizonyos csattanósságot ad a tartalomnak (*Haragszom a fényes napra, Nem gondolok a világon senkire*), mikor bizonyos rejtett poénnel él, hogy aztán annál jobban megleljen (*Benyújtottam a kalapom*). A *Te vagy az én angyalomban* a zengő versforma szinte együtt csattan a tartalommal. Mi több, fel tud emelkedni a magyar népdal drámaiságáig: a *Sírjon, ríjjon a hegedű* rövid, jellemző vonásokban rajzolja a magyar sírvavigadást, a *Hegedűlnek* a szerelmes elkeseredését, a *Zene alatt* pedig a legmagasabbra fokozza:

Legyen több búbánat,
Több szenvedés benne,
Több mint a világon,
Több mint a szívembe!

PETÓFINEK, a magyar népdal nagy mesterének dalait senkiéi sem közelítik meg annyira és sorakoznak melléje, mint TÓTH KÁLMÁN egy-egy sikerültebb terméke. De szívéből fakadt, életéből folyt s a

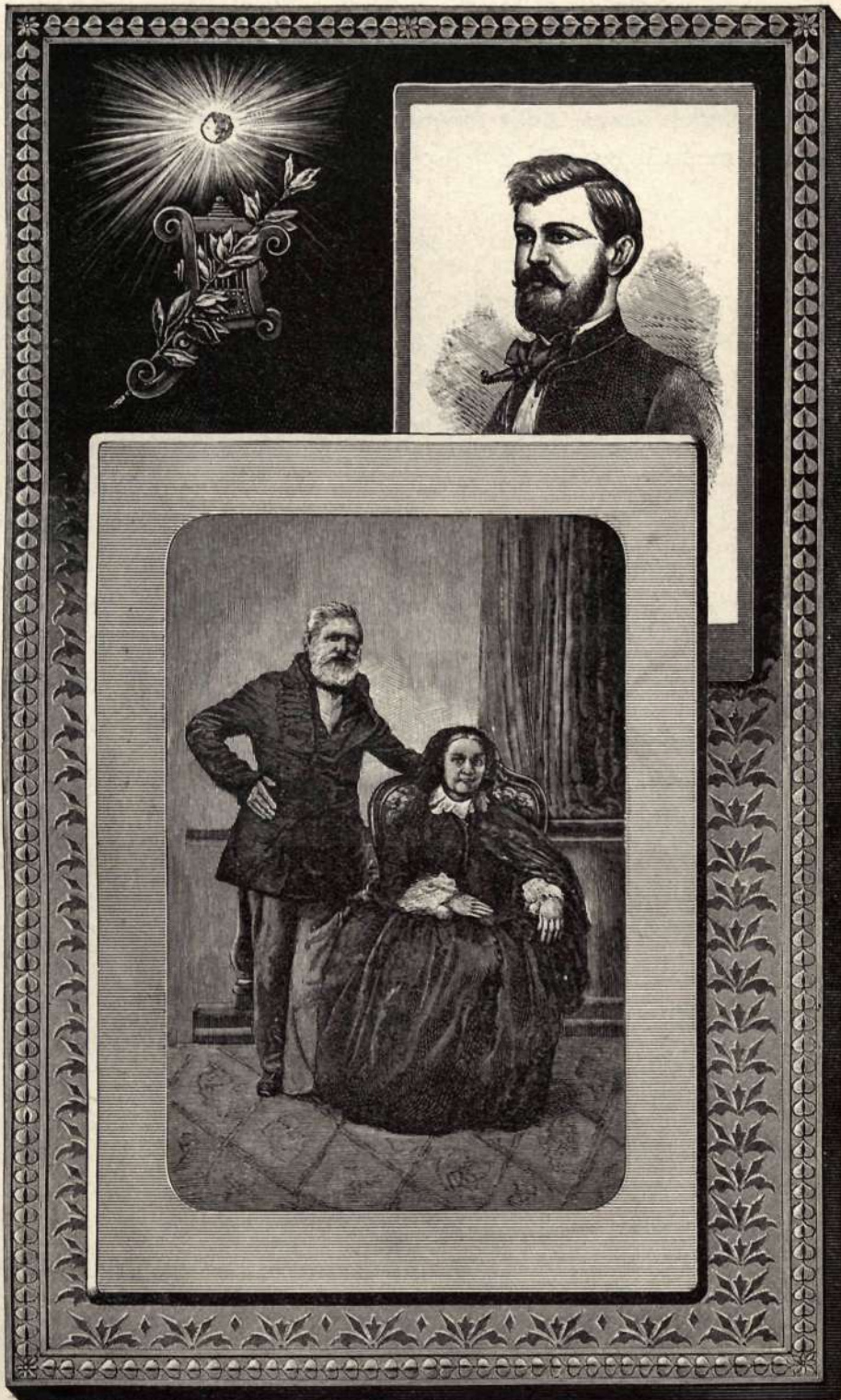
nagy úttörőnek csak eredményeire épített, azokból alkotott. Azonban e dalok közt is találunk néhányat, melyek PETŐFI dalainak jellemét erősebben magukon hordják s mint műtermékek is, épen az idegen érzelmi elem betolakodása folytán, rendesen egyszersmind gyengébbek.

Nem ismerek költőt, a ki szigorúbb bírója lett volna önmagának TÓTH KÁLMÁNNál. 1855-ben még párbajt vívott egyik szigorúbb kritikával s 1878-ban felére apasztva bocsátotta költeményeinek kötetét világ elé. S épen az a szempont vezette, hogy *mindazon költeményeit, melyek Petőfi utánzásának nyomait viselik, elkülönítse, kitagadja* — és kitagadott kérlelhetetlenül még a jobbak közül is egynehányat — hogy csupán magát, önálló egyéniségét tükrözze. E fajta dalait is ama *második* kötetből kell összehöngésznünk, melyet később *Összes költeményei* címén kiadtak. Ime a *Betyárdal* Petőfi *Hortobágyi kocsmárosnéjára*, az *Olyan részeg, A faluban utcahoszszatjára* emlékeztet. Az *Árva vagyok a Temetésre szól az ének* akkordjait csalja fülünkbe, s a *Be jó volna* nem Petőfi *Volnék bárját* visszhangozza-e? A *Jó ideje* tisztára a Petőfi *Ez a világja* középső strófájának parafrázisa és a *Megy az őszi felhő* a *Reszket a bokornak* mutatja külső-belső hatását.

Ime Tóth K. lelkének oázisai, melyeket be-befűtt a szenvedések nagy sivatagáról föl-fölkerekedő homokfelhő. Dalai legjavarészt költői pályája elejéről valók, később küzdelmei, csalódása szaporodtával mind ritkábban mutatta azt a nyugodt meleget, melyben a dal fogan.

Mégis, életének ridegebb szaka sem volt egészen kietlen. Szerelemben égő, forrongó szíve hült hamuvá porladt igaz, a nélkül, hogy a viszonzás éltető hevében újabb-újabb erőt gyűjthetett volna, de azért egy-két szerető szív mindenkoron »dobbant felé,« »sohasem élt egészen szeretethiányban.« Csordulatig megtölt, sovárgó szíve epedve fordult ez érző rokonok felé s mohón öntötte árszait, enyhülést, könnyebülést, gyógyulást keresve, remélve.

Mint az erények mintaképe, a női dicsnek fénykoszorúval övezett alakja ragyog egész költészete fölött: édes anyja. Ez a gyenge, beteges s lelke nagyságával mégis oly erős, szenvedő, jószágos alak az ő őrszelleme minden időben. Mennyi sóvárgással, zaklatott lelkének egész mohóságával siet a bajai kis lak felé, átölelni ez édes

(Bellosits.)

lényt, keblére borúlni s elsírni szenvedéseit, enyhülést meríteni az ő végtelen szerelméből! A világi vásártól érintetlen szentnek igéiként hat reá minden szava, a kit megtisztított a fájdalom tüze s szenvedélyektől menten, egyedül a mások szeretetében olvad föl.

Ki mindig áldozott s nem tudta, hogy áldoz,
Hasonló a vérét odadó madárhoz.

A dicsőség közepett, midőn az egész város ünnepele harsogja nevét, jobban meghatja az a két szerető szó, melyet anyja súg fülébe, pedig a fia diadalán érzett öröm elfojtja keblét és ajka csak rebegni tud. Mily boldogan, de az életük nemességén érzett öröm komoly hangján éneklő örömlakodalmukat, melyet az ég megengedett érne, s midőn tízévi ágyhoz szegző betegség után a hű anya meghalt, emléke akkor is el nem homályosuló fényvel, soha nem hűlő meleggel ragyog föl élete pályáján, pedig akkor ez a pálya már az élet bonyodalmaiban megtévedt lélek útvesztője vala. Ennél a sírnál jobbnak érezte magát akkor is, tisztább akart lenni, mint valóban, hogy igazán imádkozhassék azért, ki ott lenni nyugodott s ott sem szünt meg őt szeretni.

A családi életet PETŐFI vitte be a magyar költészetbe, midőn az egyéniség költői érvényesülésének körét kiszélesítette. Ő nála is az *anya* tündöklik, a szerető, a jóságos, az önfeláldozó anya, a női szívnek kimeríthetetlen erényei. Édes atyját, ezt a derék, jószívű, egy kicsit hiszékeny, egy kicsit korlátolt alakot már a humor verőfényével vonja be, a ki taglójával ökröt üt, a versírást fölösleges időtöltésnek tartja, a színészetet meg épen hitvány komédiának tekinti. Öreg korára elszegényedik, tönkre megy s nagy nehezen húzza az élet igáját, össze-össze koccan jó feleségével s »a mint összekoccan, meg is békül,« majd a szabadság nagy napjaiban feltámad ifjú tüze, s ha a kardot már nem bírják karjai, »vén zászlótartó« lesz: a mosolygó szeretet az, mely Petőfi tollát rajzában vezeti.

TÓTH KÁLMÁN szintén humoros hangot használ édes atyjával szemben, noha erősebben nem tudja humoros alakká kidomborítani. Inkább csak a kissé szögletes, örök pipafüstfelhőbe burkolt becsületes kisvárosi ember benyomását teszi reánk, a mint költeményeiből kialakul. Így a *Hazatérés* című versében:

A zajra apám is kijön szobájából,
Már messziről kezdvén, hangosan, hogy mi a?

S akkor látja csak, hogy
 Megérkezett fia.
 Kiveri pipáját s aztán gondolkozik,
 Hogy vajjon mit mondjon nekem újat, nagyot,
 S utoljára is csak annyit tud mondani,
 Hogy a bajszom megnőtt, egész ember vagyok.

Hasonlólag a *Míntha volnék* költeményben:

Éd's apám is közibünk jő,
 Pipájából nagyba füstöl —
 Kupak alatt ég a parázs,
 Úgy hozta azt el az üsttől.
 S rá mutat, hogy minő piros . . .
 Dohányát is megdicséri,
 Szinte hallom, miként mondja:
 Aligha nem verpeléti!

Szülei és öcscse mellett — kit TÓTH KÁLMÁNNál *hugocskái* helyettesítenek — fia az, kit PETÓFI családja köréből a költészet régióiba emelt. Még nyughatatlan szakában elbájolja ARANY családi idillje, s élete főboldogságának tartaná, ha valamikor oly kedves gyermekei lennének, mint Laci és Juliska. Valóban *Arany Lacinak* írott verse a gyermekköltészet remeke, akkor első a magyar irodalomban, s a költő, ha tovább él, alkalmasint egész koszorút fűz gyöngyeiből. De fia születése alkalmával azonnal amaz erkölcsi magaslattal foglalja el, melyről világnézetét általában megalkotta, s föltámad benne a kérdés, vajjon fia méltó lesz-e majd hozzá, betölti-e helyét, tovább él-e a lelke őbenne? A hazának akarja felnevelni s e jogon kéri a sorsot, »ne rántsa magával idő előtt.«

Míntha még itt is megsejtette volna a jövőt!

TÓTH KÁLMÁN boldogabb apa volt. Életének legkomorabb szakát szépen fejlődő fiának látása deríti, bús magányát kacagása édesíti, játékaik úzik tova. Fia jövőjét nem találgatja, talán nem is szeretné, hogy a nagyság útjait járja.

Ne vigye az élet széles tengerre,
 A hol a gyöngy viharra van keverve,
 Ne csábítsa messzenéző vitorla . . .
 Jobb a kis tó, keskeny ladik százszorta.

De míg egyre érzékenyebb szívének egész rajongó szeretetével öleli magához s szinte második gyermekké lesz miatta, egyszersmind

atyai komolysággal tanítja hazát szeretni, nagy férfiak emlékét tisztelni, erkölcsben, istenben hinni. Mikor édesanyja is meghal, valósággal e gyermek lesz nemtője:

Édes hangod elnyom minden zajt,
Mely lenn szívem poklában tombol,
Diadalkaput építesz te
Az én meghajlott homlokomból.

Hányszor hurcoltak szenvedélyek,
Azt hittem, meg nem menthet senki,
S az ezer karú óriások
Körméből kis kezecskéd vett ki.

A világ sértései elől az ő ártatlan lelkéhez menekült, s az az *Apai áldás*, melyet az égtől reá esd, mintegy viszonzás azért a derűért, melyet e gyermek zaklatott életének alkonyára árasztott.

DR. ZLINSZKY ALADÁR.

TÓTH KÁLMÁN MINT LÍRIKUS

I fjúságom ábrándjainak, lelkesedésének, törekvéseinek, egész idealizmusának költő-eszményképe, legszeretettebb dalnoka. A kinek dalait mohón szívtam a lelkembe, ott, azon *a homokon*, a hol születtem én is, — az általa »megáldott« *kis folyó* partján, ülve egy-egy ákácfa alatt, — az e folyón túl levő *sötét kerek erdő* pázsitjain, — meg aztán épp az ő szülőházának utcájában álló saját szülőházam udvarán a faárnyas puha gyepen leheverészve, vagy a házi kert kunyhóvá összehorult szőlőlugasai alatt, — kezemben, előttem az ő első dalos könyveivel.

A kinek balladáit s elbeszélő költeményeit, mint: a *Losonci özvegyét*, a *Gara Máriát*, a *Szilágyi Erzsébetet*, a *Bánfiné átkát* — ezt, a költő által későbbi gyűjteményeiből kihagyott szép szavalati művet, melyet a tanuló ifjúság a Lonkay-féle nagy olvasókönyvből szerte a hazában jól ismert és kedvelt, — majd a *Ki volt nagyobb?* és *Előre!* című gyűjtő hazafias költeményeit az iskolákban s a tanuló ifjúság által rendezett hangversenyeken nagy lelkesedéssel és nagy lelkesedést keltve szavaltuk, melyek közül évek mulva Zomborban, e több nyelvű városban, már mint végzett joghallgató, egy hangversenyen ugyancsak az *Előre!* elszavalásával nem csekély hatást idéztem elő.

A kinek humorisztikus versei, a »Kipfelhauser költeményei« is inkább lírai közvetlenségükkel, mint a bennök nyilatkozó enyelgő szatirával hatottak.

Valóban, TÓTH KÁLMÁNban a dalköltő az, a ki irodalmunkban egyéniségével erősen kivált; — a ki fölléptével gyorsan hatott, ha nem is oly rendkívüli módon, mint egykor KISFALUDY SÁNDOR, majd később PETŐFI, de ezek után senki a magyar lírikusok közül jobban, általánosabban és tartósabban, — az ő műveinek hatásával természetesen szembe nem állítva a nagy nemzeti énekek: a »Hymnusz« és a »Szózat« hatását, mely utóbbiak s általuk költők, épp úgy mint a BERZSENYI-féle ódák és költőjük, e tekintetben más szempontok alá esnek. Mert itt nem egyes költeményekről, hanem a költő egész költészetének egyetemes hatásáról van szó.

A dalnokról szándékozom én elmondani véleményemet, a dalnoknak akarom én nyújtani elismerésem szerény koszorúját.

TÓTH KÁLMÁNról sok ideig sokan azt tartották, hogy ő egyszerűen utánzója PETŐFINEK. Majd az a vélemény terjedt el róla, hogy benne a Petőfi-utánzóból, költői fejlődésének későbbi folyamán bontakozott ki az önálló egyéniség.

Az én véleményem az, hogy miután Tóth Kálmán Petőfi hatása alatt kezdett írni, annak hatása tagadhatlanul meg is látszik első művein; — de még költői pályája kezdetén sem volt ő Petőfi szolgai utánzója, mert költészetének sajátossága már legelső műveiből is kiérezhető.

A nagy költők hatása, valamint magára az egész nemzetre, épp úgy az újabb költői nemzedékre is, elmaradhatatlan. E kettő közt az a különbség, hogy míg a nemzet csak ajkára veszi a szívéhez szóló dalokat, az újabb költők előtt egyszersmind lelkesítő példák is azok. Innen van, hogy VÖRÖSMARTY első lírai költeményei a BERZSENYI ódáinak mintájára készültek; innen, hogy ARANY is első epikai művét, az *Elveszett alkotmányt* Vörösmarty példájára hexameterekben írta meg; innen PETŐFI zsengein a BAJZA-féle németes szentimentalizmus nyomai.

Csodálható-e, ha Petőfinek, a magyar lírai költészet irányát újjá alkotó lángszellemnek óriási hatása alatt TÓTH KÁLMÁN, a vele egy időben fellépett többi lírai költőkkel együtt, Petőfi sok költeményének mintájára kezdett írni? Így készítette Petőfi *Felhői* nyomán a *Künni a szabadban*, *A búbánat*, *Én a lélekről* című és még néhány hasonló apró költeményét, továbbá Petőfi életképeinek mintájára a *Magyar korcsmáros*, a *Hej! csikós!* címűeket, — így születtek Petőfi dalai-

nak hatása alatt a *Hogyha titkolt, Akármit beszéltek, Csakugyan*, stb. És ezeket a költő, sok más költeményével együtt, már a »Huszonöt év után« című, majd az 1878-ik évben sajtó alá rendezett s Ráth Mór által kiadott utolsó gyűjteményéből ki is hagyta, kegyetlenül kitagadta, pedig ezek közt is nem egy van örökszép.

Ne abból ítéljük meg TÓTH KÁLMÁNT költői pályájának kezdetén sem, hogy Petőfi egyik-másik művéhez hasonló tárgyat énekelt meg, hasonló képet festett, vagy hasonló gondolatnak adott kifejezést. E tekintetben PETŐFI nagy hatása alól ő sem emancipálhatta magát. Hanem keressük, hogy találunk-e Tóth Kálmánban sajátos érzést, hangot és művészi formát?

Ezeket a vonásokat pedig már az első költeményeiben is megtaláljuk.

Érzelmeinek, hangjának egyik alapvonása a gyöngédség, mely első verseit, a *Vadrózsákat* oly bájosakká, üdékké teszi, s mely későbbi szerelmi költeményeinek több darabjából, még inkább az édes anyjához és fiához írt dalokból oly kedvesen és megkapólag szól a szívünkhöz.

Íme szerelmi dalaiból költői pályája elejéről:

Ne süss nap, oh ne süss!
 Ne süss oly keményen!
 Az én kis liljomom
 Az erdőbe mégyen.
 Hervasztó tüzeddel
 Bujj el a felhőkbe,
 Bujj, bujj, bujj el, a míg
 Elér az erdőbe.

Vagy:

Jaj Istenem! Jaj Istenem! be félek!
 Baja történt tegnap este az égnék...
 A kit illet, rávigyázni nem tudott,
 És az égről egy szép csillag lefutott.
 Azt beszél mindenik, ki ahoz ért,
 Hogy a legszebb lány hal meg ily csillagért...
 Jaj Istenem! Jaj Istenem! be félek!
 Hogy rózsámra szüksége lesz az égnék!

Vagy a pálya deléről:

Bepirosítom, mint szellők a felhőt,
 Sójajaimmal borongó homlokod,

Kicsalom rá az öröm napját,
Örökös kedved, mosolyod.

És ott ülök mindig lábaid mellett,
Miként a hab a part virágjánál,
Kis kezedre is több gondot fordítok,
Mint országára egy király.

S pályája vége felé:

»Hogyha látna a pásztor,
Nem nézné a virágokat,
Ha látna a csillagász,
Nem nézné a csillagokat,
S nem vizsgálna gyöngyöt a
Vizek tengerésze:
Pásztor, bűvár, csillagász,
Mind, mind téged nézne!«

Hát még a szeretet dalaiban! Ime a pálya elejéről:

»Édes anyám ölében van fejem,
Nem szégyellem én most se' magam itt.
Elhallgatjuk így szépen, kettesen
Az istenfecskék kedves dalait,
A fülemüle az én madaram,
De most ne halljam én őt zengeni,
Most csak az istenfecskét szeretem,
Mert anyám ezt legjobban szereti.«

Sok év múlva, anyja kórágánál:

»Ha valaki látna itten,
Ágya mellett engemet,
Nem ismerne, tudom, reám,
Ugy mosolygok, nevetek.
Nehéz nekem a mosolygás,
De ha ennek ő örül,
Ha mosolyt kelt ott is, az ő
Beteg ajkai körül.
Százfélt is el-elkérdez,
És én csak jót felelek;
Agg bokornak így suttoznak
Gyermeki: a levelek«

A másik, és pedig az uralkodó hang az ő költészetében, a bának, a szerelmeiben, másokban és sokszor önmagában csalódott szív fájdalmának s pályája delelőjén túl az emésztő töprengésnek, öngúnynak szívhez szóló, szívet tépő hangja.

S e hang, mely csak később válik műveiben mindinkább uralkodóvá, már első verseiben is megszólal. Ugyanaz, a melyről senki se merete volna mondani, hogy a PETŐFIÉHEZ hasonló talán, — a mely épp úgy nem volt a Petőfi hangja soha, mint a gyöngéd-ségnek a fennebbi példákból kiérezhető hangja sem, mert Petőfi szilaj szenvedélyvel énekelt, s benne a szerelmes ifjú ellágyulása hasonlított a viharok sutogó szellőbe átmenő hangjához, a szerető fiú gyöngédsége pedig a megtérő fiúéhoz.

TÓTH KÁLMÁN, pályája elején ilyen búsan énekel:

Búra hajlik a szomorú fűz ága . . .
 Búra hajlik az én életem világa,
 Édes szülém váltig biztat, de tudom,
 Hogy a nyarat általélni nem fogom.

— — — — —
 Virágot még síromra se hintsenek . . .
 Nehogy csudát lássanak az emberek:
 Bús szívemnek poraitól síromon
 Fekete lesz a hófehér lilium.

Sok év múlva, egészen ugyanazon a hangon:

Katangkóró tévedezget az úton . . .
 Mért is élek voltaképen, nem tudom.
 Katang élte a céltalan bolyongás,
 Az én egész életem is semmi más.

A pálya delén:

Alig jöttél s itt hagysz már engemet,
 És elviszed magaddal szívemet.
 El is viszed, de mégis itt hagyod,
 Hadd dobogja szüntelen: meghalok.

Kanyarúl a hajó az erdőnek,
 Lobogtatod messziről kendődet . . .
 Lobogtatnám én is, de nem lehet,
 Törölni kell könnyező szememet!

Majd:

Piros tűzből sötét korom,
 Szeretetből gyűlölet,
 Gúny lesz a sok szenvedésből,
 De senki sem tudja meg.

Nem tör az ki, csak belől dül,
 És a szívet bántja csak:
 Mért szeretett, mért szenvedett,
 Mért volt olyan balgatag!

S a szív tragédiájának szomorú foglalatja:

Te engemet szeretsz, én másért lángolok,
 A kinek szíve tán ismét másért dobog,
 És így tovább... tovább... mást szeret mindenik,
 Oly csillagok vagyunk, mik egymást kergetik.
 S nem fogjuk sohasem egymást beérni, nem,
 És hideg-hűtlenül, forróan és híven
 Úgy bolygunk, epedünk át egész életen —
 Minek is van a szív, s a szívben szerelem.

S ugyanannak végső akkordja:

Nincs sehol a pohár,
 Melylyel szomjam oltsam,
 Nincs sehol a párna,
 Hova fejem hajtsam.
 Hajlékom, mezőim
 Sehol nem találok,
 Eltűnt veled egész
 Életem, világom.

Az ily hangú dalok hatása alatt írta valamikor, a volt honvédből cs. kir. bakancsosnak besorozott Lisznyai Kálmán, úgy az 50-es évek közepe felé, tehát Tóth Kálmán költői pályájának elején — a hazától távol, egy hosszú versezetben, hogy mennyire óhajtana már az irodalom központjában élni s ott — a többek közt — »hallgatni Tóth Kálmánt örök költői panaszával.«

Valóban, ez az örök panaszos hang TÓTH KÁLMÁN költészetének egyik oly sajátos vonása, a melyhez hasonlatosat sem Petőfinél, sem más költőknél nem találunk, jeléül annak, hogy Tóth Kálmánt korántsem a Petőfi-kultusz, hanem a saját geniusza tette költővé.

Belevegnyül ez a hang még édes anyjához írt, a legmélyebb gyermeki szeretettől s gyöngédségtől áradó költeményei egyike-másikába is.

Ezt érezzük a *Csak hogy itt vagy* kezdetübről, melyben elmondja a hozzá megérkező édes anyának, hogy soha sem várta még így, s hogy a sok veszteség után

Most csak a sok elfojtott köny
 Égeti még a lelkeket,
 Mít a férfi nem sírhatott
 Boldogsága sírja felett.

De most előjöhet a köny,
Te előtted mért szégyelném?
Szabad sírni a gyermeknek
Édes anyja édes keblén!

Aztán egyéni vonása a lelkesedés is, mely hazafias költészetét jellemzi, egészen megkülönböztetve többi nagy lírikusaink hazafias költészetétől s így a Petőfietől is.

Míg VÖRÖSMARTY és PETŐFI az 1848-ik év előtt a nemzet önrzetéhez szólva, tespedéséből rázták fel a magyart, majd PETŐFI a szabadságharcban Tirteus csatakürtjét fújta, míg TOMPA a gyász napjaiban megható elegiáival gyászolt a nemzettel s nagyszabású allegoriáiban is csak tartózkodólag buzdította: TÓTH KÁLMÁN a leveletetés, a gyász sötét napjaiban ifjúi lelke egész hevével, bátorságával biztatta nemzetét, most a *Losonczy özvegyével*, melyben a büszke magyar nőt éneklí meg, ki fiát a hazáért hősi halálra küldi, majd *Szilágyi Erzsébet*t, ki fiát Mátyást, magasztosan inti a hazaszeretetre, majd a *Ki volt nagyobb?* cíművel, melyben történetünk nagy alakjait, köztük az ő őst is, Kontot, határtalan lelkesedéssel s a dal hangján oly megragadó közvetlenséggel dicsőíti, hogy ez a költemény megjelenése után napok múlva az egész haza legkedveltebb szavalati darabjává vált.

. Sokan voltak!
Nem tudom, hogy ki volt nagyobb,
Csak áldom az istenemet,
A mért én is magyar vagyok.

Épen ily hatású volt később az *Előre!* című költemény, melyben a honvédeket dicsőíti:

Oh drága kincs, melyet annyi
Sírhalom-föld be nem fedett . . .
Szó, a mely — bár némán — kiált . . .
Mit elvenni nem lehetett.
Ott van a zúgó erdőkbe —
Beírva az arcedőkbe —
Csontok közé, mik széthulltak . . .
Mert azok is megmozdulnak,
Ha még egyszer lesz: Előre!

Ez volt a vigasztalás, ez volt a buzdítás a szomorúság napjaiban. Ez kellett a magyarnak akkor; TÓTH KÁLMÁN ezzel szolgálta s

így mint dalnok a legjobban szolgálta nemzetét. Ha van költő, ki korához szólott s kit kora megértett, bizonyára az volt ő.

Mikor aztán a szabadság új korszaka bekövetkezett, s — a mit ő már az elnyomatás napjaiban is mert — mindenkinek szabad volt nyíltan énekelni hazafias eszméit, újabb líránk azóta sem mutathat föl sok hasonló értékű költeményt, mint a minőt Tóth Kálmán az aradi vértanúkról irt. Ugyanabból az alaphangból, végtelen hazaszeretetéből s lelkesedéséből kelt ki az is, melyben a vértanúk emlékét a szentek szentjének glóriájával övezi:

Ha megvolna a sok fa, min elvesztek:
 Úgy imádnók most, miként a keresztet,
 S ha megvolna a kötél, mely akkor volt:
 Mint a szentelt olvasót, úgy csókolnók,
 Óh, úgy csókolnók!

Mennyi önálló vonás a szerelem-, a szeretet- és a hazafias érzésekben! Mennyi sajátos hang ezen érzelmek összes skáláiban!

Mindezek közül azonban a panaszos és keserű hang a leguralkodóbb TÓTH KÁLMÁN költészetében. A költőnek, mint embernek egyéni életéből kelt az s így leginkább is jellemzi.

Nincs költemény, mely írójának egyéniségét határozottabb vonásokkal, hatalmasabb erővel domborítaná ki s örökítené meg a késő utódok számára is, mint az ő *Halál* című költeménye, melyről egykor maga mondotta nekem, hogy báró Eötvös Józsefnek — kora egyik legnagyobb gondolkozójának — kedvenc darabja volt, s melyről immár általános a vélemény, hogy a világirodalom egyik költészeti remeke.

Ah, az, az a halál, midőn még itt vagyunk,
 De halva, és magunk siratjuk — önmagunk.

S csodálatra keltő közvetlenséggel, mondhatni: a legmeglepőbb fordulatokkal, a minő hatásos átmeneteket alig mutat fel drámai monológ, írja le a költő, hogy mint halt meg benne a gyermek, majd keserű csalódások közt az ifjú s a férfi, s hogy bár agya »forr, és a keze mozog még«, de tudja, »hogy ez nem élet — és a mi még hátra van, az csak — elköltözés.«

Az a mély fájdalom, az a hamleti tépelődés, mely TÓTH KÁLMÁN költészetén általvonúl, e művében érte el tetőpontját.

Pedig e költemény alapgondolata csak épen oly közös mindannyiunkban, mint akár a nap, a hold, a csillagok, mert hiszen tudni való, hogy az ember »physice« tekintve, részenként hal meg. Hivatkozhatni arra is, hogy SAPHIR szintén megírta: »Az ember egész élete temetés: 12-ik évével eltemeti viruló, mosolygó gyermekkorát, 18-ik évével rózsás ifjúságát, 20-ik évével első szerelmét, 30-ik évével az emberiségbe vetett hitét, stb.« Előállhatni *Medgyes Lajos*nak, egyik magyar poétának — de csak a középszerűekből — régebben megírt következő kezdetű versével is: »Nem egyszerre hal meg az ember,« melyben szintén le van írva az elhalálozás eme kronologikus menete. De mit bizonyíthat mindez? Csak azt, hogy az igazi költő nemcsak a nappal, a holddal, a csillagokkal lep meg mindig új képekben, hanem minden közelfekvő, kézzel fogható igazsággal is, az ő sajátos egyéni érzelmeivel hozva azokat kapcsolatba, hogy tehát e tétel igazságából foly az is, hogy míg SAPHIR közönséges, vaskos humorral fejezi ki, hogy önmagát temetve, lassanként hal meg az ember, *Medgyes* pedig minden költői emóció híjával mondja el versben ugyanezt: addig TÓTH KÁLMÁN ugyan e tapasztalati — mindenkiel közös — igazságot önmagában egyénítve, hatalmas páthosszal énekl meg s megalkotja a világirodalom egyik remekét.

Nem mindjárt utánczás az, ha a költő hasonló tárgyról, vagy alapgondolatról énekel; az a kérdés, hogy *miként* énekel róla? A tárgyba, az alapgondolatba a költő adja a lelket; az a kérdés tehát, hogy a *saját* lelkét adja-e abba, vagy a *másét* költőzteti belé? Az előbbi esetben a költő eredeti, az utóbbi, és csakis az utóbbi esetben utánczó.

TÓTH KÁLMÁN, költői pályája kezdetén, a *Petőfi* költeményei közül sokhoz hasonló tárgyúakat írt, de azért még sem volt *Petőfi* utánczója, mert mindezekben a versekben is benne van az ő sajátos költői egyénisége, mely a fennebb kimutatott vonásokból rajzolódott; mivel azonban még a pálya kezdetén volt, csak az általa fölvetett tárgyakat és a népies formát tekintették s készek voltak ócsárlói az elhamarkodott, de igazságtalan ítéllettel, hogy *Petőfi* utánczója.

De nem csak ez a vélemény helytelen, helytelen az is, hogy *Tóth Kálmán* csak pályája későbbi folyamán vált önálló költői egyéniséggé. E téves véleményre az adhatott okot, hogy *Tóth Kál-*

mán a Petőfi egyik-másik költeményéhez hasonló tárgyakat megénekelni később teljesen megszűnt.

Valóban, mindig magát, a saját érzelmeit énekelte. Innen van hatása. Ezzel győzte le ellenfeleit és győzött időn, enyészeten.

A helyzetből, melyben élt, fakadtak költeményei, — ezért dalolt mindig »igazságot«, a mint legutolsó versei egyikében kifejezte.

Mikor LONKAY egy zsebkönyvet adott ki, — a címét már elfeledtem, — TÓTH KÁLMÁNTól is kért abba költeményt, ki egy levél kíséretében, melyben megírta, hogy új most nincs s műzsáját erőltetni nem akarja, elküldötte neki az akkor már máshol megjelent *Ki volt nagyobb?* című hazafias költeményét. S Lonkay e költemény mellett a költő levelét is kiadta — nagyrabecsüléséül a költőnek.

Az 1867-ik évben egy verset küldöttem be *Bölcső mellett* címen a *Fővárosi Lapokhoz*, melyet akkor már VADNAY KÁROLY szerkesztett. Feltűnt nekem, hogy a vers megjelenése után két nappal kaptam róla, egész nevem kinyomatása mellett, szerkesztői üzenetet, melyben a költészet művelésére nyertem buzdítást. A szerkesztők üzeneteiket mindig az illető művek megjelenése előtt szokták írni, ennél pedig megfordítva állott. Nem értettem a dolgot. Több hét múlva találkoztam TÓTH KÁLMÁNNAL a bajai lőkertben s ekkor mondotta el, hogy ő tőle eredt az üzenet. Kérdezte, hogy küldöttem-e be azóta verset a lapnak, — írtam-e? Feleletemre, hogy nem, és hogy most nem tudok írni, így szólott: »Nem tesz semmit. Ön most azért nem tud írni, mert bizonyára nincs hozzá való helyzete. Majd ha helyzetei lesznek, önként jönnek akkor a dalok.«

Hirdette szóval és — tanította is.

Akademiai székfoglalójában (*A drámai nyelvről*) többi közt így ír

»A helyzet, a cselekmény a vezér,
Enélkül a poéta mit sem ér.

Ez kell a legcsekélyebb költeményhez:
Mert helyzet már, ha a szív gondol, érez, —
S hogy líránk rossz és nem halad soha:
Helyzethiány ennek is az oka.

Hej Byron tudta, mi a helyzet,
S az életben is drámát keresett.
Ment, élt, viharzott, összeütközött —
S termett a szép vers a szívharc között.«

Az ő szívharcaiból is termettek a szép versek, melyek lírai költészetünk gazdag virágkertjében a legszebb virágok közé tartoznak.

Ime egy helyzete.

Az 1865-ik év őszén, mikor először választották meg Baja város országgyűlési képviselőjének, nagy lelkesedés közt, a nép ezreivel vonultunk ki elébe, mikor Királyi Pállal s néhány irótársával a választás napja előtt Bajára megérkezett. Szüleihez szállott, — egy szűk utcára néző kis házba, melynek azonban hosszúra nyúló udvaráról a fötérre is nyílt egy kis ajtó. Mi elkisértük eddig az ajtóig, melynek lépcséjén állva, szelíden mosolygó arccal hallgatta végig a szónokokat s érzelemtől reszkető hangon válaszolt nekik. Azután visszavonult — édes anyja betegágyához. Künn pedig utcáról-utcára harsányan éltették a nevét. Ebből a helyzetből fakadt a következő költeménye:

»Az utcákon éltetik nevemet.

Én itt benn a szobában hallgatom,

Őrizve a te betegágyadat

Én jó anyám, szenvedő angyalom.

Mosolygasz, hogy e zaj tetszik nekem,

De látod — látod: hogyné tetszenék!

Most hiszem, hogy tettem valami jót,

S ezt visszaadja ím nekem a nép.

De bár százak harsogják künn nevem:

És harsognák még ezer annyian:

• Nem lenne olyan édes, mint midőn

Te anyit súgysz csak: édes jó fiam!«

Sem a díszes, a lelkes fogadtatás, sem az éljenző nép szűnni nem akaró hullámozása *egyedül* nem sugallt az ő szívébe daleszmét, hanem e külső keretben az ő szenvedő édes anyjának betegágya, ez volt az a szent hely, melynek zsámolyánál leborulva fogadta szerető gyermeki szívébe a múzsa ihletét.

Mi természetesebb annál, hogy az a költő, ki mindig *igazságot* énekelt, azt világosan, könnyen érthetőleg tette. Fennebb említettem, hogy TÓTH KÁLMÁNban sajátos művészi formát is találunk. Nem a külső az, ámbár ilyent is sok újat találunk nála, mint:

Nem is lenne ezután szó

Galamb bűgásáról,

Rózsa nyílásáról,
 Ha egymásé lennénk mi . . .
 Ha valami nagyon, nagyon
 Szépet mondanának,
 Akkor a világnak
 Rólunk kéne mesélni.

Vagy:

Ha szerettem, megbántam,
 Valamennyi, kit szeretünk hálátlan;
 És ha aztán gyűlöltem:
 Nem a bántót, csak magamat gyötörtem.

Vagy:

Ne szeress te senkit soha e világon,
 Téged e világon senki sem érdemel.
 Legyen a te éted szép borongó álom,
 Miből föl ne rázzon
 Soha egy szenvedély szilaj kezeivel.
 Az élet tengerén mint virágos sziget,
 Illatozz mindennek, és mégis senkinck.

Az ő költeményei csak úgy tarkáznak a különféle formáktól; de e mellett fő az, hogy az alapeszme csaknem mindig megtalálta nála a megfelelő hangot, hogy disszonancia ritkán zavarja műveit, s hogy verseiben a kerekdedség, az alapeszme és hang egysége mellett a világos előadás szinte páratlan. TÓTH KÁLMÁNNak nincs egyetlen költeménye sem, mely az első elolvasásra úgy egészében, mint részeiben azonnal meg nem lenne érthető.

Hogy e világos előadásban szintén öntudatos művész volt, felemlítem azt a kijelentését, melyet a 70-es évek elején ugyancsak a bajai lőkertben társalogva, tett előttem. A legújabb lírikusokról szólva mondotta, hogy »általában, kevés kivétellel, nagy hibájuk az, hogy verseik tartalma homályos; nem tudnak világosan írni, pedig e nélkül nincs igazi hatása a költeménynek.«

Tudott ő. E művészetében rejlik az a nagy közvetlenség, mely — Petőfin kívül — egyik lírikusunknál sem nyilatkozik oly nagy mértékben, mint nála.

Gondolhatná valaki, hogy ez a nagy közvetlenség talán túlságos egyszerűségéből eredt; hogy a »szív költője« talán kis mértékével bírt a képzelemnek s így a komparációkban, a metaforákban való szegénységénél fogva volt olyan nagyon könnyen érthető.

Ellenkezőleg, írt ő képekben számtalanszor, de mindig csak olyankor, mikor épen helyén volt.

Mert a mint tankölteményében mondja:

A hasonlatok és a képletek
Valójában sohasem egyebek,
Mint helyzetünknek kifestése, ha
Az egyszerű szó még kevés vala,
Midőn lelkünk megértetése végett
Felmutatja a magyarázó képet.

Igy van ez különösen a daloknál. S nézzük csak, hogy írt ő akkor, mikor *kellott* a helyzetet kifestenie, hogy mentől érthetőbb legyen:

Hogy repül a madár fészkébe,
Fára a folyondár hogy szalad,
Hogy megy a folyó a tengerbe,
Csak énnékem hozzád nem szabad!

Minő képes kifejezés — és mégis minő világosan előadva. Ez az ő sajátos művészete.

Míg ott, hol az egyszerű szó is elég, kép nélkül is mennyire hat — a sajátos hanggal és közvetlenséggel:

Nem gondolok a világon senkire,
Nem kell nekem a világon senki se.
Egy kis lányé az én egész életem,
A többi csak van is, nincs is énnékem.

Nem bánt engem semmi se a világon,
Csak egy kis lány az én gyöttrő halálom.
Én istenem! ugyan mondd meg, hogy lehet,
Hogy az gyöttrő, kit egyedül szeretek?

Hogy TÓTH KÁLMÁN mennyire bírt a képzelet kifejező erejével, számtalan költeményével bizonyítható.

Ime a DEÁK FERENC emlékére írt ódából e jellemző versszak:

A szem volt ő, mely érettünk messze néz,
Hallás, mely mindent figyelembe vész,
A kéz, melyben törvényünk volt a kard,
Mely oltalmaz, véd, s ha kell, visszatart;
Az ajk, mely minden érzést kifejez:
Egy nemzet vágya és igéje ez,
Erős, hatalmas akkor, hogy ha szól:
Félelmes, mikor hallgat és dacol.

TÓTH KÁLMÁN bírt a költészet hatásának minden eszközével, de mindegyikkel csak ott élt, a hol azzal élnie — *kellett*.

Sok remek költeménye közt vannak gyengébb művek is, ez tagadhatatlan; de hiszen e tekintetben ő sem lehetett kivétel. Nincs az a költő a világon, a legnagyobbaknak elismerteket sem véve ki, a kinek művei közt ne akadnának gyengébb alkotások.

HOMÉR is alszik néha. VÖRÖSMARTYNAK a TOLDY FERENC által két kötetten át három fejlődési időszakba sorozott kisebb költeményei közül az első időszakbeliek később a Ráth Mór kiadásában annyira leolvadtak, hogy abból a 77 költeményből mindössze 10 maradt meg.

TÓTH KÁLMÁN élete végén maga mondja egy versében műveiről, hogy: »Sok pusztult az idő alatt.« De a legkérelhetlenebbül pusztított köztük — a saját keze. Mert senki sem volt szigorúbb bírálója, mint a jobb művek kiválasztásánál önmaga.

Sőt meghagyott versei közt is akad élete végéről egy-két gyengébb, melyek túlságos érzékenységből eredtek, mikor már minden bántotta, s mikor a sok szenvedéstől elkínzott szív apai szeretete már néhol nem gyöngédségnek, hanem gyöngeségnek adott kifejezést.

Mert nemcsak egyik-másik szerelmében, hanem több barátjában is csalódott, a kikben »szív helyett csak kigyófészket talált.«

Van hála, ezt hivé, barátság, becsület —
S jónak győzelme, mely bár késik, megjöhet.

Pedig:

Csak számítás van itt, gonoszság és szemét.

És élete vége felé felkiáltott:

Nem hiszek én senkinek
Itt az egész világon,
Minden megcsalt, ki csak élt,
Szeretóm és pajtásom.

És mindig sötétebbnek nézte a világot. Csalódásainak sötét perspektíváján keresztül tekintett már minden eszmét, tárgyat, alkalmiságot.

Mikor az 1876-ik évben egy kötet verset adtam ki s azt neki ajánlottam, ő levélben megköszönve ezt, a többi közt így ír: »Önnek

én nem tettem semmit és még is figyelemmel van irántam; mily sokan vannak, kik az irodalomban mindenüket nekem köszönhetik és rút hálatlansággal fizetnek.«

De ha ez az elgyötört lélek már nem volt is képes többé szaporítani halhatatlan művei számát, legutolsó verseitől sem vitatható el az ő szívhez szóló közvetlensége.

Hogy ez a költő, kinek dalaiból egykor a nemzet vigaszt, reményt, hitet merített, — kinek dalaira az ország figyelve várt, ki a magyar nők legkedveltebb dalnoka volt, — a *Fütyül a szél, Búza közé, Hegedülnek, Lemondani, Sirjon, ríjjon a hegedű, Naptól hervad, naptól virít a rózsza, Befűtta az utat a hó* és több, a nép ajkára is átment dal s számtalan szép szerelmi költemény, úgy a fennebb kiemelt, valamint több fel nem említett magas szárnyalású hazafias és egyéb költemények s a költészetét betetőző *Halál* című megdöbbentő hatású költemény mély és lángoló érzelmű dalnoka milyen helyet foglal el költőink közt, erre nem oly nehéz a felelet, mint a milyennek a korlátok közé szorított kislelkű felfogás és kételkedés találja.

Sohasem voltam barátja a költők klasszifikálásának. Nem lehet azok közt csak kielégítően igazságos sorozati osztályozást is felállítani. Lehetetlen, mikor valamint a hány az ember, annyiféle: épen úgy — a hány féle a költőben az emberi egyén, annyiféle annak költői nyilatkozata is. Ha ezek a nyilatkozatok híven tükrözik a költők egyéniségét, és úgy, hogy hatásuk egyetemes, mondhatjuk: ez a költő magasztos érzelmű, mint Vörösmarty, — az heves és dúsgazdag képzellemű, mint Petőfi, — ez mélyen bölcselkedő, mint Arany, — amaz melankolikus, mint Tompa, — emez gyöngéd és kesergő, mint Tóth Kálmán; — de osztályozni ekkép: első Petőfi, azután jó Arany, azután Vörösmarty, meg ismét Aranynyal, vagy Vörösmartyval kezdve a sorozatot, nagy megerőltetéssel fölvenni utánuk még Tompát, azután — a régi jó Csokonairól, Kisfaludy Sándorról, Berzsenyiről, Kölcseyről is megfeledezve — megállani, mintha a magyar költészet velük kezdődött s velük be is fejeződött volna: nevetséges.

»Csak egy munka méltó a világon az emberhez: igazságot hozni létre, melynek átadjuk magunkat s melyben hiszünk,« mondja TAINE.

Az a költő, ki igazságot hozott létre, méltó munkát végzett, ha még talán kevésbé ismeretes is, ha talán név nélküli is.

Annál inkább ezt végezte TÓTH KÁLMÁN, ki hazája tapsaitól kísérvé zengé dalait, a melyekről méltán írta a legtalálóbbról epilogúl:

Minden dalom igazság volt, —
Soh'sem mondtam hazugságot.

Mi ez igazság hatásának teljesen átadtuk magunkat. Mi ez igazságban hittünk és ma is hiszünk.

TÓTH KÁLMÁNNál, költeményeiből és ezek hatásából ítélve, nem nehéz felismerni a helyet, melyet költőink közt elfoglal. Dalköltő volt a szó legigazibb értelmében és termékenységre, belértékre, hatásra nézve PETŐFI után a legnagyobb, kit ARANY, VÖRÖSMARTY s a fennebb felsorolt többi jelesünkkel együtt méltó említeni, a minthogy a nemzet kegyeletében, TOMPÁVAL együtt, ezek sorában foglal helyet.

DÖMÖTÖR PÁL.

TÓTH KÁLMÁN MINT DRÁMAÍRÓ

Valamikor azt mondták, hogy azon gyöngyöket, a melyeket PETŐFI elejtett, TÓTH KÁLMÁN, a lírikus szedegette föl. Az irodalomtörténet döntse el, mennyiben találó e mondás. Mi a drámaíró Tóth Kálmánt vizsgálva, elmondhatjuk, hogy a mit nem írt meg SZIGLIGETI, azt megírta TÓTH KÁLMÁN. Szinte kiegészítője lett Szigligetinek, ki, mondhatni, valamennyi újabb drámaíróknak mestere volt.

Szigligeti neve oszlop a magyar irodalomban, mely még sokáig nemcsak emlék, hanem útmutató lesz a dráma mezején. Ha van benne akkora költői ér, a mekkora megfigyelése és meseszövése volt: a világirodalom nagyjai mellett állhatna. De így is páratlan: virtuozitása. Tehnikája, ekonomijája, izgató és fokozó képessége vetekedik a francia romantikus dráma mestereivel. Ő nem csak tanult a franciáktól, velök egyenrangúvá nőtte ki magát. SZIGLIGETI épp úgy mester, mint SCRIBE vagy DUMAS, sőt humor dolgában fölötte áll a két korszakalkotó írónak.

Már titkár, dramaturg s végre igazgató korában praktikus érintkezésben állt a fiatal írókkal és sokkal önzetlenebb jellemű volt, semhogy befolyását kevésbé jóakaratólag érvényesítette volna.

Csiky, Várady s mások szebbnél szebb emlékeket állítottak neki a kegyelet és őszinte hála adójában, ő csak a tehetségteleneknek volt ellensége.

Tóth Kálmánt szintén Szigligeti karolta föl. S később a költő »Irkafirkák« című kedves gyűjteményében meghatóan emlékezett is erről.

*

TÓTH KÁLMÁN nem írt sokat, nem élt egészen a színpadnak. De a mit írt, az a színpad virtuózára vall. Nem adott remekműveket, de írt hosszúéletű színdarabokat, melyek még ma is megfogják a néző szívét. S ha majdan elévülnek, megmarad az a tipikus sajtóságuk, mely előbb-utóbb más alakban újra fölelevenül.

Huszonegy év alatt, 1857-től 1878-ig, összesen nyolc drámát bocsátott közre. Ez nagyon kevés, megfontolva erős tehetségét; s irodalmi viszonyaink mostohaságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy legjobb íróink is oly ritkán szentelhetik magukat egy bizonyos szakmának.

Professzionátus drámaírónk mindössze hat volt: Kisfaludy Károly, Szigligeti, Dobsa, Csiky, Tóth Ede, Csepreghy. Ezek csaknem kizárólag a színpadon éltek. Más íróink munkásságát abszorbeálta a hivatal és a hirlap, mely az irodalomtól a legjobb erőket téríti el.

TÓTH KÁLMÁN nem volt sem színész, sem színházi hivatalnok, hogy rá lett volna utalva a színpadra. Mindemmel a mit írt, többnyire életrevaló volt s írójának mindenkor helyet biztosít a dráma-irodalom történetében.

Nyolc darabja közül három modern, a többi öt történeti tárgyú. Ez utóbbiak között ismét három: tragédia.

Legsikerültebb tragikai koncepciója mindenestre az *Utolsó Zách*-nak van, mely a szerző első jobb kísérlete volt a színpad számára.

A Zách-téma sok írónkat foglalkoztatta. Már KATONA is habozott Zách Klára és Melinda tragikuma között. Ő az utóbbihoz pártolt, és szerencséjére, mivel a hol a férj és nem az apa áll bosszút, ott költőibb helyzetekbe vihette hősnőjét. Azonban a Zách Klára esete szintén drámai költő tollára vár.

Íróinktól az is jó eszme volt, hogy a Zách utáni korszakot is tárgyul választották s a nagy tragédia következeit az utódokban rajzolták. Ilyen tárgyú darabok: SZIGLIGETI: »Zách unokái«, VACHOTT IMRÉTŐL a »Zách-nemzetség« s TÓTH KÁLMÁN »Utolsó Zách« című tragédiája.

A *Utolsó Zách*, noha írójának kezdő műve, meglepő tehetségről tanúskodik.

Az expozíció Zách Klára szomorú epizódját tárja szemünk elé. Kázmér herceg, Riehl lovag — egy Biberach-féle alak — segélyével Klára erénye ellen tör. Ez első felvonást az ezt előkészítő események, a király boszúja s Kopjainak, Klára jegyesének menekülése töltik be. A darab hőse Kopjai, ki a szerencsétlen esemény után Bazarád moldvai vajdához menekül.

Az adathiányt, mely a Záchok történetében a költőt korlátozza, Tóth K. ügyesen pótolta azzal, hogy a Bazarád elleni hadjáratot cselekvőleg vonta be tárgyába. Mint Salamon Kuteskben, Kopjai Bazarádban keres szövetséges társat. Bazarád leánya, Zéna, reménytelenül szereti Kopjait:

Csak egyre kérlek még, oh László, egyre:
Ne tapodd szét virágomat,
S ülted el oda egykoron,
Oda, hová én gondolom.

Legsikerültebb az egész műben a II. felvonás, mely valóban tragikai magaslapon áll. Kopjai az ingadozó Bazarádot, kitől Róbert Károly hódolatot kíván, ellenségeskedésre tüzeli. Megismeri tragikuma sötét perspektíváját, de a tragikus személyek botor merészségével és hősiességével néz belé:

Mi volt ez? Halál a magyarra,
És karddal állok szembe nemzetemmel?
Nem, nem, az égre nem, e harc
Nem a nemzetek harca lesz,
Hanem a gőg és bosszúé.
— Meg ne halljam többé a szózatot,
Mely a legszentebb bosszúnak nevét
Szívemben meggyöngíténé!
Mert vétek lett nekem a szeretet,
S a gyűlölet lőn énnekem erény.
— — — — —
Kezdődik a vihar, már látom a
Bosszútengernek habjait.
Oh lelkem, te szomjas sirály,
Csókold, csókold e habokat!

A reakció is, midőn honfitársai mint árulót itélik el, leghívebb szolgája szakít vele, Dezső, ki megmentette egykor s ki most királyi

álruhában az oláhok keze közé kerül, megveti őt, sikerült katasztrófában tárul elénk.

Nem ezt akartam én, nem ezt,
Kiket gyűlöltem, azok szabadok,
S kiket szerettem, azok haltak el.

Mindent összevéve, bár a darab nem oly erős, hogy műsoron maradhatott volna, de annyi leleményt árul el, hogy nem csodáljuk, mikép SZIGLIGETI elolvashván a művet, másnap kora reggel üdvözölni sietett az ifjú drámaíró.

Valóban e tragédiában sokkal több erő, határozottság és cselekvény van, mint a költőnek következő művében, az *Egy királynéban*, mely 1857-ben SZIGLIGETI »Álmos«-a mellett akadémiai díjat nyert.

A dráma II. István korában játszik, s hőse Iván fővezér, ki Etel királynéba szerelmes. A helyzet lírai és regényes egyaránt. Két nemes alak küzd a kötelesség és szenvedély zsarnoksága ellen. A király irigy Iván vezéri dicsőségére s megalázza, mire Iván az összeesküvőkhöz áll. De ez a lépése nem indokolt. Utánozza Bánk bán mérsékletét (a minthogy az összeesküvők jelenete is halvány visszfénye Petur nagy jelenetének); de hogy mikép megy bele a lázadásba, hiányosan van megokolva. A következő megmutatja, hogy mint lázadónak, magatartása sem nagyszerű, sem igazságos. A királyné fölfedi Iván terveit és fölösleges önvádakkal áradozik, holott igaza van, mert nemesen cselekedett, s Iván szemrehányása épen azért ízetlen. A király megbocsát Ivánnak, ki Etelt többé nem látja viszont, s ez a vég ismét lehangoló. Két nemes lény bűnhődik kegyetlenül, minden bűnösség híjával. Szervedélyüket fékezték, és mégis bűnhődnek. Ez nem költői igazságtétel.

A harmadik mű, a *Harmadik magyar király*, színpadi hatás tekintetében már tapasztaltabbnak mutatja a költőt, de még gyöngébb tragikusnak, mint előbbi munkájában.

A néző a tragikumot sohasem fogadja el, ha nem rokonszenvez a hőssel. Innen van, hogy a közönség szívében a legkitűnőbb tragédiák sem vernek gyökeret, ha hősük szívtelen ember. Ott van egyik remekünk, a *Kegyenc* példája. Hasztalan experimentálunk mi e hatalmas tragédiával. A közönség borzadva fordul el tőle. Ám az is tény, hogy a túlságosan jószágos tragikus hős sem kell neki.

A *Harmadik magyar király* hőse, Aba, szintén abban hibás tragikai jellem, hogy túlságosan jó és méltatlan pusztul el.

Abáról SZIGLIGETI is nyújtott egy tragédiát, még pályája kezdetén. Mind ő, mind TÓTH KÁLMÁN, küszködnek a sovány történeti hagyománnyal, mely arra kényszerítette őket, hogy maguk csináljanak történelmet.

A drámaírónak főként személyi adatokra van szüksége. Ilyen Abáról csak kettő maradt. Hogy a nép apjául tekintette és hogy egyszer negyven főurat végeztetett ki.

Ez a két adat oly ellentétes valami, hogy SZIGLIGETI nem tudta kiegyenlíteni a jellembeli ellenmondást. Mert jó ember nem lehet vérengző. Igaz, hogy az ő Abája nagyravágyó; de jóságával ez is ellentétes tulajdonság.

TÓTH KÁLMÁN, mint lírikus természet, a történelem szelídebb képeihez hajlott. Az egri veszedelemben a lantost, az egri hűmort aknázza ki, szintígy Aba jellemében a jóságot. Aba nála a jóság apostola, egy kis szentimentálizmussal és a francia enciklopédia eszméi szerint.

Ez a túlzás azonban annyiban szerencsés gondolat volt a költőtől, hogy hőse ellen drámai reakcióul a hálátlanságot léptette föl s ez által ösztönöztette a negyven főúr kivégeztetésére.

Aba, mint a nép jótévője áll elénk. Már a koronát is csak azért fogadja el, hogy még több jót tehessen.

Jót tenni! Látni oly hazát, a hol
Mindenki boldog; hol nincsen dús, szegény:
Csak emberek, kik egymást szeretik.
Vezetni népet, mely jó, mert szabad,
S szabad, mert jó — — — — —
— — — — — Nem,
Ne zárjanak el engem kőfalak,
Lakásom itt a nyílt sátor maradjon,
Hol engem mindig megtalál a nép,
Hol hozzájuk mindig közel leszek.
Mert esküszöm, hogy drágábbak nekem
A nép szemének könnyei, mint a gyöngy,
A mely koronámat ékesíti!

Engesztelhetetlen ellene Abának Aránd, ki Péter híve s az Abától pártolt nép elnyomója. Aba többször nagylelkűen megkegyelmez néki, de hasztalan. Hogy a behívott német császárt honától

távol tartsa és az összeesküvőktől elvonja, a Lajta melletti két megyét átadja neki. S ez a történeti adat újra szerencsés motívumúl van felhasználva Aba jelleméhez.

Inkább gyalázat nekem, mint tinéktek
Egy percnyi győzelem.

Elfogadja az aljas békét, hogy Arándékat tehetetlenné tegye. De ezzel csak maga ellen zudítja a nemzetet, s ez a tragikus valami. Így jut el a lejtőhöz, a negyven főúr kivégezéséhez. Aránd leánya, ki szerelmes belé, megőrül; Gellért püspök kiátkozza, ő keresi a halált s elvész az ütközetben, a melyet már megnyert, s azon vigasztaló hírral húny el, hogy Endre, az Árpád-vér lesz király Péter helyett.

A dráma három első felvonása meglehetősen emelkedést, mozgalmasságot mutat. Jó felvonásvégek, meglepő helyzetek vannak benne, mint pl. mikor Aba az összeesküvők közé lép, vagy midőn Gellért vonakodik Abát megkoronázni. De az alakítás később mindinkább elbágyad, maga a hős mind vértelenebbé válik, s kívülre egy jellem sem domborodik ki, sőt obligát Ophelia-őrületével Emérke sem kelt érdeket.

Tóth K. e három első művében a női jellemek általán kevés figyelmet bírnak ébreszteni. Pedig éppen akkor mosolygott rá a szerencse, mikor színpadi múzsája a nő felé fordúlt.

Valóban első igazi sikerét *Dobó Katicájával* aratta.

Históriailag igénytelen darabocska ez; de van egy sajátsága, a mivel befészkelte magát a magyar közönség szívébe, s ez abban áll, hogy *kedves* mű. Oly kedves, mint Tompának derült verses adomái a török világból. A költő nem törődött a korhúséggel, csak korszerű iparkodott lenni. Belenézett a múltba, meglátta ott szellemtársát a *hegedőst* és megfestette alakját. Az egrí bor akkor is jó volt, teremtetett hozzá jóízű humort s elnevezte *Homonnay bátyámnak*, a ki azután a kedélyes színészet elpusztíthatatlan alakja lett a magyar színpadon. Hiába hangoztatja a kritika megvetéssel, hogy a színész jó szerepekről szeretne tudni: jó szerep nélkül nincs jó darab. Jó szerep voltaképp azt jelenti, hogy a drámaíró a színpadot szoros kapcsolatba hozta az irodalommal, mert a kedély forrására bukkant, mely a színészt és közönséget, mintha csak összebeszéltek volna,

egyszerre üdíti fel. A kedély pedig a költői talentum tulajdona s legfőbb kezessége a drámai jellemnek. — És ilyen egészséges jellemet ettől kezdve TÓTH KÁLMÁN sokat adott.

A király házasodik sikerének javarészét szintén *Kis-Kopjai* kedves alakjának köszönheti; noha egyúttal annak is, hogy Kopjai egy valóban eleven drámai cselekvénynek áll közepén.

»A király házasodik« I. Lajos korában játszik. Az udvari cselszövény Fiori, velencei hercegnőt szeretné a király nyakába varrni, s hogy Velencével békés viszonyt teremtsen, német háborúra törekszik. De a király Erzsébetbe, a bosnya bán leányába szerelmes. A banilla szintén rajong Lajosért, s mint műkedvelő, szobrot készít róla. Titkát gondosan őrizendő, a szobrocskát egy rejtett folyosóba zárja el. A cselszövény udvari emberek véletlenül aztán ép ebbe a folyosóba csalják a német császár követét, ki a császártól — állítólag — megsértett anyakirályné megengesztelésére érkezett. A banilla unokaöcscse, Kis-Kopjai azonban magukat a cselszövényeket is bezárja a folyosóba. A király és anyja megjelenik a banilla lakásán, a rejtek-helyet kinyitják, a szobrot kihozzák a császár követével és az intrikusokkal együtt. A király rájön a cselszövényre, hadat üzen Velencének és a banillát feleségül veszi.

A darab meséje élénk, légköre üde, s az egész a hazafias dráma lelkesítő varázsával hat a nézőre. A kötött beszéd hiánya ugyan mulasztás az igazán kedves és eleven műben; de így is változatlan hatással adják a színpadon, s Kis-Kopjai a bonvivánt színészeknek parádés szerepe.

TÓTH KÁLMÁN ezek után még egy történeti drámát tervezett, melynek egy töredékét a hetvenes években a »Fővárosi Lapok« adta ki:

A Margit tragédiából.

László király.	Láttam, megcsókolt.
Margit.	Egek! hisz csak homlokomat érinté!
László király.	Csak a gyémántot karcolák meg, Csak a hímport nyálazta be a pók, Csak az nincs meg, mi a gyümölcsnek hamva volt; A pergamenről nincs letépve más, Csak az érték, a becs, a fogadás! Keletnek minde fátyola be nem fedné e csók helyét soha, Nem a nagy ég minden felhője sem.

Gyalázatod áttörne mindezen.
 Ha hóhér bélyegzé meg homlokod,
 Ápolnám a sustorgó sebet ott,
 Undok ragálytól volna dísztelen,
 Csodás balzsammal segítnék azon!
 Bélyeg, ragályseb, mind lemoshatók:
 Nő homlokáról soha nem a csók.

De a darab nem készült el soha. Az úgynevezett »alkotmányos éra« beköszöntésével TÓTH KÁLMÁN is búcsút mondott a történeti drámának.

Mert jellemző drámairodalmunkban, hogy a 67-es kiegyezés egyszerre letűntette a színpadról a történeti színműveket. Az elnyomatás korszakában ezekhez menekült a magyar közérzet, mely a színházat hazafias demonstrációk terévé avatta. Például: magának Tóth Kálmánnak *Harmadik magyar királyában* épen egy oly jelenetet ünnepelt a közönség, mely drámailag teljesen hatástalan: a száműzött magyarok visszatérését. Azonban e jelenetnél mindenkinek a 49-es emigránsok jutottak eszébe.

A koronázás után vége ez emóciók szerepének. Iróink törekvésének tárgya: a társadalmi színmű lett.

TÓTH KÁLMÁN 1870-ben már *Nők az alkotmányban* című vígjátékát írta meg s olyan sikert aratott vele, mely SZIGLIGETI »Mamá«-jáéval vetekedett.

S valóban a *Nők az alkotmányban* a modern magyar vígjátékának igazán kiválóbb terméke. Mondhatni, olyan jó vígjáték azóta sem látott több nálunk napvilágot. Egészséges humora nem tévedt a későbbi tendencia-feszegető írók útjára, megmaradt az igazi vígjáték terejében: nem nagy kérdéseket bolygatni, csak gyöngeségeket tenni nevetségessé. Így: midőn a jámbor Bánfalvit neje mindenáron képviselővé választatja, felmennek Budapestre, hol száz kellemetlenség éri a nagyzó asszonyt és papucshős urát, ki a képviselőházban mondott beszédébe belesúl, stb. Végre kigyógyulva a bajokból szépen visszamennek csendes birtokukra, férjhez adva leányukat a derék ifjúhoz, kit egy ostoba báró miatt már-már elszalasztottak.

Régebben VACHOTT IMRE szintén írt hasonló irányú darabot. Ez a *Farsangi iskola*. Csakhogy ebben a férj bomlik a fővárosi dicsőség után, s az asszony az okosabb.

Mondani sem kell, hogy TÓTH KÁLMÁN helyesebben járt el,

midőn a feleséget tette nagyravágyóvá. Aztán a darabban kitűnő szerepet írt SZATMÁRYNÉNak, a férjben SZIGETI JÓZSEFnek, és az agyafűrt korcsmáros, e nagy kortesvezér, korszerű és pompás zsáneralak lett.

TÓTH KÁLMÁN az ő első darabjaiban hiába erőlködik, a midőn egy-egy csatlóssal meg akar bennünket nevetetni: annál újszerűbb az a sokoldalú humor, melylyel pályája közepétől kezdve meg-megkacagtatja a közönséget.

A *Nők az alkotmánybannal* azonban elpártolt tőle a szerencse. Legutolsó két műve már meg sem közelíti a 70-ben írt darabot.

1875-ben népszínművet adott, az *Ördög párnáját*. Ez volt az új népszínház legelső népszínmű-premierje. Mennyire ócsárolták akkoriban TÓTH KÁLMÁNT, hogy pegazusa csupán *ilyen* művecskéig tudott jutni! És ha most olvassuk el darabját, valóban bocsánatot kell tőle kérnünk. Mennyi selejtességgel boszantották azóta a népszínház közönségét! Hová sülyedt azóta az irodalmi stíl, hányan mernek azóta drámaíró tollat fogni kezükbe, kik jóformán az orthografiában is tanítóra szorúlnának!

Az *Ördög párnájában* a vidámság az ártatlan jókedv szülötte. A darab gyöngé, azonban irodalmi színvonalon mozog, humora pezsgő, alakjai tiszták, nem frivolak. A két leány szende, mint az erkölcs; még a gaz kópé Sicky Lojzi is, ki a két mesterembert csábítja, hogy zárják be műhelyüket s uraskodjanak, míg ő is szeretetreméltó a maga agyafúrtságában. És minő tisztaság és költészet a dalokban:

Csók, csók, csók,
Jaj de édes csók!
Jaj de édes, mikor csattan,
Jaj de édes mikor pattan,
Csók, csók, csók,
Jaj de édes csók!

Vagy:

Teli van a rózsa piros virággal,
Teli van a falu sok szép leánnyal;
Párosával szakasztom a virágot,
De szeretőt, hű szeretőt, hej, egyet sem találok.

Ma ezt a stílust a förtelmes »Sötétben«-kuplé helyettesíti, melyet a szerző a *Próbaházasságban* legnaivabb lányával énekeltet.

Az *Ördög párnája* már rámutat az új irányra, melyet SZIGLIGETI (az ő *Egy szekrény rejtelme*, *Zsidó*, *Strike*, *Amerikai* darabjai által) a fővárosi tárgyú népszínmű terén kezdett volt: hogy a népszínmű köre nem szorítkozhatik csupán a falusi nép világára, föl kell ölelnie a várost is.

TÓTH KÁLMÁN utolsó színműve, mint általában ismeretes, a *Kis hóbortos* című vígjáték volt, a leggyengébb összes drámái közt. Tehnikája ennek is jó, de a cselekvénye érdektelen. A kis hóbortos alakja egészen ideális: afféle hamupipőke, kit két unokatestvére üldöz. A harc oka: Tarföldy tanár, kit a két testvér magának szeretne férjül megkaparítani. De a tanár a kis hóbortoshoz vonzódik, bármennyire gyanúsítják is előtte annak jellemét. Ráfogják, hogy viszonya van egy fővárosi emberrel, s hogy ennek a leveleit az íróasztalban őrzi. A tanár gyanakodik, az íróasztalt kinyitják és megtalálják: — a leánynak a tanárról írt versikéit. Ez a motívum, mint látjuk, már reminszcencia: *A király házasodikból*.

A darabban több sikerült részlet van, így valóban szép az a jelenet, mikor a tanár megkéri a kis hóbortost, hogy legyen felesége, de ez irtózik a tanártól, ki épen most örökölt. Nem akarja, hogy azzal gyanúsítsák, hogy pénzért megy hozzá. — A dolog *Barnhelmi Minnára* emlékeztet; azonban kidolgozása önálló és egyuttal szubjektív természetű is. Tudvalevőleg TÓTH KÁLMÁN csak akkor vehette el egyik imádottját, mikor ennek családja elszegényedett.

A tanár végre tűzbe dobja pénzét, hogy bálványát megnyerje. Ezzel azonban a költő idealizmusa oly útra lépett, melyet a mai világ lehetetlennek tart. Hiába van megpróbálva a dolognak az a korrigálása, hogy a tanár tévedésből a saját verseit égette el s a pénz megmaradt: a hüperidealizmusnak nem volt kívánt hatása. A *Kis hóbortos* letűnt a színpadról, melyen költője annyi diadalt aratott . . .

Valóban, TÓTH KÁLMÁN a hazafias áramlattól vonva teljes lélekkel merült el a hősi kor világába, de poézisa nem bírt a tragikum magaslatáig szárnyalni. Hanem e helyett elérte azt, a mi SZIGLIGETI-nek nem sikerült: a történelmi múltat kedves, vidám, verőfényes világításban festette, derűt és lelkesedést árasztva kortársaira és valószínűleg még jó ideig az utókor ifjú évű és lelkű embereire.

RAKODCZAY PÁL.

ARANY FORGÁCSOK

OSZKA

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ELSŐ DALOKBÓL

Az alább következő versek pusztán történelmi szempontból érdekesek. Költői becsök — mondhatni — semmi, szárnypróbálgatás valamennyije. A *Matróz leány* címűben még az *Athenaeum* irányának visszhangja szól, ez a legrégebb; a többiben már a *Petőfi*-utánzás jelenik meg, a maga szélsőségeivel: durva népieskedésével, mely póriasb vágy lenni a föld fiánál s nagymondásokban leli örömét. Olyan gondolatok, mint a következők, s olyan szavakkal elmondva:

»Azt mondják, hogy az Uristen teréfál!

Teréfának a fele is elég már;« —

»Tudja, hogy nem disznóláb a magyar kéz;« —

»Okos öreg a világnak Istene,

S a magyar színt ön színének vette be,—

és hasonló ízetlenségek bőven virítottak a szabadságharc után következett időszak költészetében, s a kritika teljes joggal kárhoztatta őket. Az embereknek azonban tetszett a dac, a hetykeség, a kaeskarings beszéd, melyben sokan a magyarosságot látták, és a különcködés, melyben némely versírók az eredetiséget hajhászták. A politikai nagy rázkódás megzavarta az esztetikai egyensúlyt is, és egy nagy szellem hatása alatt, melynek azonban csupán hibáit bírták észrevenni, jeles oldalait pedig nem tudták követni: félszepségekbe sodródtunk. Költészetünk ekképen félszáz esztendő alatt megfutotta a

realizálódás egész útját. A KAZINCZY »rein menschlich«-jétől kezdve, a KISFALUDY KÁROLYÉK s VÖRÖSMARTYÉK nemzeti irányán folytatva, TOMPA, PETŐFI és ARANY népnemzeti áramlatán keresztül az »esetékesség« s a vidékiesség sivatagába értünk. Ez volt a fejlődés menete nagyjában, és TÓTH KÁLMÁN, mint 18 éves ifjú igazában az utolsó fokozat embereit látta maga körül. Szertelenségeik, magyaroskodásuk ragadták meg első sorban fejlődő lelkét s jellemzik pár kivételével itt közölt zsengeit.

Sajnos, az időszakot, melyben készültek, nem lehet pontosan meghatározni. Azonban bizonyára nem estek túl 1851-en. Az egyik vers *Vajda Jancsi cigány zenész halálakor* készült, s a bajai r. kath. plebánia könyvei szerint Vajda Jancsi 1851. aug. 12-én halt meg. A *Szivarról* írt darab és a *Nemzeti dalok* ciklusa egykorú versek amazzal és az írás karakterét tekintve, nincs miért errébb helyeznünk a többit is.

Világos, hogy az ifjú ízlése nagy változáson ment keresztül. Valóban a *Matróz leány* tárgy, hang és versalak dolgában egyaránt messze áll utódaitól, ép úgy, mint a szentimentalizmussal telt 50-iki vers, a melynek nyomán TÓTH KÁLMÁN első szerelmét ismerjük. Az ifjú versíró ott hagyja a németes érzélgést; a duhaj legény szerepében tetszeleg magának, kinek keresetét elcsalja a cigány síró hegedűje.

Végrendeletemért — ha csak, ha csak lehet —
Tom a cigány banda áldva megemleget . . .
És meg fogja tenni: hogy szomorún sirva,
Csárdással kíséri —
Csárdással kíséri koporsóm a sírba.

. . . ha pokolba jutok, cigány, értted,
Felkeress addig, míg lábom el nem égett . . .
Húzd el a nótámat . . . én meg majd a lángon
Menyországi kedvel —
Menyországi kedvel a szép csárdást járom.

Ez az élet más oldalról is lelkesíti. *Ki a legény a csárdában?* címmel a *Petőfi* »Hortobágyi kocsmárosné«-ja mintájára ír egy darabot, mely később, a Bajai Közlöny 1886-iki évfolyamában meg is jelent, és megéneкли a *Vajastorki csárdát*.

A csárdát, noha ORCZY már jó rég megírta a bugaci egerek tanyájának dícséretét, Petőfi tette népszerűvé a költészetben, s az az

Szóll a zene... könny esőrogy az orozamon -
 Nagy bánat a' labu' magyart csifrázom.
 A rózsámot megszerintja jobb kezem
 É öntudatlan jó örü'or könnyezem.

Szemét a' lány jótalapsal hunyja le
 Kőri könnyem, kebelébe hulla be ...
 Kis galambom! egy jár uerj könny mért zavar?
 Nem tudod, hogy terra virgát a' magyar? "

III.

Nagyon furesák a' szrej várszon esetédek...
 Félre hisznek az efedő' legénynek.
 Sok leányt a' csalfa legény jégre vise
 É ezért a' lány a' legénynek félre hisz!

De te nekem ugy e hiszel angyalom?!

Hisz mis mondok jótalával fogadom,
 É ennek himni a' magyar lány hamar kész.
 Tudja, hogy nem viszo' lab' a' magyar kék.

ő epigonjainak keresett tárgya lett. Aztán ott volt a fonó, a hanyatlás lírájának szintén egyik látogatott közhelye. A »decadence« kapva kapott ily közhelyeken, s az ifjú TÓTH KÁLMÁN ép úgy rávetette szemét, mint a korszak ismertebb korifeusai. Az ő leánya szintén fonóba jár (mint egy kiadatlan *Népdala* énekli), a hol »czuczúr«-t eregetnek, hogy megtudják: »mit ád a jó Isten nekünk?»

Hát azt mondja a kend lánya
Czuczúrt gyujtva a fonházba :
»Én ha egyszer férjhez megyek.
Pista felesége leszek.«

Ha ezt a kend lánya mondja
S a meggyújtott kendert fújja,
Ha a gerenda nem lenne,
Talán az egekbe menne.

Azért is:

Édes anyja szeretőmnek,
Mondok én valamit kendnek :
Ne üsse az orrát bele
Leányának szerelmibe.

Mindez, láttuk, benne volt az időszak »poétai recept«-jében. SZÉKELY JÓZSEF »Szeszélydala«, SZELESTEY »Kemenesi cimbalma«, LISZNYAI versei, KEMENES és a többiek csaknem mind telvék e hibák egyik-másik fájával, nem csoda, hogy a fiatal verselő szeme a népiesben szintén csak a kirívót látta meg.

TÓTH KÁLMÁNT az ő fejlődő génusza, szerencsére, idején kiragadta a félszeg irányból. A *Szerelmi Vadrózsáknak* két füzetében (1853—1854) oly szigorú kritikus, mint ERDÉLYI JÁNOS, már egész sor valóban sikerült dalt jelölt meg, melyektől távol maradt a »kelmeiség« mételye. A költő »a művészeti tudalom biztosságával edzette erejét«, haladt előre, s dalai ma is élnek, ma is visszahangoznak a szívekben, ma is vigasztalnak, — mikor társai és tán ifjúkori mintaképei közül a legtöbbnek műveit rég feledés borítja.

Az idő rostája megtette dolgát.

*

TÓTH KÁLMÁN zsenyéinek imitt következő gyűjteménye nem törekszik teljességre. Az egészen gyermeki alkotások, minők szüleikhez intézett köszöntő versei, teljességgel kimaradtak. Elhagytuk a *Ki a legény a csárdában?* című tíz szakos verset, mint már közöltet, és

azt a más nyolc darabot, mely özv. Szűcsné, sz. TÓTH ETELKA útján Balassa József debreceni tanárnak jutott birtokába, név szerint T. K. első szerelmének 71 vers-szabóból álló történetét, a következő egyéb kísérletekkel: *Csak cigány ne lenne; A keletnek szép egű vidékén; Az őszi időszak és én; Népdal; Egyszer, midőn; Riza sírján; A pécsi főtanodai ifjúság örömdala.*

A közlöttek közül három (*Vajda Jancsi; Szivarról; Nemzeti dalok*) TÓTH PÁLnak, a költő rokonának közlése, a többi BALASSA gyűjteményéből való. Együttvéve tán eléggé jellemzik Tóth Kálmán költői fejlődésének kiinduló pontját, írói pályájának kezdetét.

OSZK

I. Matróz leány.

Anyám miért busulsz,
Miért bánkodol
A nap ha kél s leszál
Siránkozol
O lásd mi szép
A Part zöld fáival
Mi szép a tengerár
Hullámival.

A part fenyérein
Zeng a madár
Virághoz simul
A tenger ár
Mosolyg az ég a szél
Csak játszva fú
Miért emésztí szívd
Anyám a bú.

Ha hervad a virág
A Part felett
S a hab hegygé dagad
Vihar között
Szelek csatáiban
Az ég borúl,
A sárga fűz levél
Zörögve hull.

Ha puszta ágakon
Nem dall madár,
S távol honába tért
A fecske pár,
O majd ha akkoron
Sem jó Atyám,
Én is sírok veled
A jó Anyám.

II. A szabad magyar jobbágy dala.

Édes hazám! magyar hazám!
Most szeretlek csak igazán.
Eddig ugyan tiszteltelek,
De hűn még sem szerettelek,
Szívemből nem szerettelek.

Hogy is szerettelek volna?
Hisz az álatnak jobb dolga
Volt mint én nékem embernek
Az Istentől teremtettnek,
De szegénynek teremtettnek.

De most végre Szabad vagyok,
Magamnak szántok s aratok,
Nem fizetek többé vámot,
Nem csinállok ingyen gátot,
Istenadta töltést, s gátot.

Szép lesz ezután a földem,
Mert egyedül nékem terem,
Eddig csak nem mind elvették,
S Isten tudja hova tették,
A sok paradéra tették.

Izadsággal öntöztem,
Fáradtsággal szerzett földem,
Még is a várt rózsza helyett
Ágasbogas tövist termett,
Nem érdemlett tövist termett.

De ezután ha dolgozom;
A jutalmamat megkapom,
Nem adódzom uraságnak,
Csak édes kedves hazámnak,
Már mostan szabad hazámnak.

Magyar hazám! Szabad hazám!
Most szeretlek csak igazán,
Te megadod a mi enyim,
S enyhited mult fájdalmaim,
Soká tartott fájdalmaim.

Én is megadom mi tied,
Ha kell, hát meghalok érted,
Mert te adtál boldogságot,
A rég kívánt Szabadságot
Az ős magyar szabadságot.*

* Az 1848-iki lenyomatból.

III. Vajda Jancsi halálakor.

Száll a halál, s lecsap
Mint egy szilaj galamb
Szomorún kong Baján
A legnagyobb harang.
Kire harangoznak
Olly szomorún máma
Magyarország egyik
Legjobb cigányára.

Rossz jószág a halál
— Hordja el a manó —
Azt se nézi ki az
Ki hozzája való.
Elvitt édes Jancsink
Bizony elvitt téged,
Bár mást akár hányat
Odadunk vón' értted.

Sirban vagy már Jancsink
S veled az a jószág
Melly oly jól jajgatta
El a magyar nótát.
Be kár hogy megszakadt
Siró mesterséged,
Hej be kár volt Jancsi
Elpatkolni néked!

Mért is haltál te meg
Cigányok remeke?
Tán haragszik ránk a
Magyarok istene?!
S tán avval is akar
Büntetni bennünket
Hogy jó nótáinktól
Is megfoszt már minket.

Vagy tán életedet
Azért meg nem hagyta
Hogy hibázott primás
A mennyei karba? . . .
S oda vitt tégedet
Fel a menyországba,
Sok magyar sziveknek
Szomorúságára.

Akárhogyan van is
Bizon bizon isten
Tisztelet becsület
De rendjibe nincsen
Hogy a magyar embert
E bús isten adtát
Kedvére már sirva —
Vigadni se hagyják!

Hej aranyos Jancsink
Be sajnálunk téged
S szinte elképzeljük
Vidámitó élted
Mikor még e szóra:
Húzd rá édes fiam!
Igy feleltéi nekünk:
»Szívesen tens Uram!«

Aztán rája kezdted
Lelkünknek énekét
Sírt a hegedűdben
Nemzetünk, és — remélt.
Menyországi volt az
A mit ekkor vontál —
Jancsi! Jancsi! te egy
Pompás gyerek voltál.

Voltál! voltál! be kár!
Hogy nem ver már ered —
Hogy nem szóll már nótád
Te jó barna gyerek!
Hogy magyar szivekből
Állott vonód szálla
Széttépvve leng már a
Halálnak markába.

Hanem iszen vége!
Akármit beszélünk —
Mit is lehetett, vagy
Lehet tenni nekünk?
Mi bajai fiúk
Sziveinkben sirva
Elkisértük irigy
Koporsód a sirba.

Én csak arra kérlek:
Hogy halálod után
A föltámadásnak
Dicsőséges napján
Te jöjj fölkölteni
Engem barna gyerek
A torombitáló
Kövér angyal helyett.

Ülj rá koporsómra
S aranyos kezeddél
Holt tetemem felett
Az én nótám húzd el —
Azt az én nótámat
Az én énekemet,
Hogy: „A virágnak meg-
Tiltani nem lehet!”

IV. Szivarról.

Sok költő danolt már a' pipáról
 S a' szivarról eddig senki sem
 Én tehát most énekelek róla
 Legelőször, s búsan úgy hiszem . . .
 Oh a' szivar befizetett nékem
 Halgassák csak olvasóim kérem.

Sétálgaték egyszer egy erdőben
 És zajt hallék hosszú csend után . . .
 Mily zajongás! . . . ki teheti e zajt?! . . .
 Mon dieu! egy barna szép leány . . .
 Oh e szép lány befizetett nékem
 Olvassák csak olvasóim kérem.

Uri hölgy volt . . . karján volt mamája . . .
 Kis kezében kendő lebegett
 Mellyel szüntelen kergette volt a'
 Vér sóvárgó szűnyog sereget . . .
 E rút bogár befizetett nékem
 Olvassák csak olvasóim kérem.

Hozzá mentem. És felkértem karját.
 Ő engedte . . . hah mily égi kar . . .
 Reszketett volt lábam alatt a' föld
 Reszketett volt számba a' szivar
 Oh e szivar befizetett nékem
 Olvassák csak olvasóim kérem.

Nem teremtett isten udvarlónak
 És nem mondtam semmi szépeket . . .
 Magyar vagyok . . . és a' magyar ember
 Udvarlónak nem teremtetett . . .
 E magyarság befizetett nékem
 Olvassák csak olvasóim kérem.

Haza értünk . . . jó éjszakát mondék . . .
 Ez volt első, s utolsó szavam
 Mellyet válték a' szép barna lánnyal . . .
 Jó éjszakát', . . . s meghajtam magam . . .
 Némaságom befizetett nékem
 Olvassák csak olvasóim kérem.

Rám nézett a' hölgy, s' így szólla hozzám
 »Holnap ismét sétálni megyek,
 Hő reményem, hogy önt feltalálni
 Az erdőben szerencsés leszek . . .«
 Ez a' beszéd befizetett nékem
 Olvassák csak olvasóim kérem.

Igy folytatta: »ön ma az erdőben
 Az udvariasság tükre volt
 Köszönjük . . . hogy szivarja füstjével
 El kergetett minden szunyogot . . .«
 A szivar mint fizetett be nékem
 Gondolhatják olvasóim kérem!

V. Nemzeti dalok.

I.

Megbűnhődte már a' magyar az régít
 De fölötte reménysugár nem fénylik . . .
 Az az Isten más világon mit akar?
 Nem tudja e, hogy bajba van a' magyar?!

Azt mondják: hogy az Uristen teréfál!
 Teréfának a' fele is elég már!
 Szenvedésnek is megjárja a' mi sok,
 Ezt beszélnek az igazak, s hamisok!

Azt is mondják: hogy egy nagy kert a' világ,
 És e kertben csak a' magyar a' virág!
 És csak azért kell szenvedni ő neki
 Mert az Isten bokrétának letépi!

Ha már így van, hogy ha csak ez a' bajunk
 Megnyugosznak — nincsen egy csep panaszunk . . .
 Csak azt kérjük: mondják meg a' kertésznek
 Vessen véget egyszerre az egésznek.

Vágja ki ezt a' bü bájos virágot
 S lépje vele meg az másik világot . . .
 Mert ha csak így szállacsánként letépi,
 A kerti gaz előbb utóbb ellepi!

II.

Szóll a zene . . . köny csurog az orczámon —
 Nagy búsan a' lassu magyart cifrázom.
 A rózsámat megszorítja jobb kezem
 S öntudatlan jó izüen könnyezem.

Szemét a' lány pirulással hunyja le
 Forró könnyem kebelébe hullá be . . .
 Kis galambom! egy pár csep köny mért zavar?
 Nem tudod, hogy sírva vigad a' magyar?!

III.

Nagyon furcsák a' szép vászon cseléddek . . .
 Félve hisznek az epedő legénynek.
 Sok leányt a' csalfa legény jégre visz
 S ezért a' lány a' legénynek félve hisz!

De te nekem úgy e hiszel angyalom?!
 Hisz mit mondok parulával fogadom,
 S ennek hinni a' magyar lány hamar kész,
 Tudja, hogy nem disznó láb a' magyar kéz!

IV.

Kedves három színe van a magyarnak,
 Ennél szebbet nem tudom kik akarnak?!
 Okos öreg a' világnak Istene
 S a' magyar szint Ön színének vette be!

Ha haragszik — s a' villámot ontja ki:
 Küldöttséggel mennek hozzá anyagi,
 S ha nékik az audenciát megadja
 Ugy mondják, hogy átitillában fogadja.

Aztán hogyha lecsillapul a' harag,
 Szerep nélkül átitillája nem marad . . .
 Béke jelül rá tüzi a' kokárdát . . .
 Aztat a' szép magyar színű szivárványt!!!

VI. Vajastorki csárdába.

Hideg van odaki egy kissé betértem
 Melegedni beléd vajastorki csárda
 Pedig de megcsaltál hiszen amint érzem
 Csak egy darab fa sincs elavult kályhádba.
 De amit megtagad kályhád hidegsége
 Helyre pótolja azt lelkem melegsége!

Csaplárosné kérem hozzon egy ital bort
 Látja hiszen kend hogy testem nagyon fázik
 Csak a szemem forró a mely könnyeimnek
 Forró cseppjeiben elsüllyedve ázik
 Fél órája még csak hogy a szeretőmnek
 Sírva azt mondtam hogy az Isten áldjon meg.

Csaplárosné! kérem könyörüljön rajtam
 Hiszen látja kend, hogy mily szomorú vagyok
 Adjon egy ital bort hogy ne fájjon lelkem
 Talán majd a bortól vidám kedvet kapok
 Kend is tudja tán hogy milly nagy annak baja
 Kinek egy lány után elmégyen a haja.

Senki se jó . . . csend van — mint teremtés előtt.
 Talán e csárdába gonosz lelkek járnak
 Hogy még bort sem adnak hogy e hú szerető
 Kiirthassa kinját lelke fájdalomának
 Aki fél órája szép szeretőjének
 Sírva azt mondta hogy az Isten áldjon meg.

Csend van iszonyú csend. De mi az mit hallok
 Egy ifjú sasnak éles sivitása
 Csend van iszonyú csend. De mi az mit hallok
 Fájó kebelemnek hangos dobogása.
 Két órája még csak hogy a szeretőmtől
 Sírva elbucszúva elváltam szegénytől.

Szörnyű mégis e csend — csak egy kuvasz volna
 Hogy lenne bár tárgya a szórakozásnak
 Hogy ne kőne élnem változhatatlanul
 Szerető kebelem kínos fájdalmának,
 Hogy ne kőne mindig rólad gondolkoznom
 Akiért szenvedek szép lelkű galambom?

De már hál' Istennek csikorog az ajtó
 Lovait etetett kocsisom jelenti
 Hogy fáradt lovai már jól kipihentek
 Ideje volna már egyszer tovább menni.
 Megyek . . . megyek . . . Isten veled csendes csárda
 Add nyugalmad szívem zajos hajlékába.

Nyílt szívű kocsisom egyre panaszkodik
 Hogy lovai ámbár visznek csak kettőnket
 Mégis olyan nehéz lépésekkel mennek
 Mintha bizon ezer mázsa nyomná őket.
 Talán nehéz szívem nem bírják a lovak?
 Melly kínos terhétől majd hogy le nem szakad.

Isten veled újra vajastorki csárda
 Bár csak minél előbb újra meglátnálak
 Erre kell jönnöm ha megakarom látni
 Kedves tárgyát lelkem boldog fájdalmának
 S akkor vidám leszek, ha majd megyek látni
 Szeretőm akitől most elkellett válni.

(Vajast. 19. nov.)

VII. Ejj de jól mulattam máma.

Ejj de jól mulattam máma!
 Tudjátok-e mit csináltam?
 Fényes tükrén a Dunának
 Ide s tova ladikáztam!

Bele néztem a Dunának
 Csendesesen pihent vizébe...
 Mintha bele néztem volna
 Szép szeretőmnek szemébe!

Szépen ragyogott a Duna
 Mint a gyémánt úgy ragyogott
 De a szeretőm szeméhez
 Egészen nem hasonlított.

Ugy ragyog mint rózsám szeme
 De a Duna vize esendes
 Mig a szeretőmnek szeme
 Csalfán ide s tova repdes.

Láttam a viz tükre felett
 Lebegni fehér ludakat
 Láttam mikor vízbe márták
 Negédesen a nyakukat:

Szépek voltak nem tagadom
 Szép volt színük: tiszta fehér
 De a szeretőm színével
 Hattyú sincsen a melly felér!

Nem messze tőlem több tarka
Leánykák is ladikáztak
S a viz csendét megzavarva
Belé rózsákat dobáltak.

Felém uszkáltak a rózsák
De ha hozzám közel usztak
Bár én aztat nem akartam
Kis ladikom alá buktak.

Mintha azt mondták volna:
»Mi ladikod alá bukunk;
Mert a szeretődhez képest
Szégyeljük hogy rózsák vagyunk.«

-(Nov. 30.)

VIII. Osztán gyakorta arról is . . .

Osztán gyakorta arról is
El-elgondolkozom
Hogy töltöm majd napjaimat
Ha megházasodom!?

Szende lesz-e? avagy csalfa?
Csalfa soha sem lesz!
Okos ember csalfa leányt
Feleségül nem vesz.

Milyen lesz majd feleségem?
Szőke avagy barna?
Piros lesz-e vagy halovány
Szende avagy csalfa?

Illyen formán feleségem
Piros lesz és barna
És továbbá szende leend
Nem pediglen csalfa.

Szőke tudom soha sem lesz
Nem nézek én arra
A leányra, aki bármely
Szép is, ha nem barna.

Végre a mi nélkül nem is
Képzelhettek szépet
Tőről vágott magyar leszen
Nem pediglen német.

Piros lesz-e? vagy halovány?
Pirosnak kell lenni
Halovány lányt nem akarok
Feleségül venni.

Ha illyen lesz feleségem
Szép lesz teste, lelke
Mindig fogom őt szeretni
Tisztelve, ölelve.

Haloványt szerettem egykor
De az megcsalt engem . . .
Rózsapiros lányt kell tehát
Feleségül vennem.

Ha van illyen lány hazámban,
Jelentse ki nékem
Ha akarja ma vagy holnap
Feleségem léssen . . .

De azt is kell ám tudnia
Hogy nincs pénzem, házam!
Csak egy faragatlan lágyfa
Völegényi ágyam . . .

(Dec. 1.)

EGYRŐL-MÁSRÓL

I.

CANOVA az ő egyik szobrát pislogó mécs világánál szokta volt látogatóinak megmutatni. — A következő »arany *forgácsok*« fölszított fénye szintén eshetik jellemző oldalokra, s mint ilyen, tán nem lesz egészen fölösleges.

Ime mindjárt *A költő* című szép darab illusztrálása.

Midőn TÓTH KÁLMÁN huszadik évébe lépett, atya azt tanácsolta neki, vállaljon valami hivatalt. »Sokan vagyunk, mondá intőleg, és a galamb is világgá bocsátja fiát, ha szárnyai kinőttek.«

»Sokan vagytok fiam — ne húzd te is a fát,
Mely vénségtől úgys meghajtotta magát;
Nem vagy többé gyerek s kis testvérid vannak,
Kereshetsz te immár kenyeret magadnak.
Nézz föl a kéményre — lásd a vénhedt gólyát,
Nem hogy ő keresne, fiai ápolják.
Nem veszed észre, hogy intő képek ezek? . . .«
— Jól van apám! megyek és költővé leszek.

Hivatalról hallani sem akart. A gondos atya lerajzolta előtte a költői pálya rögös voltát:

»— A költő, fiam, minden fénye mellett,
A való világban csak alig hogy tenghet.
Nyomorult fényesség . . . rongy ruha van rajta
S evvel is csak mindig sebeit takarja.
Hitvány sárdarab ő a világ szemébe,
Mit akárki fölérug kényére kedvére.
Szólj fiam még egyszer, mint tetszenek ezek?«
— Szenvedek, meghalok, hanem költő leszek.

El is indult Pestre. A zsebében száz forint, szívében ezer édes remény. De a pénz csakhamar elfogyott és nem maradt több tíz krajcárjánál. Ezen vett aszalt szilvát, és a Duna parton megebédelt belőle. Haza nem mert írni, de bújában készített egy szomorú verset, elvitte NAGY IGNÁCHOZ és ez öt arannyal díjazta. S T. K. később maga beszélte családjának, hogy ez az öt arany öt mily boldoggá tette. Nagyobb úrnak képzelte magát, mondá, mint mikor utóbb a »Bolond Miská«-ból 25,000 forint jövedelme volt. (*Tóth Flóra levele 1892. október 6.*)

Az 50-es évek vége felé már a Hölgyfutár szerkesztője. Jóformán az ő kezében az egész szépirodalom. Hosszú ideig a Szerb-utcában lakott. Háza irodalmi központ és boldog családi fészek volt. Lapjának, a *Hölgyfutárnak* szalon-jellege volt, s a kit ott bemutattak, az előtt megnyílt az irodalmi világ. Bizonyos előkelőség jellemezte, a miért is e lap mindvégig a művelt hölgyek organuma maradt.

Különben a hölgyek mindig a legkitartóbban pártolták Tóth K. kiadásait: a verseket szintúgy, mint szépirodalmi lapjait. Midőn költeményeire előfizetést hirdetett, egyik-másik hölgy nem ritkán 50—60 előfizetőt is küldött be. Támogatásuk tartá fenn a *Hölgyfutárt* s járult hozzá lényegesen a *Fővárosi Lapok* sikeréhez. Midőn T. K. ezen vállalatnak eszméjét megpendíté, EÖTVÖS JÓZSEF báró is azt mondotta, hogy nálunk ilyen unikumnak talaja nem lesz. S a kísérlet fényesen sikerült; a magyar hölgyek áldozatkészsége biztosítá a lap jövőjét. Ugyancsak ők koronázták meg költőnket negyedszázados jubileumakor és nevezték el oly szépen s találóan a »szerelem költőjé«-nek.

Valóban az volt szerb-utcai lakásán, midőn ifjú hévvel írta legszébb dalait, midőn bájos fiatal felesége édesíté életét s a gyermekszobában fiának, egyetlen gyermekének víg kacagása hangzott. Ezt a családi fészket megaranyozta a nap minden fénye, s ő egyszerre boldog is volt s a halhatatlanság számára is dolgozott. (*V. ö. — s — Pesti Napló, 1881. febr. 4.*)

A költemény a mily könnyen, ép oly gyorsan fogamzott meg nála. Néha séta közben, néha étkezésnél, sőt nem egyszer a legvidámabb poharazás közt adta tudtul környezetének, hogy ismét kész egy verse. Másnap aztán letisztázta szépen. S csodálatos, minden darabját tudta szóról-szóra.

Színművei szintén játszva készültek. Sokszor egyszerre csak elkezdett kacagni, midőn egy víg jelenet megszülemlt fejében. S mikor kész volt egy-egy kerek részlet, úgy mondotta sógora, Tóth Pál tollába, mintha könyvből olvasta volna, s még akkor is jóízűen kacagott a csipős és élcés jeleneteken. (*Tóth Pál levele, 1892. június 4.*)

Drámaírói sikereit azonban drágán fizette meg. Minden darabja, annak minden előadása, minden jelenete úgy felizgatta, hogy e magas fokú lázas izgatottság bizony nagyban hozzájárulhatott idegrendszerének feldúlásához.

Ebbeli idegessége oly nagy volt, — írja a *Pesti Napló* 1881. február 4. sz. — hogy e miatt sokat évelődtek vele a Kávéforrásban, a hova esténként ő is eljárt, hogy a süldő drámaírókkal vitatkozzék s eltréfáljon az ifjú Deák-párti óriásokkal, kik a drámákon kívül a *Bolond Miskával* szemben a *Borsszem Fankót* írták, s kiket *aunye-baunye* irodalomnak nevezett el. Egész hévvel szokott vitatkozni, s midőn elbeszélte egyik-másik jelenetének expozícióját, a motívumokat, melyekből kiindult, a hatást, melyet várt, oly láz fogta el, hogy egész valója remegett.

Rendesen a Szikszayban vacsorázott. Ugyanoda járt kutyájával a fukar D. L. is. Egyszer, midőn egyik szomszédjához fordulva beszélget, oda szól hozzá D., rámutatva a költő tányérján lévő sültre: »Ugy-e már nem eszel Kálmán?» s ezzel a sültet kutyája elé teszi. Tóth K. visszafordul, látja, hogy a tányérja üres, hozat valami mást s újból beszélgetni kezd. D., épen mint az elébb, újra megkérdezi: »Ugy-e Kálmán, már nem eszel?» s be sem várva a feleletet, az ételt megint kutyája elé helyezi. Tóth K. megfordul s látja, hogy a pecsenye ismét a kutya előtt van. Mit tehetett egyebet, felsóhajtott, fogta az étlapot s odaszólt a kutyának: »Nos Blake, mit eszünk még?» (*Lonkay Lenke levele, 1893. január 21.*)

Kedves ötletekben általan termékeny volt. Évek előtt, mikor VÁRADY ANTAL *Iskarióthjával* kevés híja, hogy száz arany pályadíjat nem nyert, a darabnak szép sikerű első előadása után a *Pesti Napló*-ban ezt a verset intézte a szerzőhöz:

»Elhigye, az önre roppant szerencse vót,
Hogy nem nyert pályadíjt az az Iskarióth;
Olvasta volna csak a sok irígy lapot:
Azt mondta volna mind, ön Júdás-pénzt kapott.«

A *Bolond Miska* szerkesztőjére vall a Ráth-pártnak adott felelete is.

1865-ben, a Lipót-városban KEMÉNY ZSIGMOND báró volt az egyik képviselő-jelölt. Az ellenfél, a *Ráth*-párt, ez alkalomból a következő kortesnótát bocsátotta szárnyra:

»Nem kell nekünk Kemény Zsigmond,
Immel-ámmal megy, a mit mond,
Mindig poros a kabátja,
Danielik a barátja.«

TÓTH K. így felelt vissza:

»Kell biz' nekünk Kemény Zsigmond,
Mind bölcsesség az, a mit mond,
Akármilyen a kabátja,
Deák Ferenc a barátja.«

Húmorra még komolyabb aktusoknál sem hagyta el.

Mikor eltörölték a bajai törvényszéket, a parlamentben beszédet tartott, melyet *Igazolásával* együtt 1000 példányban kinyomatott a bajaiak részére. Elmondta benne, hogy a törvényszékek alakításánál le akart a képviselőségről mondani valami tekintélyesebb, befolyásosabb ember, pl. Simor hercegprimás vagy Széll Kálmán javára, kinek a minisztertanácsban is van szavazata. Miután azonban Simor az esztergomi törvényszéket is elvesztette, Széll K. pedig a saját szent-gotthardi törvényszékét sem tudta megmenteni, megmaradt. »Gondoltam magamban, ennyit én is tudok s — nem mondtam le mandátumomról.«

Érdekes a következő tréfája is. *Pálffy A.* a kormányzó ő excellenciája — beszél magáról Tóth K. — gyakran tett körutazásokat, melyek alkalmával mindenfelé buzdítgatta az embereket, hogy csak ne járassák a *Bolond Miskát*.

Mikor már ezt nekem mindenfelől írták, fölmentem egyszer ő excellenciájához s audienciát kértem:

— Nő, mi jót hoz Miska?

— Legmelegebb köszönetemet, kegyelmes uram, hogy a merre csak jár, lapomat mindenütt *terjeszteni* kegyeskedik.

Az aulának egyáltalán nem volt kedves embere.

De nem is szolgált rá az udvar kegyére. Mikor GIZELLA király-

kisasszony férjhez ment, fölszólították, írnia ez alkalomra ünnepi költeményt. Igérték neki pénzt, kitüntetést, de hiába. Visszautasította a felhívást és sértődve panaszolta környezetének, hogy az ő dalát meg akarják vásárolni.

És mikor a király-kisasszony menyegzőjét nagy fényvel ünnepelte Bécs, ugyanaz nap TÓTH KÁLMÁNNak egy verse jelent meg. »A hatalmasoknak öröme nem érinti meg az én szívemet; a hatalmasok pénze és kegye nem ára az én dalomnak. De ha látom, hogy boldog mosolylyal egymásra borúl kolduslegény és koldusleány, akkor az én szívem is fölmelegszik az ő boldogságukon, akkor az én dalom is megzengi a nyomor mosolyát.« Ez volt a költemény tartalma. Mindenki megértette. Nem is kérték meg többé, hogy írjon ünnepi verset magas születésre és lakodalomra; de nem is kapott soha se rendjelet, se egyéb udvari kitüntetést. (*Függetlenség, 1881. febr. 4.*)

Annál jobban magához bilincselte azokat, kik érezhették szíve melegét. Az igaz, hogy ő is szerette övéit úgy, a hogy — szerinte — csak költő szerethet. Szüleit valósággal bálványozta.

Mert nincsen oly fehér,
Ó nincs oly tiszta hó,
Mint érzetem, mely ti
Erántatok való, —

énekli már gyermekkori egyik versezetében.

Sohasem tűnt ez ki jobban, mint mikor egyik kedves testvére, Kemplené TÓTH RIZA meghalt. Hogy megkímélje szülőjét a lesújtó csapás híréből, körülbelül két évig levelezett velé az elhunyt nevében.

Testvérei közül legjobban szívéhez nőtt JOLÁN. Gyöngéd viszonyukat szépen megvilágítják Lonkay Lenke sorai.

— Mintegy 28—30 év előtt, írja, nagyszombatra eljött hozzánk Kálmán bácsi. Édes anyám épen egy párolgó, frissen főtt sonkát hozott be a konyhából, letette az asztalra és elkezdtek beszélgetni. Kálmán bácsi orrát erősen csiklandozta a jó sonka illata és halkan így szólt anyámnak:

»Ugyan, édes Jolánkám, nem vágnál nekem egy darabot abból a remek sonkából?«

Anyám rögtön vágott néhány szeletet és eléje tette. Mikor

javában falatozik, belép édes atyám. Látja, hogy sógora ilyen nagy böjtös napon sonkát eszik. Megveregeti vállát s azt mondja neki: »Vigyázz pajtás, még a torkodra forr az a sonka!«

Persze Tóth K., a ki különben a töltött káposztát is »szentséges körösztyén katolikus töltött káposztának« nevezte tréfásan Lonkay Antal előtt, zavartalanul tovább evett.

Másnap aztán, folytatja Lonkay L., korán reggel jön az inasa: »Kérem szépen, a nagyságcs úr torka úgy bedagadt az éjjel, hogy alig tud beszélni. Kéreti a nagyságos asszonyt, legyen szíves eljönni.« Az én lelkem jó anyám természetesen rohant kedves Kálmánjához. És mikor mi önző gyermekek, szemrehányást tettünk, hogy tudott bennünket három napra elhagyni, így felelt: »Csitt gyerekek! Nektek egy áldott jó apát hagytam itthon; de ennek a lelkemnek senkije sincsen, ha én elhagyom.«

Kálmán bácsi pedig felgyógyulása után egy arcképen ezt a kis verset küldötte a hű testvérnek:

Kiöntém az orvosságot,
Széttörtem a poharat —
Hanem hálám ápolómhoz,
Testvéremhez, ó a jóhoz
Mindörökre megmarad.

Az a szív, mely annyira ragaszkodott hozzátartozóihoz, ember-társainak nyomora iránt sem maradhatott érzéketlen. Mi sem tanúskodik erről inkább, mint az alábbi két kis történet.

Egy alkalommal édesanyja és Flóra testvére kíséretében sétált Pesten. Többek közt egy elzüllött ember vetődött eléjük és alamizsnát kért. A költő egy forintot adott neki. A gondos édes anyának sehogy se tetszett ez a dolog. Intette fiát, minek ad pénzt annak az embernek, hiszen látnivaló, hogy korhely, iszákos és nem az éhség gyötri. »Sohase bántsuk szegényt«, felelt a költő, »ha neki *it-* és nem *étvágya* van. Ki tudja, mi érte, s feledni akar. Legalább addig nem érzi a baját, míg a mámor tart.« (*Tóth Flóra levele 1892. okt. 10.*)

A másik, valóban megható jelenetnek egy budai kávéház volt a színhelye 1884. szept. 21. Egy vak zenész teljes lélekkel a »Befújta az utat a hó« kezdetű szép dalt zongorázta, írja a *Pesti Hirlap* egy barátja. Többször megismételte már, de még mindig

nem elégszer annak a 8—10 honvédnek, kik körülötte zajosan kiabáltak: Hogy volt! Ujra! Halljuk! — Az öreg azonban ölébe tette a kezét s így szólt: »Hadd fujjam ki magamat egy kissé; hiszen ma úgy sem fogok egyebet játszani, mint a TÓTH K. nótáit.« Elbeszélte aztán, hogy fia olvasta neki a lapokból, hogy ma leplezték le Baján Tóth K. emléktábláját. A költő neki iskolatársa volt, csak hogy míg az híres ember és követ lett, addig ő mindenét elköltötte szeme gyógyítására, de eredménytelenül. Mikor már egészen megvakult, fölkereste TÓTH KÁLMÁNT s kérte, eszközölne ki számára helyet a vakok országos intézetében. A jószívű költő nemcsak ezt tette meg, hanem három ízben meg is látogatta s mindenkor 10—10 forinttal ajándékozta meg. A vakok intézetében tanult meg fuvolázni, hegedülni és zongorázni. »Ezzel keresem most kenyeremet, illik tehát, hogy ezt a mai napot én is megünnepeljem,« végzé szavait, s kezei végigfutottak a billentyűkön, s újra játszotta, játszotta, hogy »Befújta az utat a hó!«

FEJÉR ADORJÁN.

II.

A BUDAPESTI HIRLAP júniusi számában, 1855-ben, GYULAI PÁL, akkor még mint pályája kezdetén álló, de már is respektált kritikus, egy csomó lírai költeményt vett bírálat alá. Köztük voltak *Tompa* versei, *Mentovichtól* a »Szár az Lombok«, *Tóth Kálmán*-tól a »Szerelmi vadrózsák«; *Concha K.* »Tavaszi lombok«, *Balogh Z.* »Költemények«, *Tóth Endre* »Újabb költemények« című kötetei . .

Az éles megfigyelő képesség, a nagy tudás és sokoldalúság, de az igaz meggyőződésnek bátor hangja is kitűnt e bírálatokban. Látszott, hogy írójuk nagy készültséggel és önállósággal fogott munkához, s épen azért, valamint nem volt fukar a TOMPA költeményeinek dicséretében, ép úgy egyre pattogatta gúnya mérges nyilait a kezdő verselők ellen, a kik közé az akkor huszonnégy éves TÓTH KÁLMÁN is tartozott.

Az a baráti viszony, melyben állottak, éppen nem akadályozta meg Gyulait, hogy véleményét Tóth Kálmán verseiről nyíltan és szabadon megmondja és a költőről úgy ítéljen, hogy »nincs érzéke a jellemzeteshez, a festőiség titka nála is a prózai részletek és terpedtség művészete.« Azután ezt a verset idézte tőle:

Mikor egy-egy zúgó felhő
Az egeken általhalad,
Meghatva a szép zenétől
Láthatólag sápad a nap;
Nap vagy te is, barna kis lány,
Szépségeddel ezrek felett, —
Hogy van mégis, hogy te a dalt,
Hogy a költőt nem szereted?

és a következő megjegyzést fűzte hozzá: »A lányok joggal kérdehetik a költőktől, ugyan miért úzik ki Önök a világból a szerelem költészetét?«

S végül a »Szerelmi Vadrózsák« költőjének még románcai sem kaptak kegyelmet. A kérelhetetlen kritikus hímezetlenül kinyilatkoztatta, hogy »alul vannak minden bírálaton.«

TÓTH KÁLMÁNT ez a kritika szerfölött bántotta, annál is inkább, mivel éppen azon verseit tette nevetségessé, melyeket menyasszonyához, későbbi nejéhez, *Majthényi Flórához* intézett.

Első felháborodásában végtelen goromba és sértő levelet írt Gyulainak, melynek másolatát a »klubban« is kifüggesztette.

GYULAI KEMÉNY ZSIGMOND báróhoz fordult tanácsért. Azt tudta, hogy ez ügynek »lovagias elintézés« lesz a következménye, de, mivel a kardforgatáshoz nem értett, érezte, ha Tóth Kálmán, mint kihívott választ fegyvert és a kardot választja, reá nézve a párbaj kimenetele végzetessé válhat.

Kemény Zsigmond azonban megnyugtatta. Szerinte Tóth Kálmán az állítólagos sértésért már is elégtételt vett magának a durva hangú levél által, s mint ilyen nem méltó »lovagias elégtételre.« Hanem, utána járva a dolognak, Tóth Kálmánnal visszavonatták a sértő levelet (Gyulai is visszaadta neki) s azt mondták, hogy, ha igazán sértve érzi magát s elégtételt akar, ám hívja ki Gyulait.

Igy történt, hogy Gyulai kihívó helyett kihívott lett. Segédei: Teleki László és Kemény Zsigmond, felök nevében aztán a pisztolyt választották. Mert Gyulai érzett magában annyi képességet, hogy azt el tudja sütni.

Párbaj előtt mindenki rendezni szokta ügyeit. GYULAI PÁL, a költő, szintén megírta végrendeletét, a *Párbaj előtt* című gyönyörű költeményt, melynek utolsó versszaka:

És nemzetednek mit hagyandsz?
 Ugy fáj, hogy éppen semmit.
 Egy sírt, talán egy sírkövet,
 Majd irjatok rá emnyit:
 Híven szerettem a hazát,
 Irtam többek közt kritikát,
 Sohasem ültem veszteg,
 Egy bűsz poéta jött reám,
 Előbb versével, azután
 Meg a kezével ölt meg.

A párbaj a szentiványi erdőben történt meg. A felek 30—30 lépés távolságban állottak fel, tíz lépés avánszszal. Először Gyulai

lőtt. Midőn Tóth Kálmánt célba vette s pisztolyát elsütni készült, Tóth Kálmán hirtelen félrekapta fejét. Később elmondta, hogy egészen belelátott a pisztoly csövébe, s ha fejét el nem kapja, Gyulai biztosan agyonlövi. Így a golyó nem talált.

Tóth Kálmán Gyulainak lábára célzott. Az az erdei vadvirág, mely ellenfelének térdére símúlt, kitűnő célpontul szolgált neki. A pisztoly eldőrdült, s a golyó Gyulai nadrágját és lábszárát horzsolva jelentéktelen sebet okozott.

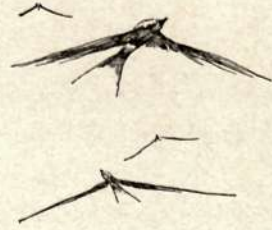
Tóth Kálmán később bevallotta, hogy Gyulait nem agyonlöni, hanem nyomorékká akarta tenni, azért célozott a lábára. A szanta kritikus, — jó ideának látszott előtte.

Igy végződött a kritika által provokált párbaj.

A felek kibékültek és ismét jó barátok lettek. Ez azonban mégsem gátolta Gyulait, hogy azután is szidja a Tóth Kálmán és mások — rossz verseit.

DR. RUPP KORNÉL.

III.

TÓTH KÁLMÁN a forradalom lezajlása után szülői házához, Bajára menekült, s bár az osztrákok többször állították hadi avatás elé, mindig szerencsésen megmenekedett. A szülői hajlék csendes magányában, melyet később annyiszor megénekelt, részint vegyes tanulmányokkal, részint kedvenc költőivel: Shakespeare-vel, Heineval, Béranger-vel és Petőfivel foglalkozott, s Baja erdeiben bolyongva, elkezdte írni első népdalait. Még nem volt tizenkilenc éves, midőn a *Fütyül a szél* című, csakhamar országszerte ismertté vált népdalát megírta. Csakhamar ezután következtek a *Hegedülnek, szépen muzsikálnak*, a *Sírjon, ríjjon a hegedű* kezdetű dalok, melyek annyira a nép szívéből fakadtak, hogy a nép azokat mindenütt örömezt ismerte el sajátjainak.

SIMONFFY KÁLMÁN, a csaknem egyidejűleg föltűnt dalköltő szép zenét szerzett e dalokra, sőt egy-két költeményt maga a nép is fölkapott s maga csinált reá dallamot.

Egy íróársunk néhány év előtt a Balatonon ladikázván, arra kérte a révészeket, hogy daloljanak neki valami balatonvidéki nótát. A révészek nem hagyták sokáig kéretni magokat, s rázendítették: *Benyujtottam a kalapom egy kis lánynak az ablakon.*

— Hiszen ezt a verset Tóth Kálmán írta, nem balatonvidéki nóta — mondta az író.

— De bizony az! — vitatták a révészek, erősen oltalmazva sajátjukat.

A dallamot, mely a lehetőleg legjobb és zamatosabb volt, ők csinálták.

*

A népszerűségében gyorsan emelkedő fiatal

költő Baján nem sokáig maradhatott. Szíve az irodalom központjába: Pestre vonzotta.

Az irodalmi élet a fővárosban ekkor még csak igen vékony erecskében folydogált; a nagyobb és nevesebb írók, mélyen hallgatva, egy-egy kisebb falu vagy puszta magányában rejtőztek, s Pesten összesen csak két független napilapja volt a magyar irodalomnak: a *Pesti Napló* s a kis *Hölgyfutár*. TÓTH KÁLMÁN ez utóbbinál talált alkalmazást, mint a napi rovatok vezetője. Kapott egy hónapra 30 az az harminc forintot, a mi nem kis összeg volt akkor tájban. A fővárosi életet és hírlapírói foglalkozást gyorsan megkedvelte, bár ez a pálya az abszolutizmus napjaiban több töviset termett, mint rózsát. A hírlapok az atyáskodó kormány éber gondjai alatt, örökös zaklatásnak voltak kitéve; egymást érték az idézgetések, nem ritkán egészen komikus okok miatt.

Tóth Kálmán későbbi időkben sokat fölidézett ekkori emlékeiből. Egyszer egy szerkesztői üzenetért hívták a »Hölgyfutár« szerkesztőjét: Nagy Ignácot. Az izenet R . . . Sándornak volt címezve s valami gyöngé verselményről szólt ilyenképen: »Még most nem sikerül, de jó jeleket látunk — talán később.« A rendőrség vizsgálatot tartott; azt hitte, hogy a címezett nem lehet más, mint — Rózsa Sándor. Szerintök mi sem volt természetesebb, mint hogy a hirhedt rablófőnök terveinek kivitelére hölgyeknek szerkesztett hírlapot választ eszközül.

Tóth Kálmán szerkesztőségi teendői mellett e közben a költészetnek is növekedő kedvvel áldozott s versei csakhamar annyira fölszaporodtak, hogy azokból *Vadrózsák* cím alatt két füzetet közre is bocsátott. Előfizetője és méltatója volt elég, de nem hiányoztak a támadások sem, melyek az addig csak magasztalásokhoz szoktatott fiatal költőt nagyon elkedvetlenítették. Egy bírálója azt ajánlotta, hogy tegye le a lantot, fogja meg az eke szarvát és ezután szántva dudolja verseit; egy kritikusa pedig, midőn első darabját előadták, egyenesen megtiltotta neki a drámáírást.

A fiatal költő, szerencsére, nem fogadott szót és — mint mindnyájan tudjuk — második darabjával már elnyerte az akadémia száz aranyát.

A támadások azonban könnyen habozóvá teheték volna, ha egy váratlan esemény újabb szárnyalást nem ad önbizalmának.

A fiatal költő *Losonci özvegye* cím alatt balladát írt s beküldte a *Pesti Naplónak*. A Napló akkor még nem közölt verseket; de ezt kiadta.

A ballada egy büszke magyar nőt rajzol, ki fiát egy vár visszavételére buzdítja. A törökök a fiút leverik, elfogják és halálra ítélik. Az anyának most már csak egy óhajtása van, hogy fia hőshöz illően, bátran haljon meg. Ezért elhitei vele, hogy a vesztőhelyen kegyelmet kap. Az anya jól számított: fia bátran lép a verpadra s hősi halált hal. A költemény így végződik:

De a hóhér sujt most és csend lesz mindenütt,
Hanem szörnyű kacaj és kacagás vegyült
A csendesség közbe;
A büszke magyar nő, ki így felkacagott,
És a felsikoltó az édes anya volt,
Halva rogyott össze.

A vers megjelenése után néhány napra KEMÉNY ZSIGMOND, a *Pesti Napló* szerkesztője lépett a fiatal költő szobájába, s így szólt:

— Ifjú barátom, önt nagy kitüntetés érte. DEÁK FERENC elolvasta a balladát és személyesen is meg akar ismerkedni önnel. Öltözködjék és jöjjön; Deákhhoz vezetem.

Tóth Kálmán fölkereste Deákot, a ki ekkor még nem volt »öreg úr,« hanem életerős, vidám, piros arcú férfi. Deák szívesen fogadta a költőt; rendes szokása szerint kedélyesen adomázott, de a versről előtte egy szót sem szólt. Hanem mikor Tóth Kálmán eltávozott, a véletlenül jelenlevő Egressy Samunak, Pestmegye egykori alkotmányos főjegyzőjének ezt mondta:

— Te Samu, a magyarok istene mégis gondoskodik rólunk; Vörösmarty meghalt és támadt helyette Arany János; meghalt Petőfi is, de meglásd, hogy ebből a bajai fiúból is lesz valami.

*

1860-ban *Bolond Miska* című humorisztikus lapjára hívta föl a közönség figyelmét, de, noha tizezer példányban küldte szét az előfizetési felhívást, az első szám megjelenésekor nem volt több kilencvenhét előfizetőjénél. A második számnál azonban már százával omlottak az előfizetők és számuk egy hónap múlva ötezerre szaporodott. Ekkor írta aztán:

Bolond Miska pezsgőt iszik,
 No az ember lássa!
 De hát ötezerre megy már
 A prenumeránsa.

Bolond Miska nagy gyönyörűségét találta a németek csipkedésében, de nem húnyt szemet kedves magyarjainak gyöngeségei előtt sem.

1861 elején, talán az akkori izgatott hangulat által is segítve, az a hír terjedt el, hogy csak magában a fővárosban hétszáz spicli működött az abszolutizmus ideje alatt. E hosszú névsorba a legjobb hazafiak nevét beírták, s hasztalan volt minden cáfolat. A már magyar szervezetű hatóságok és szabadelvű férfiak legkomolyabb védelme sem volt képes gátat vetni a mindinkább erősbödő rágalomnak. Még Grácba, az elhalt Haynau leányához is írtak levelet a kémek névsora végett, de az úrhölgy nem mutathatott föl mást, mint néhány pesti háziúr lojalitási nyilatkozatát és ragaszkodásának kifejezését a béke és rend iránt.

A rágalom tehát folyvást terjedt és izmosodott. *Bolond Miska* e napokban egy értelmes, jónevű ügyvéddel találkozott, ki nem sokára az alkotmányos élet megindulása után hétszemélynök lett. A derék, jellemes ember sírva panaszkodott neki, hogy őt is beírták a spiclik közé.

Ezt már nem nézhette el a Bolond Miska s megírta a *Gyanúsításokat*.

Tárgya az, hogy különféle emberek szólítják meg őt az utcán: vigyázzon magára, mert spicliktől van körülvéve. Leginkább munkatársaitól óvták; *Kipfelhauser* spicli; *Mátyás Mátyás*, ki gyakran jár a rendőrséghez, veszedelmes ember, s a *Zöld ördög* sem más, mint közönséges áruló.

Ekkor Bolond Miska felfedezi, hogy neki egy munkatársa sincs; hogy azokat a Kipfelhausereket, Mátyás Mátyásokat mind ő maga írja s végül így végezi be a cikket: Ha Magyarország fővárosában hétszáz spicli volna, akkor ez a nemzet nem érdemelné meg az életet. Némuljon el hát a bolond tréfa undok lármája.

És a fővárosban nem is beszéltek többé spiclikről.

A Bolond Miska legkedveltebb munkatársa *Kipfelhauser* volt, ki egy ízben külön is kiadta apró verseit. Az előfizetési felhívás

így hangzott: »Verseimet kiadom s a szép, dicső és nagylelkű magyar nemzet pártolásába ajánlom. Tudtam, hogy Kremmer úr ebbe is beleszól és azt kérdezi, hogy mióta lett nekem a magyar nemzet ily szép, dicső és nagylelkű? — Tanulja meg a Vetter úr, hogy mi, valahányszor pénzben vagy másban rászorulunk a nemzetre, akkor az nekünk szép, nagy és dicső szokott lenni.«

A felhívás hatott és *Kipfelhauser*nek tizezernél több előfizetője volt.

Szerkesztői állásának voltak azonban sötét oldalai is. Kétszer ítélte fogságra a katonai törvényszék.

A pereket mindannyiszor gróf Pálffy Mór kormányzó indította, ki úton-útfélen azt hirdette, hogy Tóth Kálmán igen rokonszenves ember és ő nagyon szereti.

Erre mondta aztán egyszer Deák Ferenc, hogy szereti ám, de csak úgy, mint a madarat — kalitkában.

*

Első színdarabjának, az *Utolsó Zách*nak megírására 1857-ben úgy szólván a véletlen nyújtott alkalmat.

Hárman: ő, Kövér Lajos és Szerdahelyi Kálmán egy szép délutánon a »Korona«-kávéházban kalabriászoztak.

Szerdahelyi 5 órakor feláll és menni akar. Tóth Kálmán megmegjegyzi, hogy nem illő nyereséggel elmenni, Szerdahelyi Kálmán pedig azzal menti magát, hogy jutalomjátéka közeledik (akkor még voltak a nemzeti színházban is jutalomjátékok) s ez alkalomra franciából kell valamit fordítania.

— Ej, ne menj el — nyugtatta meg őt Tóth Kálmán, — írok én neked eredeti darabot.

Kezet rá.

— Itt van! — s a játék tovább folyt.

Tóth Kálmán három hét alatt csakugyan megírta a darabot és kétkedő gondolatok közt vitte a nemzeti színházhoz.

Szigligetivel, ki ekkor titkár volt, véletlenül az utcán találkozott s bocsánatkéréssel nyújtotta át neki.

— Színművet írt? — kérdé mosolyogva Szigligeti. Dráma vagy vígjáték?

— Tragédia.

— Pláne tragédia, — mondá Szigligeti nevetve s némi száno-
kozással nézett a fiatal költőre.

— És bírálat mikor lesz?

— Beletelik nehány hét.

— A fiatal költő kedvetlenül hagyta el Szigligetit és azon éjjel
nem tudott aludni.

Másnap reggel, alig nyolc órakor kopogtatnak ajtaján. Fölugrik,
hálóköntöst vesz, kinyitja az ajtót, s íme drámájával kezében, Szig-
ligetit látja maga előtt.

Szigligeti jó reggelt sem mond, hanem egyszerre így szól:

— Ha én ifjúkoromban úgy értettem volna a drámai szerkezet
titkait, mint most ön; ha úgy tudtam volna a cselekvénycsavarás és
mesealkotás csinyját-binyját, mint most ön: már ezer darabot írtam
volna. Színművét a legrövidebb idő alatt előadjuk.

A darab sikere azonban nem nagy volt.

Szerdahelyi komoly, feláldozó hőst játszott, a közönség pedig
tréfát várt tőle, mint komikustól, s ez kissé rontotta az illúziót.
Legjobban a darab költészete tetszett és Szerdahelyi még később
is gyakran emlegette, hogy ebben a darabban a sallang és hazafias-
kodás nélküli gondolatok nyerték meg a közönség elismerését.

Mindnyájan élénken emlékezhetünk a nagy tetszésre, melylyel
A nők az alkotmányban című vígjátéka 1871-ben országszerte talál-
kozott. Szigligeti azonban nem nyilatkozott kedvezőleg a darabról,
sőt az egész második felvonást feleslegesnek találta.

— De hát mi történnék a második felvonással? — kérdezte
tőle Tóth Kálmán.

— Mondják el, — adta utasításul Szigligeti.

Sajátságos, hogy Szigligeti majd minden szerzőnek törlést és
pótlásul »elmondást« ajált, míg ő maga ily eszközökhöz sohasem
folyamodott, ösztönszerűleg érezvén, hogy a cselekvény hiányát, a
drámai fejlődést elmondásokkal pótolni nem lehet.

A második felvonás megmaradt és tetszést aratott, még inkább
igazolva a költőt ama fiatal írók előtt, kik őt a színpadi hatás
mesterének tartották. És Tóth Kálmán írói körökben, fekete kávé
mellett, ezután nem is egyszer tréfálózott azzal, hogy neki egyszerű
bajai csizmadia dramaturgiája van. Külön pecsétnyomót készítettett
Baja-város Ádám és Évájával meg a derék becsületes csizmadiák

jelvényeivel s véleményét ezzel pecsételte meg a fiatalabb írók által neki előleges bírálatra átnyújtott darabok felett. A csizmadia-pecsétet Rákosi, Toldy és Dóczi is igénybe vették.

Érdekes dolog, hogy midőn ez utóbbinak *Csók* című vígjátéka megnyerte az akadémia százaranyos pályadíját, s a szerző nem bízván eléggé művének sikerében, sokáig halogatta a darab előadatását, Tóth Kálmán ezt mondá neki: »Barátom, a harmadik felvonást (mely tele van képtelen alakoskodással) soha többé jóvá nem teheti; hanem ha darabját elő akarja adatni, mint gróf Andrássy titkárja, menjen el kancellár főnökéhez és kérje áldását; ha ezt megnyeri: akkor darabja a dramaturgia örök szabályai ellenére is tetszeni fog.«

Dóczi elmondta főnökének Tóth Kálmán tréfáját, ki csakugyan nagyon szerencsés férfiúnak tartotta gróf Andrássy Gyulát. A tréfa-kedvelő gróf teljes humorral fejére tette kezét Dóczinak s darabja sikereért megáldotta őt.

A darab, mint tudjuk, csakugyan tetszést aratott, s később még a német színpadokon is nagy hatással adták.

*

Képviselőségének legfőbb érdeme a páratlan erély és tevékenység volt, melylyel két országgyűlésen át a hírlapbélyeg megszüntetésén munkálkodott. Folyosón, klubokban, az utcán, mindenütt hirdette, hogy ez nem politikai, hanem közművelődési kérdés. Érdekében a lapok hasábjaiiban valóságos izgatást vitt véghez, sőt baloldali létére »egy deákpárti« aláírással a *Pesti Néplő*ba vezércikket is írt, a mi a jobb oldaliakra igen hatott.

A költő buzgólkodását azonban a legtöbben csak jámbor óhaj-tásnak tekintették s nem bíztak valóságában.

Egyszer, midőn a dolog már érni kezdett, JÓKAI a folyosón találkozik Tóth Kálmánnal.

— Te Miska — mondja Jókai — hisz ez az izé komoly dolog; hisz ez hallatlan, a te javaslatod keresztül megy.

— Még pedig egyhangúlag.

— Hát aztán hogy tiszteljünk meg akkor téged, írók és kiadók. Mit akarsz: gyémántos gyűrűt vagy banketet?

Tóth Kálmán tréfásan válaszolt:

— A cigánytól télen azt kérdték, mit akar: melegítő tüzet vagy

szalonnát? A cigány azt felelte: Legjobban szeretnék a tűz mellett szalonnát pirítani.

A törvényjavaslat a ház elé került s Tóth Kálmán nagy beszédet készült tartani. El akarta mondani, hogy az osztrákok megelőzték Magyarországot abban, hogy előbb levették a rabok láncait; mi is előzzük meg őket valamiben: szabadítsuk meg a lelket láncaitól. Az indítványozó szerencsétlenségére azonban előbb b. Eötvös József felelt Miletics egy interpellációjára s két óráig tartó beszéde annyira kifárasztotta a ház figyelmét, hogy Tóth Kálmán szóhoz sem juthatott a mindenünnen felhangzó elfogadjuk és éljen kiáltások között.

Az elnök: Somssich Pál összetett kezekkel intett az indítványozónak, hogy ne beszéljen, és sietett kimondani a ház határozatát, hogy a hírlapbélyeg eltöröltetik.

Ghyczy Kálmán, a baloldal egyik vezére, üdvözlésére sietett a költőnek, ez pedig rögtönözve így idomította át az ismert ceglédi népdalt:

A stemplimet, a stemplimet nem bánom,
De a kész orációmat sajnálom.

SZANA TAMÁS.

IV.

A parlamentbe akkor választották be, mikor tizenhat szomorú esztendő után először nyílt meg a magyar országgyűlés csarnoka. 1865. október 30-án, Kálmán napjának előestéjén, a nép fáklyás zenét rendezett a tiszteletére. A főteret az emberek ezrei lepték el, a város a lelkesedés árában úszott, s mindenki egyformán örült a szabadságnak és a követjelölt személyének.

Az isten, szólt az üdvözlő szónok, megadta a hon polgárainak s így nekünk is, hogy a boldogítás nagy, magasztos művének keresztülviteléhez kiválaszthassuk a férfiút, ki jogaink-, vágyaink-, reményeink-, s kívánalmainkhoz képest, hangoztassa szavát a hon atyái közt s legyen ezerek képviselője, kiknek elve s meggyőződése az övé, kiknek szívverése az övével rokon s kiket, mint e haza lelkes gyermekeit szeretnie s érettök, boldogságukért munkálkodnia kell.

Azért várunk mi oly régóta sovárgva tégedet, uram, mert a mi választásunk te reád, a nemzet napszámosára esett. A te kezekben világított a leigázhatlan szellem szövéténeke akkor, midőn e honban mindenütt sötét homály borongott; a te vezér-fáklyád mentett meg minket annyiszor — az elbukástól: azért kívánjuk mi most is, hogy te légy, ki szülővárosod s közvetve az egész haza érdekeit nemes szíved áldásos hevével előmozdítani iparkodjál s nyert koszorúid mellé még egy hervadhatlan babért is illeszsz.

Nem szükség, hogy érdemeidet soroljam elő, mert hiszen — ismer az ország, ismerünk mi. — Itt születted közöttünk, itt ringott bölcsőd, itt szövődtek első ifjú álmaid — a mienk vagy! szíved minden dobbanása keblünkben visszhangra talál, vágyaid, reményeid a miénk is — s mi büszkék vagyunk reád!

A jelen ünnepélyes pillanatban örömtől elárasztva függesztjük

reád szemeinket, hogy lelkünk mélyébe vessük képedet s úgy vágyunk hallani beszéded, mely a szent hazaszeretet tiszta lángjával fogja betölteni szívünket: — — üdvözlégy körünkben, ősz apád hajlékában, várva-várt nénapod emlékezetes estéjén, szülővárosod érdemdús fia!

A költő emelkedetten válaszolt. Nem nyújtott részletes programot, s az aktuális politikából is alig érintett valamit. Szavai, a mint ma olvassuk őket, inkább vallomásszerűek, egy jó hazafi legfőbb elveiről és arról a forró ragaszkodásról, mely az embert odaköti a szülőház földjéhez. TÓTH KÁLMÁN ebből indult ki és végül hozzája tért vissza. Lelkét főképp ennek az érzésnek a viszonzása töltötte el; és beszédében valóban ott lüktet az ő egész szíve.

»Édes barátim«, így szólt, »a fáklyák lángjai, melyeket kezetekben tartotok, nem lobognak úgy, mint az én szívem, s a zene húrjai, melyeket a zenész imént rázendített, nem reszkettek úgy, mint az én idegeim. Ti a legnagyobb megtiszteltetést adjátok nekem tudtúl, a mely szülővárosában egy férfit érhet; ti azt akarjátok, hogy a jövő országgyűlésen Baja városát, e nagy, értelmes, és fekvésénél fogva is jelentékeny fontosságú várost én képviseljem.

Mondanom sem kell, hogy e megtiszteltetés lelkemnek mennyire jól esik; mert hisz azok számára, kik életüket a nyilvános pályának szentelték, nincs s nem is lehet egyéb jutalom, mint polgártársaik bizodalma, mely, mint elhunyt Szalaynk mondá: szebben ékesíti a férfi szívét, mint a női keblet a bokréta.

Ha a közügyért szenvedtem talán néha valamit: ti e szenvedés emlékeit szívemből eltörültétek; ha voltak érdemeim: ezeket megjutalmaztátok; s ha lesznek törekvéseim: ezeknek szárnyakat adtatok.

Örömömet csak a nagy feladat fontossága mérsékelné, melylyel megbízni akartok, ha másrészt nem lenne meggyőződésem, hogy talán kevesebb nehézséggel állunk szemközt, mint ezt annyian gondolnák.

Barátaim! Ritka kornak adatott az, a mi nekünk. Kevesebb mint husz év alatt oly roppant változásokat, rendszerek emelkedését és bukását, szóval: annyit értünk meg, a mennyi máskor csak századoknak adatott; tapasztalásokban mindannyian vének s törekvéseinkben, hála isten, fiatalok vagyunk; sok leckét kaptunk kölcsönösen, hanem tanultunk is.

Ausztria megtanulta ismerni, hogy mi ez a Magyarország? — hogy ez egy föld, melynek levegője a szabadság, napi kenyere a jog, hogy e nép vérénél, alkotásánál, természeti fejlődésénél fogva alkotmánya nélkül nem élhet; Ausztria megtanulta, hogy minket sem erőszakkal legyőzni, sem álarcos alkotmányosdi-jétékokkal kielégíteni nem lehet; és megtanulta Ausztria: hogy minden csapás, a melyet ellenünk intéz, tulajdonképen saját magára mért ütés, majdnem olyan örütség, mintha valaki balkezével saját jobbját iparkodnék levágni; és megtanulta végre Ausztria: hogy ha vannak neki ellenségei, azok nem Magyar-

országban vannak, hanem ott, a hol azt mondják, hogy ez örökös jogban, szabadságban növekedett népet kielégíteni nem kell, hanem benne hagyni a mérges elemeket, s ez által az egész birodalom testét beteggé, fejlődésképtelenné tenni.

Másrészt, barátaim, tanultunk mi is; megtanultuk azt: hogy Magyarország csak egyes-egyedül magára támaszkodhatik; hogy a hosszú küzdelem, mely egyrészt szívósságunkról tesz tanuságot, másrészt lassan-lassan fölemésztí a nemzet erejét, anyagi és szellemi fejlődésünkben megakadályoz, s főlének áraszt minden gyomot, mely az élet és működés nélküli testeket természetszerűleg beborítja.

Midőn tehát mind a két fél érdeke azt kívánja, hogy ezen tarthatlan, elviselhetlen állapotnak véget vessünk, bizonyára megtaláljuk a kivezető, a kiegyenlítő utat.

Én nektek, barátaim, részletes programot nem adok, hanem azt hiszem, hogy mindannyitok szívének, lelkének érzületét képviselem: ha követségem esetére két nagy eszmét tűzök magam elé, két nagy eszmét, a melyeket két, egyiránt nagy hazafi és nagy státusférfi állapított meg.

Az egyik az: hogy nemzetektől erő és hatalom sokat elvehet, de a mit hatalom és erő vesznek el, azt szerencse és változó időviszonyok visszaadhatják; hanem a miről egy nemzet önkényt lemond, azt soha semmi sem fogja visszaszerezni.

A másik, a mérséklő pedig az, hogy a hazáért mindent kockáztathatunk, csak magát a hazát nem.

E két elvvel, mint két ellentétes evezővel, ügyünk hajója bizonyára az óhajtott kikötőbe jut.

Legyetek, barátaim, általában meggyőződve, hogy megválasztatásom esetén lesz bennem annyi érzék, hogy szavam- és szavazatommal mindig azok mellé álljak, a kiknek lobogójára a jog, szabadság és észszerűség háromsága együtt lesz felírva; nyilvános pályámról ítélhetnek különbözőleg, de az egyet senki sem tagadhatja meg tőlem, hogy működésemben mindig volt valami, a mi a közvéleménnyel találkozott, s mióta az új Európában a népek összetartása és jogérzete megtörte az abszolutizmust: a közvélemény lett minden, ez alkotja a törvényt, és ez kormányoz.

Ne várjátok tőlem, barátaim, hogy én szülőföldem számára nektek külön kedvezményeket ígérjek; midőn az egész haza boldogságáról van szó: akkor a helyi érdekeknek el kell némulni; de különben is: mi képezi a haza boldogságát? Nem más, mint a részek boldogságának összessége. S valamint boldog haza nélkülületek nem lehet, úgy jól tudom én, hogy a haza boldogsága nélkül ti sem tudnátok boldogok lenni.

Nem ígérek én nektek külön kedvezményeket, pedig elhihetitek, hogy drága nekem ez a föld, a hol én születtem — hisz én a ti csontotokból való csont és a ti véretekből való vér vagyok; áldott nekem itt e földön e kis szülői ház, melyben mint gyenge gyermek, egy jó atya ajkairól először hallot-

tam a vallás, igazságszeretet és becsület ígéit — s áldottak nekem a ti erdeitek árnyai, a melyek közt 1849-ben, egy nagy nemzeti szerencsétlenség után, mint serdülő ifjú bolyongva, először éreztem szívemben egy nagy, megnevezhetlen fájdalmat: akkor nem tudtam, hogy mi az, — most tudom: hogy ez a honszerelem volt.

De nem akarok én közetek izgató vagy elérzékenyítő szavakat vetni, sőt inkább azt óhajtom, hogy legszebb polgárjogotokat: a követválasztást mindannyian nyugodtan és érett megfontolással gyakoroljátok; ám tűzzétek szívemre — nem érdemeimért, hanem azon elvekért, melyeknek egyik utolsó, de mindig kitartó képviselője valék — tűzzétek szívemre a polgárbizodalom legszebb csillagát — de legyetek barátsággal azok iránt is, a kik más véleményen vannak, mert a polgári joggyakorlat első kötelessége: mindenki véleményének tiszteletében áll.

És most — kedves barátaim — mert engem teendőim gyorsan visszahíznak a haza szívébe, s mert veletek ezuttal így tömegesen többé nem találkozom, s miután 1848-diki törvényeink a követeknek utasítást nem adnak, hanem a küldöttet a legszelesebb bizodalommal ruházzák fel; engedjétek meg, hogy megválasztásom esetére polgári fogadalmúl, de egyszersmind jól eső lekötelezettség gyanánt itt az isten szabad ege alatt, a szülői ház szent küszöbénél fogadjam meg nektek: hogy hazám ügyéhez mindig híű leszek, hogy engem a jónak és igaznak szeretetében és kimondásában sem hizelgés, sem fenyegetés soha megtántorítani nem fog — hogy előttem mindenütt és mindenben a haza üdve és boldogsága fog lebegni — isten engemet úgy áldjon és úgy verjen meg!«

Ez volt az első beszéde Baja közönségéhez. Bizalom és szeretet, ragaszkodás és boldogság minden szavában.

És ilyen lett képviselőisége is. Szülővárosához való viszonya ment volt minden feszességtől. Valami családias melegség áradt el rajta. Testületek, magánosok és városi képviselők egyforma bizalommal fordulhattak hozzá: tanácsra, közbenjárásra mindig készen állt, s erszényét nem egyszer osztotta meg hozzá fordult polgártársaival.

Szülővárosa büszkélkedett rá, és ő szülőföldjét szerette szívének összes melegével, lelkének végtelen rajongásával. Ez az állapot boldoggá tette, s ő alig ismert határt a törekvésben, hogy a jót jóval visszafizesse.

1874 után, mikor a város lefestette arcképét, az érzés meleg szavaival telt sorokat intézett a város képviselő testületéhez; de egyben egész sereg vitális kérdésre mutatott rá, melyeknek megoldását feladatúl tűzte.

»Arcképem leleplezése tárgyában«, írta, »a tisztelt képviselőtestületnek pár hó előtt hosszabb köszönőiratot küldtem.

E levél azonban — mint Bajáról értesítenek — nem jutott kézhez, a postán eltévedt, s így bár rövidebben, de ismételve megköszönöm azon nagy kitüntetést, melyben engemet városom képviselőtestülete részesíteni kegyeskedett.

Nem vagyok álszerény; bírok a becsületesen teljesített kötelességek önérzetével.

Tudom, hogy nehéz napokban tollammal némi szolgálatot tettem a nemzeti törekvéseknek; hogy mint képviselő bevallott elveimhez hű voltam; hogy egy szabadelvű törvényjavaslatot, mint indítványozó szerencsésen körösz-tül vittem, s tudom, hogy városunk fölmerült ügyei: a kir. gimnázium, az állampreparandia, kir. törvényszék, a város önálló hatósággá emeltetése és a Ferenc-csatorna kivívása körül én is megtenni igyekeztem azt, amit kötelességem parancsolt.

De a kitüntetés, melyben önök engem részesítettek, oly nagy fokú, hogy — érzem — annak kiérdemlésén egész életemben kell fáradoznom.

Engedje isten, hogy önök szeretetére, túlságos jóakarására s az előlegezett nagy megtiszteltetésre teljesen méltó lehessenek.

És most engedjék meg önök, hogy két égető kérdésben, mely városunkat annyira érdekli, fölvilágosíthassam s illetőleg tájékozthassam önöket.

Első a vasút kérdése.

A bajai vasutat — Bajától Szabadkáig — első ízben az Almásy Pál-féle konzorcium akarta kiépíteni, mely Almásy Pál úron kívül Perczel Miklós főispán, b. Rudics József, Siskovits Tamás s több urakból állott. Én ennek a konzorciumnak tagja s jegyzője is voltam.

A vonalt kitraciroztattuk, pénzről is gondoskodtunk, s ajánlatunkat benyújtók a kormánynak.

A kormány helyeslé a vonalat, óhajtá azonban, hogy egy országos vonal kiegészítése végett a zákány-báttaszéki vasút igazgatóságával kombináljuk a dolgot, s jeleljük ki a helyet, mely a dunai vasúti hídnak egyfelől Baja, másfelől Báttaszék közt találkozási pontul szolgálna; mi ekkor érintkezésbe léptünk a duna-drávai vasúttársulattal, mely Bittó István és Bartal, jelenlegi miniszter urakat bízta meg, hogy velünk tanácskozva, a kormány intencióját érvényre juttassa.

Pompásan ment már minden; mi, az első konzorcium, Bittó és Bartal urakkal többször érintkeztünk; ki is dolgoztuk a tervet, mely szerint mind a kormány, mind a két, most már egy célra egyesült társulat óhajtásának elég lett volna téve, be is nyújtók azt a kormánynak, midőn a szerencsétlen Krach minden vállalkozási tervnek véget vetett.

A baja-báttaszéki vasút azonban csak alszik, de nem halt el, s nem is fog elhalni, mert életképes.

A báttaszéki vonalra az ország a legutóbbi másfél év alatt fél millió

garanciát fizete, s e roppant kiadás csak akkor szűnik meg, ha a bajai vasút a Dunán köröszkül kiépítetik s így a most félholt vonal, Erdély s a legtermékenyebb alföldnek a legkonszummensebb Svájccal és más idegen országokkal egyenes összeköttetése által, Magyarország legrentirozóbb vonalává válik.

A kormány épen most alkudozik egy külföldi pénzes társulattal, mely egész vasúthálózat kiépítésére volna hajlandó.

Érintkezésbe léptem a közlekedési miniszter úrral s tőle tudom, hogy e vasúthálózatban a baja-szegedi vonal is kombináltatik, s állítom, hogy a miniszter úr erre a lehető legnagyobb súlyt helyez.

Interpelláció tárgyává is akartam tenni a dolgot, hogy Baja város polgárai a miniszter úr szájából hallják a bajai vasút tervezgetését és elmaradhatatlanságát; a miniszter úr azonban kért és figyelmeztetett, hogy az alkudozások jelen stádiumában egy interpelláció nem válnék az alkudozás hasznára s a vállalkozók által félremagyaráztatnék.

Az interpellációt tehát elhagytam, de biztosíthatom Baja polgárságát, hogy a bajai vasút csak idő kérdése, s oly országos érdek, melynek mielőbb — nem csak Baja város — hanem az ország javára is érvényesíttetni kell.

Kedvezőtlenebbül áll városunk kir. törvényszékének ügye.

A hét évi gyalázatos gazdálkodás most krajcárkodó megtakarításokra utalja a kimerített országot.

Legközelebb beadják a törvényjavaslatot negyvenhat törvényszék megszüntetése iránt, melyek közül húsz már júliusban, a másik huszanhat pedig valamivel később szűnik meg.

Városunk a száz és néhány törvényszék mellett is már az első megállapításnál a járásbíróságok közé volt sorozva, s nagy erőmegfeszítésre s Horváth Boldizsár miniszter úr teljes tárgyilagosságára és jóakarására volt szükségünk, hogy kir. törvényszéket kapjunk.

Nem szoktam soha dicsekedni, de isten tudja legjobban, hogy mit fáradtam én azért.

Most is el fogok követni minden emberileg lehető, hogy az annyi fáradozásba került jogos vívmányt el ne veszítsük, de a sikerért jót nem állhatok.

De ha elesünk mi, el fognak esni királyi törvényszéküktől oly jobboldali városok is, melyek elsőrendű kormánypárti vezértehetségeket bírnak képviselőül, s reményem: nem lesz a városnak egyetlen polgára sem, ki ez inségokozta bajt akár pártállásomnak, akár erélyhiányomnak tulajdonítsa, hanem tulajdonítani fogja a redukciónak, mely nem néz és nem is nézhet sem pártállást, sem tekintélyt, hanem takarít úgy és a miképen lehet.

Legrosszabb esetben is telekkönyvünk megmarad, a járásbíróság hatásköre kiterjesztetik, s a baj így enyhítve lesz.

Mindezeket azért hozom elő, mélyen tisztelt képviselőtestület, hogy aggódásait a vasút iránt csilapítsam, a törvényszék sorsára nézve pedig legalább tájékozzam.

Méltóztassanak meggyőződve lenni, hogy nincs nap, melyen városunk fejlődése felől ne gondolkozzam, s ennek előmozdíthatására a kínálkozó alkalmat meg ne ragadjam, sokszor oly úton is, melyek soha nem kerülnek nyilvánosság elé.

Senkit ki nem tüntettek Baja város polgárai annyira, mint engemet, senkinek nincs Baja városa iránt annyi kötelessége, mint nekem.«

Még előbb, 1871-ben, miután — részben az ő sok fáradozására — Baja a később elvitt törvényszéket megkapta, arra figyelmeztette a képviselő testületet, hogy HORVÁTH BOLDIZSÁRhoz, a volt igazságügy-miniszterhez, kinek jóindulata e részt a siker főtenyezője volt, köszönő levelet intézzenek, s egyben a köszönőlevélnek szövegét is küldött. (*Városi levélt. 2202/871. kig. sz.*)

Dr. Löwy Mórral pedig némely bajai pénzügyekben egész levelezést folytatott, s többek közt azt is közölte vele, hogy 1875. május 1-én SZÉLL KÁLMÁNNAL beszélve három íróujját mutatta a miniszternek: hogy ezek az ujjak örökre rendelkezésére állanak, ha a bajaiak ügyét kielégítőleg intézi el . . .

Képviselőségének, mondhatni, legkiválóbb oldalát ez a szülővárosáért való fáradozás alkotta. Mert mint a parlament tagját, nem jellemezte zajos és gyakori szereplés. Szónoki talentummal nem volt megáldva, elég erős hangja sem volt hozzá, s csak ritkán szólalt föl, akkor is szerényen, egyszerűen, az értelem nyugodt szavaival. Először a DEÁK FERENC pártján foglalt helyet. Utóbb a balközéphez szegődött, s aztán az e két párt egyesüléséből keletkezett szabadelvűek sorában maradt. De mikor Tisza elejtette az önálló bank eszméjét, elfogadta a közös vámtörvényeket és a függő adósságok kérdésében állást foglalt: TÓTH KÁLMÁN csalódva a független szabadelvűekhez, majd végül a függetlenségi párthoz csatlakozott. Igazán nem volt politikus soha. A politikai élet mezejére csupán a hazafi elvét vitte magával: segíteni, fölvirágoztatni a hazát; a körülményeket azonban nem tudta számba venni, s noha politikai rendszere: »a legjobb« volt, türelme mégis hiányzott a várakozásra. Mint életének más oldalaiban, ép oly nemes és ideális volt a parlament küzdelmeiben is; s ő, a ki szerelmében nem találta meg a földi ideált soha: a politikában is folyton és csupán »Scyllát és Charybdist« kerülgeté. Városának azonban sokat használt, s ha egyéb nem emlékeztetné rá szülőföldét: Bajának önálló hatósággá emelése egyedül is méltó emléke volna fáradozásának.

1878-ban, mikor negyedik mandátuma lejárt, a választók hiába várták beszámolóját.

TÓTH KÁLMÁN elkészült rá: megírta a beszédet, a mint illet, és az illetékes embereket megbízta, hogy a kitűzött időre gyűjtsék össze a közönséget. A megbízottak azonban nem tettek semmit. A képviselő pontosan megjelent, de a beszéd elmondásáról szó sem lehetett. Egyesek azzal mentegetőztek, hogy nem mozogtak, mivel egyhangú választásra számítottak; egyik-másik barátja késést emlegetett; voltak, kik némely kedvezőtlen dolgokra figyelmeztették.

A költő még mindig bízott. Derült kedélylyel fogadta a tudósításokat és azt mondá, ne mentegessék kölcsönösen magukat. »Tegyünk; én nem félek a küzdelmektől, s azonnal nyomassuk ki a plakátokat és ragaszszuk ki; a számoló is jöjjön sajtó alá.«

De többen halasztást kértek. Mások *külön* nyilatkozatot is akartak adni, mintegy más programot . . .

TÓTH KÁLMÁN hiába óhajtotta, hogy hagyják a nyilatkozatot, vagy csak akkor nyomassák ki, ha az ő nyomtatványai már megjelentek . . .

Letette a zászlót. Hajóra ült és eltávozott.

Mire a fővárosba érkezett, már nagyon-nagyon beteg volt. S midőn hetek múlva magához tért, szeme az ágy mellett álló asztalon iratokat vett észre: a bajai plakátok és a beszámoló kéziratát, melyek a lethargia közt is figyelmeztették, hogy »van még valami összeköttetése a világgal«, hogy van még leszámolni valója.

Az el nem mondott beszédet kinyomatta a »Hunyadi Mátyás«-intézetben és választóinak elküldötte sajátkezűleg.

»Igy nem fognak az én nyilatkozataim elsikkasztva, megakadályozva eltűnni . . . s tán elérem azon óhajtásaim, hogy eszméimet s a jövőt illető terveimet, tán ábrándimat, rajongásimat elolvassák azok, kik meghallgatásomra, megbírálásomra hivatvák . . . Itéljék meg szeretettel.«

*

»Baja város polgáraihoz. — Tisztelt uraim!

Midőn önök közt utoljára, most három év előtt fölléptem követjelöltnek, azt jelentém ki önök előtt, hogy az akkor alakult fúzióknak, mely a két nagy pártból, a régi jobb- és baloldalból jött létre, én is tagja leszek s elvüket,

törekvéseiket támogatni és pártolni fogom. A pártok emez egyesülése szülte az új kormányt is, mely a vezetést a két egyesült párt által átvette.

A cél az volt: megszüntetni a közjogi harcokat egy időre és a fennforgó nagy államgazdasági kérdéseket megoldani; létesíteni az önálló magyar bankot, rendezni a vámügyet, egy szóval: létrehozni azokat a reformokat, melyektől az államgazdaság s ezzel együtt a haza, az ipar, a kereskedelem s minden más életérdeünk fölvirulását várhatjuk. A közjogi harc abbahagyásával egyesíteni a többi nemes célt, mely tarka ágazásokban folydogált, s mindent a közigazdasági kérdések megoldására fordítani, felhasználni minden létező erőt, mert egyedül ez a valódi jog, mely végre is hajtható.

Igen uraim, kijelentém, hogy ezen a téren pártolni fogom a fúziót s támogatni az ebből megszületett új kormányt.

De — úgy ígértem csak a támogatást, addig, míg ez a kormány a nemzet várakozásainak megfelel, míg a hozzá kötött reményeket valósítani fogja, mert ha nem: megmondám, lesz nekem erőm eme kormány ellen is ellenzéket képezni, mert engemet az én képviselői állásom betöltésében semmi egyéb nem vezet, csak hazám szeretete s választóim becsülésének kiérdemlése.

Kérdezem most mélyen tisztelt választóimat, hogy a kormány valósította-e a hozzá kötetett reményeket? végrehajtotta-e a nemzet legkedvesebb rokonszenveit, megoldotta-e a közigazdasági nagy kérdéseket? teljesített-e csak egyet ama világos s félremagyarázhatlan pontokból, melyek a fúziót létesítették? megfelelt-e általában a mi nemzetszerető, forró óhajtasainknak bármily ügyben, bármily érdek előmozdítása által?

A nemzeti önálló banknak még eszméjét is elejtették, s a bécsi májusi stipulációk kezdetén ez már szóba sem jött.

Bevégzett tény gyanánt vették föl, hogy Magyarország nem képes fölállítani önálló bankot, hogy erre nézve nem rendelkezik tőkével, a külföld pedig nem ad.

Pedig a kis Szerbiának is van bankja és Skóciában tömegesen hemzsegek az ily kis bankok.

Csak Magyarországnak ne lenne erre birtokjoga?

Hiszen lehet, hogy a külföldi bankok nem honorálták volna a mi bankalapunkat; de hát erre nem is volt épen szükségünk; megalkothattuk volna a magyar bank alapját saját szegénységünkéből.

Elég lett volna egy rövid határozati javaslat, az országgyűlésnek egy soros végzése arról, hogy a magyar bank felállíthatása tekintetéből minden polgár fizessen egy kis pótdót. E pótdó (a mit most már Baja is használ) meghozta volna az eredményt, sőt a részvényeseknek a meggyűlt tőke után fényes kamatot is adott volna.

Mikor a kormányférfiak minden érvükből kimerültek, megjelent az országgyűlésen Tisza Kálmán miniszterelnök s azt mondá az egész parlament előtt, hogy a magyar bank eszméje az Uralkodónak aggodalmakat okoz.

De én rögtön válaszoltam az egész országgyűlés előtt, s választóimnak

is megmondom, hogy a miniszterelnök felszólalása semmi alappal nem bír, megjegyzése jogosult nem volt.

Hivatkoztam a nagy államférfiúra, Thiersre, ki azt mondá, hogy a »király nem uralkodik, csak kormányoz«, vagyis: »le roi regne, mais il ne gouvernet pas«; a király nevét, mely szent és sérthetlen, nem szabad vitákba keverni, s ha ő még azt mondta is volna Tiszának, a mit az utóbbi idézett a ház előtt, ez esetben a miniszterelnök úrnak kötelessége lett volna felvilágosítani az uralkodót s megmondani, hogy: az uralkodóknak semmi a világon nem okozhat aggodalmat, csak egy, a népeik megalégedetlensége.

Már pedig azt, hogy mi a magyar bankkal elégedetlenek lennénk, talán a miniszterelnök úr maga sem fogja többé állítani.

Megoldtuk a vámkérdést is.

Elismerem uraim, hogy ez páratlanul nagyfontosságú s rendkívül nagy kérdés. Gyár, vám, kereskedelem fölvirágzása, ez az a három csillag, mely megváltáshoz vezet a nemzeteket.

Midőn szőnyegre került, éjjeletem is nappá tettem, hogy e rejtélyes, de okvetlenül megoldandó kérdést csak némileg is megérthessem.

Nagy emlékü hazánkfiát, Deák Ferencet követtem, ki egyszer nyilvánosan azt mondá, hogy ő sem ért minden kérdést, de rajta van, hogy midőn előkerül, azt megtanulja. Tanulmányozni kell a nagy kérdéseket, boncolni minden szakaszt, számítani és érlelni, s ha még akkor sem értjük: megkérdelni, és kérelmezni pártunkhoz rokon szaktehetségeket s véleményük és útbaigazítások által épülni és gyarapodni.

Én is így tettem, ifjú álmaimat is gyakran megrabolva görnyedtem az óriási kérdések mellett, tenyérre hajlott fővel kutattam a nagy nemzetgazdasági kérdéseket, s ah! hiába.

Minden erőm megfeszítése, szakadatlan jegyzés, rekapituláció s minden izzó munka után arról győződtem meg, hogy nincs lángész, szellemi hatalom, mely jó közös vám-törvényeket alkosson, tegye bár legjobb akarattal.

Mert az érdekek vonalozása mindig azt fogja szülni, hogy az egyik érdek mindig mások érdekébe is ütközik; hogy a legcsekélyebb tarifarendezés is összekuszálódik, hogy a legparányibb szakasznál is örökké csak az egyik fél nyer kielégítést s a másik vesztes lesz; hogy közös vám mellett az egyik félnek mindig rabszolgának kell lenni, hogy a másik fél uralkodjék; és ilyen esetben ki volt mindig az uralkodó s ki a rabszolga fél? jól tudjuk.

Tisztába hozni, érinthetlenné, szeplőtelenné kell tenni e nagy nemzetgazdasági eszmét.

Ha a vámügy szabad lesz, új vérforgást nyer ipar és kereskedelem, s a nemzet maga is új politikai jogokra igényt nyer; de ha életkérdéseink gazdasági szabadságáról lemondunk, ha nyomorú közönnyel, megadással azokat elvesztjük, el fognak a mi politikai vívmányaink is pusztulni s ipart és kereskedelmet örök gyászba borítanak.

Mit nekem a polgári házasság? kötelező vagy csak fakultatív.

Mit nekem a hivatalnokok kinevezése, választás lesz-e vagy dekretum?!

Nem tagadom, hogy fontos, a nemzeti haladást jelző határozatok lennének ezek is, de én mindenek előtt az én önálló bankom, iparom, vámügyem, kereskedelmem, szóval: ezeknek a szívem véreből közvetlenséggel folyó kérdéseknek megoldását akarom. Adjatok nekem ilyen bankot, vámot s kereskedelmet, aztán vigyétek el a többit; majd visszaszerzem azokkal azt is, a mi elmaradt . . . a nemzetgazdasági kérdések megoldása mindenben segít, de rajta, ha elhervad, megfogy, elsilányul, nem segít semmi.

A legmérsékeltebb nemzetgazdászokkal is beszéltem, azt jóslták a jövőre, hogy a közös vám eredményeit nem lehet előre tudni, de vészjóslón maguk is a kedvezőtlen esélyeket számítják. Mire várunk? Mért nem állítjuk föl a külön vámot, mely egyedüli út a szabadulásra?

Állítsd föl azt bátor nemzetem, ne hagyj magad; én mérsékelt vagyok a politikában, de most azt mondom, hogy kövess el mindent, feszítsd meg életképességedet s vezessen azon öntudatod: hogy vámügyedért még kockáztatnod is szabad.

Mit veszthetnél? azt, a mi neked úgy sem kellett!

Oh egyesüljön minden hazaszeretet, minden egyetértés ebben a határtalan kihatású nagy kérdésben.

És most menjünk tovább.

Elrendezte a kormány a függő adósságok nagy kérdését s előterjeszté a a függő adósságok 80 millióját, melyet úgy mutattak be, hogy mi nekünk abból 25 milliót kell elvállalni.

Soha ennél komikusabb dolgot; akkor vállalni ily roppant terhet, mikor régi saját adósságainkat sem vagyunk képesek fizetni, akkor fizetni új hitelezőnek, mikor régi tartozásainkat sem vagyunk képesek leróni.

És ha ezt az elintézését legalább valami kényszerűségből vagy nagylelkűségből tették volna, meg lehetne bocsátani, de félelemből tették s Európa előtt Magyarországot osztrák ispánság gyanánt tüntették föl.

Az történt a mi minisztereinkkel, a mi a két vándorlegény közt esett meg. Két vándorlegény összejött este egy erdőben. Megismerkedtek. Az egyik cukrászlegény, s némi szócsere után fölmutatta a másiknak cukorπισztolyát. Ez az együgyű azt gondolta, hogy az valami igazi pistoly, s kifordítva zsebeit, mindenét átnyújtá a másiknak.

A mi minisztereink is megijedtek a bécsi cukorπισztolytól, pedig hát az sem sült volna el; hiszen már akkor megvolt a közös bank, közös vám; azt a kis adósságrészt egy kis homlokráncra elengedték volna.

Az egészre pedig azt kellett volna mondani, a mit Petőfi mondott 48-ban:

Ha csináltad, fizesd is ki,
Ha a nyelved öltöd is ki.

De hát még a keleti ügyek! Nemzetünk mély rokonszenvvel viseltetik

Törökország iránt s mély érdekekkel is; tudja: hogy ennek épsége hazánk épségével is találkozik. A rokonszenvet kifejezte majd minden magyar kerület, a főváros is, hol a polgárok kegyéből épen én voltam gyűlési elnök. És a kormány nem is akadályozta ezt; békés célszavakkal ámitotta magát s aztán foglалási tényekre ment át és pedig mily könnyelműen. Mikor Lengyelországot elosztották, Mária Theresia királynő könyvek közt írta alá az okmányt, megjósolva a szerencsétlen következeseket; a mostani diplomaták a berlini kongresszuson kacagva, pezsgőzés közt írták alá Törökország eltörlését, de hát én már a bajai hatodik osztályban megtanultam, hogy:

Vae tibi ridenti, quia mox post gaudia flebis,

vagyis:

Jaj néked nevető, majd vígságod után sírsz.

Ezek az okok, melyek miatt elhagytam a kormányt s az ellenzékhez álltam, mert — úgy gondolám, — hogy ha ez jut kormányra, a mostaninál rosszabbat semmi esetre nem fog alkotni, s ha engemet sokan a független párthoz soroznak, annyit bevallok magam is, hogy barátja vagyok a bank függetlenségnek, a vám függetlenségnek, s csak a függő adósságtól irtózom; a hadsereg kérdésében pedig rég elfogadtam azt a politikát, melyet egykor Giczy K. érintett, felszóltam ez ügyben a képviselőházban s ezért nyertem azt a kitüntetést, hogy engem a csongrád-tápei lelkes választók fölkértek az ő képviselőségük elvállalására, minek azonban akkor eleget nem tehettem.

De szólnom kell helyi ügyeinkről is.

Én uraim szívre tett kézzel állíthatom, hogy az országgyűlés 400 képviselője közül egy sem fáradozott annyit a helyi érdekért, mint épen én.

A gimnázium államosítása, a város önálló hatósággá emeltetése, az állami preparandia, a Ferenc-csatorna ügyei, a kir. törvényszék és vasút: mind gondjaim alá estek.

A tevékenység minden lehető eszközét fölhasználtam s e vívmányok érvényesítésére a komoly és erélyes szóhoz, az okok erejéhez, mindenhez folyamodtam; odanyúltam a humor eszközeihez is, a diplomacia tréfáihoz, melyekkel Palmerston 30 évig kormányozta Angliát s kormányozza ma is a költő D'Izraeli.

Mikor a bajai kir. törvényszék ügye először a '60-as értekezlet elé került, megjelent ott Majoros István is Zentáról s a gyűlésnek egy mappát mutatott be; megjelölte azon a bácskai törvényszékek helyeit s ujjával mutatta, hogy: Zombor hol van, hogy Ujvidék, Szabadka és Baja is mind a megye szélén fekszenek, gyakran egy kis falu kapcsolván azokhoz a székhelyeket. Azután rámutatott a mappa közepére, s ujjá Kúlát jelelte, melyre mint a megye közepén fekvő helyre mutatott. A miniszterek fejeikkel bölintottak Majoros magya-

rázatára s csak nehezen sikerült nekem ama megnyugtatót elfogadtatni, hogy a helységek viszonya nem fekvésüktől függ, ez nem a geografia dolga, itt csak az a kérdés: hogy a helységek a centrum keblébe minő gazdasági és iparérdek által vonzatnak. Szerencsémre Majoros megemlíti azt is, hogy Kúlának van egy roppant, de használhatlan kamarai sörháza s ezt följánlá törvényszéki helyiségül, mire én azt mondtam, hogy Baja városnak is van ilyen kínálkozó helye, egy hercegi kastély s előszámlálván Baja közintézeteit, azt jegyeztem meg, hogy Kúlán viszont nincs más: csak a kamarai sörház, német facipő és szúnyog. Oly nevetés támadt erre, hogy az elnök, Percel Béla úr fölszóltott, mondjam el még egyszer: mi van Kúlán; és én ismétlem, hogy német facipő, klumpa és szúnyog. Kacagás közt oszlott el erre az ülés s nekem a kimenetnél Mocsáry Lajos, független pártvezér a vállamra veregetve ezt mondta: no barátom, te a törvényszéketeket egy szúnyoggal menttetted meg.

Annyiszor jött elő a házban városunk ügye, hogy Pacolay János, jeles képviselőnk végre azt jegyzé meg, hogy én egy borsószemen a budai királyi palotát is Bajára akarnám tolni; de én ezt épen nem óhajtanám; maradjon a palota Buda ormain, magas szikláin; gyönyörködjenek belőle a felséges király és királyné Magyarorszáruk virágzásán, népük boldogságán.

Hiszen uraim, én már elmondtam önöknek egy tarisznya történetét is, mikor a bajai ember hajnali órában lépett be hozzám s engemet, még ágyban fekvőt, egy kis szívességre kért; arra: hogy Budán dolga lévén, míg ezt elvégzi, őröködjem tarisznyájára . . . és megtettem ezt is, pedig nem volt a programomban.

Még csak egyet:

Van én nekem egy irodalmi házas társam, kivel már húsz év óta együtt csinálunk ujságokat. Ez a barátom bejön egyszer szobámba s pamlagomon lát. Lustaságomra kezd vonatkozásokat tenni s megfedd, hogy én csak akkor tudok mozogni, tenni, mikor bajai dolog jön elő. Barátom néhány nap múlva külföldre utazott s csak négy száz mértföldnyi távolban vette észre, hogy útlevelét elfeledé s rögtön ezt telegrafirozta nekem: »Útlevelem elveszett, küldj rögtön; kérlek: tekintsd ezt bajai ügynek.«

És némely elleneseim még is közönnyel, apathiával vádolnak engemet, kétségbe vonják tevékenységemet, sőt még testi hibám emlegetése által is gyűlöletessé akarnak engemet tenni; azt mondják, hogy e testi hiba miatt nem is felelhetek meg állásomnak. Pedig épen most, az utolsó országgyűlésen emelt engemet képviselőtársaim bizalma a ház állandó bizottságai egyikének élére; imént voltam a b.-pesti törökügyben rendezett ünnepélyek elnöke is, és tagja vagyok az akademiának, Kisfaludy-társaságnak stb., a mely helyeken vitákat és végzéseket kell meghallgatni, cáfolni, elfogadni, határozatokat kimondani, a mit hallás nélkül megtenni tán még sem lehet.

De tudom én, hogy ez a gyáva irányhír miből ered:

Az abszolutizmus idejében az első szabad szót én mondtam ki a sajtóban. A hatalom többször bebörtönzött, de hasztalanul; ekkor vesztegetéshez folyamodtak s nekem jutalmakat, életbiztosítást és fényes állásokat ajánltak, de én ezen ajánlatokat soha meg nem hallottam; ezért mondják most, hogy süket vagyok.

Én e nyomorultságot soha nem viszonzám s jóformán alig ismerem barátaimat és ellenfeleimet.

Egyszer egy vacsorán M. Zs. barátom vendégszerető házánál találkoztam K. A. úrral. Rám köszöntött s azt mondá, hogy csak egyszer vétkezett életben, mikor egy választásnál ellenem szavazott, mire én kacagva feleltem, hogy én nem is sejtém, hogy ő valaha ellenfelem volt.

Egész múltam így folyt le s most a jövő áll elő s fölmerül az a kérdés is, számolásom után mi következik?

Célozhatok-e én a képviselőségre? Talán két okból igen:

Első ok, hogy én azt hiszem, miszerint akadhat Bajának akárhány képviselője, ki hivatását komolyan és férfiasan teljesíteni fogja . . . de a ki oly gyermeki szívvel, olyan minden mást feledőleg érvényesítse, mint én . . . talán nem.

Másodszor: én nyíltam kimondom, hogy tisztelve mások érzületét, a saját politikai szilárdságomban bízom legjobban; sokan fognak ígéreteket tehetni, de kérdés: mit valósítanak; én nem tettem soha ígéreteket, képviselőségemet emelkedési lépcsőül soha nem használtam . . . nem akartam én lenni se tanfelügyelő, se főispán, sem pedig püspök, csak szolgálni a haza érdekeit.

De ennyi elég a múltból.

A jövőre csak most azt kívánom, hogy Baja várost tartsa meg az Isten, tartsa meg örömben, szerencsében, munkában . . . mert csak a munka aranyozza meg a kedélyt és tart föl bennünket; áldjon meg az Isten engemet is, úgy, a mint városom irányában kötelességeimet teljesíttem.

Budapest, 1878. juniushó.

Tóth Kálmán.*

*

Ez volt az utolsó beszéde Bajához. Mennyire más, mint az, a melyet tizenhárom esztendővel előbb, először intézett földijeire.

Most, mikor a külső és belső adatoknak egész tömege áll előttünk, csak most tűnik ki valóban mindkettőnek mély, igaz értelme.

Valóban, TÓTH KÁLMÁNNÁL a szülőföld szeretete nem volt pusztá beszéd; ránézve életfeltétel, életszükség az régóta. Első reményeit a bajai homokon temette el, s láttuk, mint jártak fel hozzá az eltűnt napok ígésző képei, hogy ne hagyják megpihenni többé soha. Itt hagyta boldogságát s ide tért vissza folyton. Ha kifáradt a küzde-

lebenben s érezte, hogy vigasztalásra van szüksége, a kis bajai ház az ő nagy, olthatatlan szeretetével könnyített rajta; s mikor egy keserves életen át mindenben csalódott: azt hitte, van számára egy darab föld, a hol nyugodtan hajthatja le fejét, a hol nem csalódhatik, a mely őt szereti és el nem hagyja. Szívét, mely mindig »nagy szeretet« után sovárgott, mindig csodálatoskép megvigasztalta ez a tudat. Még utolsó napjainak nyugalma sem tudta másutt képzelni. Őszbe borúlt fejjel még egyszer Bajára vágyott, a hol ismét csöndben és rejtekben élhet, mint valamikor, évtizedekkel előbb. Ott nem fogja bántani senki, semmi. Hiszen annyi jót tett Bajával, oly igazán, olyan »minden mást feledőleg« ragaszkodott hozzá. S még most is, a mi jót csak elképzelt, mindent rá szeretett volna halmozni kedves városára. Szinte gyermekesen nagy úrrá óhajtott lenni: nem magáért: hanem, hogy Baját nagygyá és boldoggá tegye . . .

És most mindennek vége lett. Nem ábrándjai foszlottak szét: becsérszete kapott halálos sebet; az utolsó oszlop dőlt ki, mely hitének várából még megmaradt, és nagy szeretet után szomjuhozó lelkének utolsó reménye vált semmivé. S minő hirtelen, minő váratlanul! Ő, a ki oly hosszú időn át, annyira szülővárosáé volt, álmodni sem tudott ily változásról. Ő, a kinek csak egy célja volt: *szeretni és szerettetni*; a ki szenvedélyes, ábrándos szívének akkora tüzével tudta szeretni a földet, hol született, az édes anyát, ki örök szeretetével, míg élt, balsamot csepegtetett minden sebére, a leányt, boldogságban túláradó szívvel és meghasonlott kedélylyel, a hazát, nemzetet, szabadságot, a természetet, az emberiséget, szóval, mint RUDNYÁNSZKY mondja, mindent, a mit egy költő szeretni tud; a kít, mikor a tömeg nevét éltette, nem az a tudat boldogított, hogy hatalmat, megtisztelést adnak neki, hanem az a hit, hogy *szeretik*: élete célját vesztette el.

Más talán tudott volna mentő eszközt találni, hogy a kormánytalan sajkán uralkodjék; talán lelt volna ő maga is, ha az élet viszontagságai annyira meg nem viselik. De neki végzete volt, hogy kétségbe essék. Ki szereti őt többé? ki becsüli? — Csak gyűlöletet és szemetet látott már az életben, csak az ürességet érezte, mely szívében tátongott, csak veszteségét szemlélte már, s összetört lelke megrendítő szavakban tört ki:

»Mint a kutyát, kikergettek,
Anyám sírját sem láthattam . . .
És a szívem nem repedt meg!«

Világos, szép lelkére így borúlt rá a sötét éjszaka. Nem »élt« már, — haldokolt csupán.

*

»Szörnyű esztendejének« utolsó napja, 1881. febr. 2-nak, szerdának, reggeli 9 órájától csütörtök reggeli 10 óráig, a kimerülés napja volt. Már hajnalban felébredt s enni kért. Főtt szilvát adtak neki. Majd elszítt fél szivart s elaludt. Hat óra felé ismét evett s ismét szivarzott egy keveset. Aztán elég nyugodtan feküdt. Fél kilenckor görcsök szállták meg és vonaglani kezdett. Ez az állapota délutáni két óráig tartott. De fájdalmat aligha érzett már. Érzékei el voltak tompúlva, arca el-eltorzult. Két órakor beállt a test kimerülése. A haldokló rángás nélkül feküdt és folyvást és mind csöndesebben hörgött. Így tartott ez csütörtök reggeli 10 óráig. Tíz órakor megszűnt hörögni, néhány hosszú lélekzetet vett és — nem volt többé.

DR. HORVÁTH CYRILL.

A PÁLMA

OSZK

Magyar Széchenyi Könyvtár

TÓTH KÁLMÁNRA

Ércbe varázsolták arcodnak szende vonásit,
S itt áll mint érckép megjelenítve a mult.
Minden nyíl, mit a sors érző kebledbe röpített,
Dalra sebezte szived, s lelked a dalba vegyült.
Többé nem szenvedsz; de az ihletes éneked él még,
S mint egy szellemi csók ajkrul ajakra röpül.
Szívre ható erejét az időnek a sodsa se bántja.
Jóslásod bételt: »az marad, a mi igaz.«

PONORI THEWREWK EMIL.

A SZOBOR

Dr. Hauser Mór, Baja városának polgármestere, 1881. február hó 4-én jelentette be Baja törvényhatósági bizottsági közgyűlésének a gyászhiért, hogy a város kitünő szülöttje, a nemzet koszorús költője, TÓTH KÁLMÁN meghalt.

A törvényhatóság nyomban elhatározta, hogy nagy fia emlékét méltóan megörökíti és javaslattételre kilenctagú bizottságot küldött ki; ugyanazon évi március-hó 15-én pedig — az albizottság előterjesztéséhez képest — ki is mondotta, hogy a költő emlékére szülőhelyén érc-szobrot állít, szülőházát emléktáblával jelöli meg és a bajai főgimnáziumnál, TÓTH KÁLMÁN nevére, a magyar irodalomban kitünő tanulók jutalmazására ösztöndíj-alapítványt tesz.

A szoborra a város közönsége nagy lelkesedéssel 1000 forintot szavazott meg házi pénztárából és lelkes felhívásban megkereste az összes törvényhatóságokat, hogy a kegyeletes célra adakozni szíveskedjenek.

A felhívás nem hangzott el sikertelenül. Alig volt a hazának egy községe, mely filléreivel ne járult volna a szoboralaphoz, a szülőváros polgárai pedig vállvetve siettek, hogy nagylelkű adományaikkal a kitűzött cél sikerét biztosítsák.

Míg a gyűjtések országszerte folytak, Baja törvényhatósága letette a *Tóth Kálmán-ösztöndíj* alapítványt, a szoborbizottság pedig 1884. szeptember-hó 21-én fényes ünnepek közepette emléktáblával jelölte meg a költő szülőházát.

Tóth Kálmán érc-szobra
Baján.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Az 1891-ik év nyarán a szoboralap már meghaladta a 12,000 forintot és ekkor Drescher Ede, a városnak azidei polgármestere, érkezettnek látta az időt, hogy a szoborbizottság az ércemlék létesítéséhez hozzáfogjon.

Miután a törvényhatóság közgyűlése 1891. július hó 14-én kimondotta, hogy a szobor a város egyik legszebb helyén: a Bódogtéren lesz felállítandó, a szoborbizottság ugyanazon évi október-hó 20-án elhatározta, hogy a szobor tervére a pályázatot kiírja. A pályázati feltételek lényegesebb pontjai a következők voltak:

1) A szobor 8 láb magas, bronz-ércbe öntött álló alak legyen. A szobor és a megfelelő márvány-gránit talapzat költségei 14,000 forintot felül nem haladhatnak.

2) a vázlat, mely a költőt 3 láb magasságban ábrázolja, 1892. március-hó végeig küldendő be a szoborbizottságnak Bajára, egyidejűleg a talapzat gipszben vagy rajzban szintén bemutatandó.

3) A vázlatokért minden egyes versenyző művésznek 200 forint tiszteletdíj biztosítatik, kivéve a pályanyertes művészt, ki az emlék kivételével megbizatik. A versenyre fel nem kért művészek szintén pályázhatnak, pályadíjra azonban igényt nem tarthatnak.

4) A versenyre Bezerédi Gyula, Donáth Gyula és Mayer Ede hazai képfaragók kéretnek fel, kik 8 nap alatt nyilatkozni tartoznak, vajjon versenyezni hajlandók-e? Ezen nyilatkozat elmulasztása esetén a versenyből kizáratnak és a szoborbizottság elnöke felhatalmaztatik, hogy a versenyre más szobrászt hívjon meg.

5) A versenyvázlatok bírálatára szakértők gyanánt Keleti Gusztáv (Budapest), Benczúr Gyula (Budapest), Munkácsy Mihály (Páris), Rümánn Vilmos (München) és Wolff Albert (Berlin) kéretnek fel.

Úgy a versenyre felhívott szobrászok, mint a bírálatra felkért szakértők kijelentették, hogy a megtisztelő felhívásnak a legnagyobb készséggel fognak eleget tenni.

A pályázati határidő leteltével négy vázlat érkezett be, miután a már említett három szobrászon kívül Köllő Miklós budapesti ismert nevű képfaragó is résztvett a versenyben.

A bizottság intézkedéséből a vázlatok 1892. április-hó 5-től 10-ig az országos magyar képzőművészeti társulat budapesti műcsarnokában állítottak ki oly célból, hogy a fővárosban lakó szakértők a vázlatokat könnyű szerrel természetben megtekinthessék,

miután a külföldön lakó bírálóknak a pályaművek csak fényképi másolatban voltak megküldhetők.

Keleti Gusztáv és Benczúr Gyula, mint a bírálatra felkért szakértők, 1892. ápril hó 15-én kelt átiratukban, egyetértő véleményük alapján, a BEZERÉDI GYULA szobormintáját ajánlották elfogadásra, melyet a pályaművek közül legsikerültebbnek jeleznek. Érdekesnek tartom a bírálóknak ide vonatkozó részéből a következőket közölni:

»Férfias nyugalom és méltóság, lélek és szellem tükröződnek benne, mint erős tényezője amaz érdeket keltő és tartósan kedvező benyomásnak, melyet e mű, ismételt vizsgálat nyomán is, a szemlélőre gyakorol. Szerencsésen ábrázolja az ihletett költőt, az eszmék és érzelmek tolmácsát, külső megjelenésének keresetlen egyszerűségében, fesztelen, mégis daliás állásban, nemes magatartásban. Ez az egyszerű magyar ruha, a milyent a hatvanas években mind-egyikünk viselt, igaz, nem sok erélyt nyújt az alak plasztikus kidomborítására, de a mai férfi divatnál sem kedvezőtlenebb, s a korhűség szempontjából e szoboremléken talán lényeges kelléknek is volna tekinthető.«

Munkácsy Mihály nagy hazánkfia és Rümnn Vilmos müncheni szobrásztanár szintén a BEZERÉDI pályaművének nyújtották a palmát, míg Wolff Albert berlini szobrász-tanár a Mayer Ede vázlatát tartá a legsikerültebbnek.

A bírálók többségének véleménye alapján a szoborbizottság — Scheibner Gyula helyettes polgármester elnöklete alatt tartott ülésében — egyértelműleg BEZERÉDI GYULA vázlatát fogadta el kivitelre és a művészszel — 12,000 forint vállalati- és tiszteletdíj biztosítása mellett — a szerződést 1892. évi június hó 21-én meg is kötötte.

A szerződés szerint a szoborműnek magassági méretei következőképen állapították meg: az egész szobor magassága, a föld színétől számítva az alak legfelső csúcsáig, 6 méter; az ércszobor magassága — a plinthét beleértve — 2·56 méter; a talapzat magassága e szerint 3·44 méter, végre a talapzat legalsó lépcsőjének szélessége 4·45 méter.

A szobrászati (plasztikai) részek és a talapzat diszítványai úgynevezett ágyú-érből öntettek; a talapzat — dr. Szabó József egyetemi

tanár és a geológiai társulat elnökének ajánlatára — finoman kidolgozott és éleiben csiszolt haraszi mészkőből készült, még pedig ezen kőzetnek ugyanazon neméből és minőségéből, mely a budapesti Arany János-szobor talapzatát képezi. A talapzat rajzait Havranek fővárosi műépítő készítette, s homlokzatán a következő felírás olvasható:

TÓTH KÁLMÁN

A szoborbizottság, dr. Hegedüs Aladár polgármester elnöklete alatt 1894. évi március-hó 9-ik napján tartott ülésében a szobor ünnepélyes leleplezésének határidejéül 1894. évi június-hó 3-ik napját tűzte ki.

E napon hull tehát le a lepel a költő érc-szobráról, kinek dalai bezengték az egész országot, felsírtak a Kárpátok bércei között épúgy, mint az Alföld rónáin, a zongora húrjairól épúgy, mint a fonó leányok ajkáról; kinek színművei a lelkesedés szikráját lánggá lobbantották a hazafiak keblében és a nehéz időkben reményt csepegtettek a nemzet szívébe egy jobb jövő iránt.

Áll pedig az ércemlék TÓTH KÁLMÁN szülőhelyén, azon városban, ahol bölcsője ringott és ahova ő a nagyvilág zajából mindig vissza-visszavágyott!

ERDÉLYI GYULA,

Baja v. főjegyzője.

TÓTH KÁLMÁN EMLÉKEZETE

Itt áll tehát a költő ércalakja,
A hol öröklé lelke lánghevét.
A *halhatatlanság* dicsfénye rajta, —
Hol egykor annyit *éltették* nevét!
Közel az alföld üdvözlő rónái,
Távol a felföld tapsa, hozsannái,
Körülte lelkes, ünneplő sereg —
Hogy szent emlékét dicsőitse meg.

Oh úgy van, úgy: a szeretett, az áldott,
Megénekelt föld ez, hol született.
A hova lelke mindig vissza vágyott,
Ez az a *domb*, a fáktól környezett.
Virágos kert, nem: Helikonnak berke;
Innen omolt a forrás habja szerte:
A dal, mely vonzott, — eszme, mely hatott,
Mind, mind — lelkével itt fogantatott.

S itt játszott egykor, mint kis »fürge« gyermek,
Ez utcákon, a régi *homokon*.

Majd innen ment a harcba s itt kesergett
Ősz atyjával, hogy elbukott a hon.
Csak félig ifjú s már e harc tüzeben!
E könny szemén, e harmat hull az éjben...
S a *szép vadrózsa*, mely itten fakadt,
Itt nyílt tovább, a nagy gyászéj alatt.

Oh, az az éj a sírok éje volt!
Hit és remény és minden oda veszve!
Lét és nemlét mesgyéin bujdokolt
A Génusz: a Nemzet — Ige, Eszme.
Voltak virrasztók, voltak gyászolók,
Elfojtott, megtört hangon siratók,
Midőn az éjben, fris gally ág-bogán
Fölzeng egy bűvös ajkú csalogány.

Ez ifjú szívéen egész kikelet!
Tavaszi nyílása, virágfakadás.
S költészet árad, édes-bús, meleg...
Bűbáj a fájó sebekben, csodás.
Hegesztő gyógyír volt az ének árja,
S lőn, hogy figyelve várt a hon dalára;
Szívéhez úgy hozzászólt az a dal!
Vigasztalást lelt benne a magyar.

Csak *sirjon, ríjjon a hegedű* s csengjen
A bú lélekharangja, a pohár!
Ez a derű a honfiúi lelken
Egy szebb jövőnek hajnalpírja már,
S elő, nagy alakok! Ah! mint ragyog
A történet velük! *Ki volt nagyobb?*
Ki nem gondol még hittet a jövőre?
S gyujtott az apothéózis: *Előre!*

Fel őserőnk magasztos tudatára
A csüggedés mélyéből, oh magyar!

A hősi példán s honleány szavára
 Acélosodjék lélek és a kar...
 Ki zászlót himzett, sebre gyolcsot tépett:
 Halld: hogy szól az, mint *Szilágyi Erzsébet*,
 Halld hős *Losonci* méltó özvegyét,
 És lelkesülj, oh ifjú nemzedék!

Zengett a dal... Most gyöngéd szerelemről,
 S ajakra kelt, úgy vonzott, megkapott!
 Majd fenséges, mély hazaszeretetről,
 S bejárt kunyhót, palotát, — színpadot,
 Hol hirdeté az *özvegy* haza sorsát,
 S dörgött Dobó: *Ez a föld Magyarország!*
 Mint várfalán le az ágyútorok...
 Csak azt hallók még: szívünk hogy dobog!

Lehet-e jobban, a velőkig hatva,
 Közszellemet izgatni, lehet-e?
 Lehet! S a gúnynak ostorát ragadta,
 És csapkodott kegyetlenül vele.
 A ki kacajra kél, már győz, — mi győztünk:
 Báb s torzalakká vált a rém előttünk;
 Ki nyelvünktől is megfosztani jött:
 Nevetség tárgya, semmi, semmi több!

Hah! jól tudták ezt ellenségeink,
 S alkura hívták, rút próbára tették.
 De lelke szikla, lelke meg nem ing;
 Börtönbe hát — és börtönbe vetették!
 Elzárhaták — hatását nem a népre!
 S ő büszkén, bátran lépett börtönébe;
 Nyugodt lakója zord, sötét falának,
 Kinek eszményi *vértanúk* valának!

S baráti: egy Deák, Eötvös, Kemény!
 Együtt jár lelke s vezérszellemük.

Órként azok a vész hullám-hegyén,
Dalolva száll ő, mint sirály, velük.
És dala jós, mert *a mit Isten végze,*
Úgy lőn: hajónk a biztos révbe ére,
Hol a szabadság oltárai állnak...
— Ez volt a költő, ki zengett korának!

Nem várt jutalmat, s szülővárosától
Az érte mégis, a legszebb, nagyobb:
Részt kérhetett az új honalkotásból:
Munkálhatott, hol társi, a nagyok!
S ő boldog, ha a nemzetépülethez
Közmunkásképen egy-egy követ helyhez;
Boldog, mint polgár, sikert küzdve ki
A szülőváros *nevében s neki.*

Mint ember, oh, hogy boldog nem lehet!
Csak akkor, ha a szent küszöbhez ér —
S *édes anyja ölébe* hajt fejet, s
Az agg bokornak suttog a levél.
Mit szíve itt súg, a fájó, a sebzett,
Legmegkapóbb e dala mind, a legszebb!
Köny, mit szeméből titkon ejtve hint...
A nagy tenger legdrágább gyöngye mind!

S a tenger nagy, a tenger végtelen:
A szenvedély oly mélységes szívében!
Oh abból annyi, annyi dal terem,
A szerelemnek igazgyöngyeképen.
S a kit nem bírt nő boldogítani,
S ki nem tudott mégsem *lemondani:*
Koszorúval a nők megszentelék
Szerelmei örök költészetét.

S még zeng a lant, *a nők költője* lantja,
Ünnepli még a színpadon siker,

S lelkünket újra s újra elragadja
A vértanúk dicső emlékével:
Midőn leroskad, — s mely dalában épen
Úgy megragad, mely az ő énekében
Világköltészet csúcspontjára száll:
Csontkarjaiba zárja a — *Halál*.

Nem! nem halt ő meg, csak *elköltözött*;
Emlékét őrzi sok, sok alkotása!
Emléke ott él, a nagyok között,
Emléke itt — nemes alakja mása.
S miképen hálás szülővárosa
El nem felejtí nagy fiát soha,
Úgy nem a nemzet, széles e hazán,
Mely lelkesült és lelkesül dalán!

DÖMÖTÖR PÁL.

JEGYZETEK

1. *A bajai idill.* E cikk adatai szem- és fültanúk egybevágó elbeszélése után vannak följegyezve. Szolgáltatták pedig: TÓTH FLÓRA, néhai ALLAGA IMRE, BRIGLY PAULIN, a SPITZER-család, STANKOVICS GYÖRGY egybevágó visszaemlékezései. Ezeket tehát irodalomtörténeti szempontból teljesen hiteleseknek kell tartanunk. — *A 18-ik laphoz* (nem különben a 28. s kk. II.-hoz is) utóbb a költő fia, TÓTH BÉLA, a »Pesti Napló« 1893-ik évi dec. 31-iki számában pár becses adalékot nyújtott. Elmondja, hogy atyja »az ő életének folytonos halálában soha sem gyászolt jobban senkit a pannonhalmi kis noviciusnál, mert — százszor mondta nékem — soha sem volt boldogabb, mint abban az esztendőben, az ő monostor falai között.« Ez a költő ifjúkori vallomásával ellenmondónak látszik. De ha meggondoljuk, hogy a távolság perspektívája, főképp az időé, főleg oly érzékeny s oly szenvedő lelkeknel, minő T. K. volt, mennyire más színben szokta mutatni a tárgyakat, mint a milyenek valóban: nem lesz nehéz a két helyet kiegyenlítenünk. — Értékes az a tudósítás is, hogy Tóth Kálmánt nem édesanyja szánta szerzetesi életre, hanem atyja, »az a kemény satrapa, ura és fejedelme családjának, az akarta, hogy Kálmán benediktinus legyen és akarátát kérlelhetetlen erővel töltötte be. Alig tizenhat éves fiát maga vitte el Szent-Mártonba.«

2. *A 31. laphoz.* A táborig dalokból már néhai ALLAGA IMRE közölt egy, Baján egyebektől is jól ismert szakot, melyet a nemzetőrök az ó-kéri táborban Vörösmarty »Fóthi dal«-ának nőtájára énekeltek volt. E vers a következő:

Zengjen ajkunk táborunkban
Harci dalt,
Mert a dallam lelkesíti
A magyart;
Az énekre a magyar vér
Felpezseg,
S három annyi ellenétől
Nem remeg.

(Bajai Közlöny, 1884. szept. 21.)

3. *A 149. laphoz.* V. ö. n. ALLAGA IMRE cikkét a Bajai Közlöny idézett számában.

4. *A 154. laphoz.* Az itt említett arckép egyike TÓTH KÁLMÁN legsikerültebb képeinek, s az, a melyik Albumunk élet díszíti, egyenesen utána van készítve.

5. *A 189. laphoz.* E cikk írója, ERDÉLYI GYULA, bajai v. főjegyző nem emlékezik arról, kinek TÓTH KÁLMÁN érc-szobrát első sorban köszönjük. Tényleg az ügynek sikerét Erdélyi fáradozásai alapították meg. Ő volt a kezdeményezője s hosszú időn keresztül lelke az egésznek. Izgatott, meggyőzött, műkedvelő előadásokat rendezett . . . Méltó, hogy az ünnep óráiban az ő nevét is tisztelettel hangoztassuk s érdemeire ne engedjük a feledés fátyolát borúlni.

TARTALOM

SZÖVEGEK

A szerkesztő előszava	5. lap
HORVÁTH CYRILL. A bajai idill	9. »
VADNAY KÁROLY. Tóth Kálmán emlékezete	25. »
PRÉM JÓZSEF. Az utolsó öt év	58. »
CZÓBEL MINKA. Szegény árva	72. »
DÖMÖTÖR PÁL. Tóth Kálmán halálára	73. »
EÖTVÖS KÁROLY. 1881. február 3.	75. »
BARTÓK LAJOS. A költő sírja	80. »
ZLINSZKY ALADÁR. Petőfi és Tóth Kálmán	83. »
DÖMÖTÖR PÁL. Tóth Kálmán mint lírikus	109. »
RAKODCZAY PÁL. Tóth Kálmán mint drámaíró	125. »
Az első dalokból	137. »
FEJÉR ADORJÁN, RUPP KORNÉL, SZANA TAMÁS, HORVÁTH CYRILL. Egyről-másról	149. »
P. THEWREWK EMIL. Tóth Kálmánra	185. »
ERDÉLYI GYULA. A szobor	186. »
DÖMÖTÖR PÁL. Tóth Kálmán emlékezete	190. »
Jegyzetek	195. »

KÉPEK

A költő arcképe (melléklet.)	
A költő szülőháza	9. lap
Tóth Riza és Flóra	13. »
A »sápadt asszony«	21. »
Tóth Jolán	58. »
A költő sírja	79. »
Tóth Kálmán és szülei	105. »
Tóth Kálmán ifjúkori irataiból (facsimile)	139. »
A költő érc-szobra Baján (melléklet).	

Értelemzavaró sajtóhiba: a 185. lapon: sodsa, e helyett: sodra.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

